

MAGYAR ŐSTÖRTÉNET 4.

Honfoglalás és megtelepedés

MAGYAR ŐSTÖRTÉNET 4.

Honfoglalás és megtelepedés

Szerkesztette:

SUDÁR BALÁZS–PETKES ZSOLT

HELIKON

© Petkes Zsolt, Sudár Balázs, 2016
© Helikon Kiadó, 2016
© MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport, 2016
© Boldog Zoltán, Nagy Béla

Fényképek:

*Árvai Mátyás, Balló Béla, Bíró Tamás, Friedrich , Csáji László Koppány, Csernus István, Gábler Csaba jr.,
Langó Péter, Lovas Andrea, Martini János, Ocsovai András, Zsolt, Marcin Szala, Szentpéteri József, Tuzson Balázsné*

Grafika:

Boldog Zoltán

Térképek:

Nagy Béla

www.helikon.hu

www.btk.mta.hu

Felelős kiadó Szász Zsolt
Felelős szerkesztő Takács M. József
Olvasószerkesztő xxx
Borítóterv Oláh Gábor
Műszaki szerkesztő Kovács Balázs Sándor
Nyomdai előkészítés Kaposvári Franciska
Készült 2016-ban a xxxxxxxxxx
Felelős vezető xxxxxxxxxxxxxxxxx
ISBN 978-963-227-755-4

TARTALOM

Előszó	7
---------------------	---

A Kárpát-medence a honfoglalás előtt	10
---	----

A Kárpát-medence környezeti képe	10
--	----

Avarok a 6–9. századi Kárpát-medencében	19
---	----

Kora avar kor	19
---------------------	----

Késő avar kor	20
---------------------	----

A Karoling-kor	22
----------------------	----

Feltételezett hatalmi központ az avar birodalom széthullása idején (803–895)	23
---	----

A kereszténység a Kárpát-medencében	27
---	----

A frankok Pannóniában	33
-----------------------------	----

A Morva Fejedelemség	46
----------------------------	----

A korai horvát állam	57
----------------------------	----

Bolgárok a 9. századi Kárpát-medencében	62
---	----

Szlávok a Kárpát-medence déli, központi és keleti részén	66
--	----

A honfoglalás	71
----------------------------	----

A honfoglalás és a Kárpát-medence birtokba vétele	71
---	----

A honfoglalás okai: tudatos vagy kényszerű honfoglalás?	72
--	----

A honfoglalás keleti háttere, a népvándorlási hullám	76
--	----

A honfoglalás nyugati háttere	85
-------------------------------------	----

A honfoglalás szakaszai	87
-------------------------------	----

Anonymus és a honfoglalás	100
---------------------------------	-----

A honfoglalás lezárása: a pozsonyi csata	109
--	-----

A honfoglalók	118
----------------------------	-----

Hányan lehettek a honfoglalók?	118
--------------------------------------	-----

A honfoglalók szállásterülete	124
-------------------------------------	-----

A honfoglaló nemzetségek továbbélésének problémái	137
---	-----

A törzsnévi helynevek tanulságai	142
--	-----

A honfoglalók nyelve	145
----------------------------	-----

A helyben találtak	149
A székelyek és a honfoglalás	149
Avarok és magyarok	156
Magyar–szláv nyelvi kapcsolatok	163
 Összegzés	 167
Kötetünk szerzői	169

Rövidítések

B. I. = Bede Ilona	N. L. = Négyesi Lajos
B. Sz. J. = B. Szabó János	P. Zs. = Petkes Zsolt
B. Z. = Boldog Zoltán	S. B. = Sudár Balázs
F. Z. = Füspök Zoltán	S. R. = Soós Rita
K. A. = Kiss Attila	Sz. G. = Szöllősy Gábor
L. P. = Langó Péter	T. B. = Tihanyi Balázs

ELŐSZÓ

A honfoglalás kétségtelenül fordulópont volt a magyarság életében. Kettéválasztja történelmünket „itt”-re és „nem itt”-re. Ez bizony minőségi különbség, s nem csaktörténeti ismereteink szempontjából fontos. A honfoglalás az alapja mai Kárpát-medencei létezésünknek. Minden további esemény annak a függvénye, hogy Álmos és Árpád magyarjai ide költöztek, utódaik pedig itt is maradtak. Etelköz rövid ideig használt, múltó szállásterület lett a magyar történelemben, bár az odaköltözők talán nem annak szánták, és nem látták előre a későbbi viszontagságokat, a továbblépés kényszerét. A Kárpát-medence viszont a vándorlás, a helykeresés végét jelentette, a megérkezést. Ezért ez nem szállásterület, hanem haza.

A honfoglalás súlyát mindig is érezték: a ránk maradt legkorábbi történeti mű, Anonymus gesztája is erről – és csak erről – szól. Ennek ellenére ünnepelni nem olyan egyszerű: nincsen napja, amelyen

A MILLENNIUMI
EMLÉKMŰ A BUDAPESTI
HŐSÖK TERÉN.
FOTÓ: BALLÓ BÉLA

évről-évre meg lehetne emlékezni róla. Ezért kissé nagyobb keretek között történik az emlékezés: évszázadonként. 1896-ban az egész ország megmozdult a bejövétel ezeréves évfordulójának megünneplésére, a „millennium” fogalommal vált. A következő hasonló eseményre, a millicentenáriumra 1996-ban került sor, ha talán nem is akkora nekibuzdulással, mint a 19. század végén. A sors furcsa fintora, hogy az emlékezés „időpontját”, évét nem a tudomány jelezte ki – a történészek talán másik évre szavaztak volna –, hanem a politikai-gazdasági realitások, ennek ellenére szimbólumként mégis erőssé és meghatározóvá vált, horgonyzóponttá az időben, a magyar történelemben.

A honfoglalás közösségi erejét mutatja, hogy emlékezete az egész országot átfogja, jóllehet ereinkben valószínűleg nagyon kevés csordogál Árpád népének véréből. S ne feledjük: a honfoglalás csak számunkra magasztos – vagy legalábbis pozitív kicsengésű – esemény: a frankok vagy a morvák szempontjából hódítás volt ez. Olyasmí, mint a mi történeti emlékezetünkben a török hódoltság kora. Azzal a különbséggel persze, hogy a törökök mentek, mi pedig maradtunk.

Kötetünkben erre a rövid időszakra, a Kárpát-medence birtokba vételére helyezzük a hangsúlyt. Az előzményeket, a vándorlások időszakát már korábban, második kötetünkben áttekintettük, erről most csak annyiban lesz szó, amennyiben az események megértéséhez szükséges. A folytatás, a 10. századi fejedelemség vagy az európai hadjáratok ismertetésétől szintén eltekintünk. Mindössze azt a kérdést próbáljuk körüljárni, hogyan és hova érkeztek a magyarok. Könyvünk négy részből áll. Az első fejezetben a honfoglalás előtti Kárpát-medence viszonyait tárgyaljuk részletesen: mit is találtak a szállást kereső ősök, amikor a Kárpátok hágóiról „letekintettek”? A második fejezet magukat az eseményeket veszi sorra: mit tudunk a közvetlen indítóokról, a terület megszerzésének menetéről. Külön foglalkozunk Anonymus művével mint a kor történetének legrészletesebb – és egyben legvitatottabb – ismertetésével. A harmadik részben azt foglaljuk össze, hogy mi tudható a honfoglalókról magukról, létszámukról, nyelvükről, kárpát-medencei megtelepedésükről. A negyedik fejezet pedig, a teljesség igénye nélkül, néhány olyan kérdést feszeget, amely az érkezők – Árpád népe – és a többiek

viszonyára vonatkozik: volt-e avar továbbélés, mit tudunk a széke-
lyekről, mi sejthető a szlávokról?

El kell szomorítanom az olvasót: a köteteinkben oly sokszor em-
legetett forráshiányon ezúttal sem tudtunk segíteni, és sokkal több-
ször fog kérdőjelekkel és bizonytalanságokkal, a korábbi állítások
megkérdőjelezésével találkozni, mint határozott kijelentésekkel. Ám
úgy gondolom, jobb egy megfogalmazott, felvállalt bizonytalanság,
mint egy kinyilatkoztatott, de az alapokat nélkülöző állítás.

A KÁRPÁT-MEDENCE A HONFOGLALÁS ELŐTT

A Kárpát-medence környezeti képe

A Kárpát-medence mint egységes természeti rendszer nagy kiterjedésű éghajlati területek ütközőzónájában terül el. Alpesi magashegységek, kontinentális síkvidékek és mozaikos mediterrán jellegű területek veszik körbe. Klímáját három nagy éghajlati hatás határozza meg: nyugatról az atlanti, keletről a kontinentális, délről pedig a mediterrán jellegek érvényesülnek. Ezen hatások valamelyikének a felerősödése okozhat és okozhatott a múltban is környezeti változásokat hozó periódusokat, amelyek a csapadék mennyiségének és eloszlásának megváltozásában, s így a vegetáció képeének az átalakulásában mutatkoztak meg. Szemléletes példa a Dunántúli-középhegység és az alföldi területek közti csapadékmennyiségben megnyilvánuló különbség: míg a hegység régiójában 700-800 mm, addig az alföldön 400-500 mm. Ez a különbség jól mutatja az atlanti légtömegek határát a nyugati országrészben. A felmelegedési és lehülési hullámok által kiváltott vegetációs válaszok vizsgálata kiemelt fontosságú az

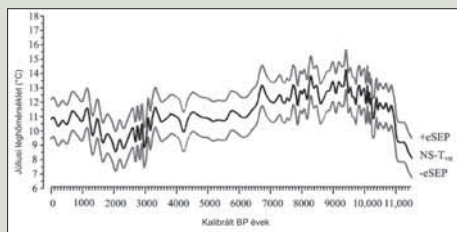
LÁSZLÓFFY WOLDEMÁR
TÉRKÉPE MAGYARORSZÁG
ÁRTEREIRŐL (1938).
A TÉRKÉP AZ ELSŐ-, ÉS
A MÁSODIK KATONAI FEL-
MÉRÉS, A VÁLYI BÉLA
ÁLTAL SZERKESZTETT
TISZAVÖLGY ÁTNÉZETI
TÉRKÉP (1892), VALAMINT
AZ ÁRMENTESÍTŐ TÁRSASÁG
FELJEGYZÉSEI ALAPJÁN
KÉSZÜLT. FONTOS TUD-
NUNK, HOGY A MAXIMÁLIS
VÍZÁLLÁS ESETÉN ELŐN-
TOTT TERÜLETEKET
ÁBRÁZOLJA, ÉS NEM AZ
ÁLLANDÓAN VÍZZEL
BORÍTOTT RÉGIÓKAT.

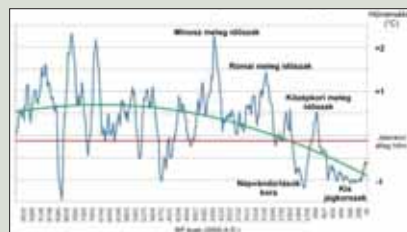

A holocén kor

A földtörténeti negyedidőszak utolsó periódusa a mintegy 11700 évvel ezelőtt kezdődő és a mai napig tartó holocén kor. A modern klímátörténeti kutatások fellendülésével új adatokkal bővültek ismereteink az elmúlt sok ezer év éghajlat- és környezettörténetéről. A Föld életében bekövetkezett klímaváltozások, szélsőséges hőmérsékleti kilengések nyomán alakult ki egy stabilabb állapot, amelyet holocén klímaoptimumnak is nevezünk. Azonban az elmúlt 11 ezer év is klímaperiódusokra oszlik, amelyek során a földi környezet, a vegetáció és az állatvilág is folyamatos átalakuláson ment át. A viszonylag stabil állapotban voltak melegebb és hidegebb kilengések, amelyek regionálisan fejtették ki hatásukat, így tehát a Kárpát-medencének is egyedi klímátörténete van. Az Utolsó Glaciális Maximum – leghidegebb időszak – után a jégtakarók és jégárak visszahúzódásával egyes vándorlási útvonalak – például a Bering-földhíd – a tengerszint gyors emelkedésével megszűntek, míg az Eurázsiai kontinensen új vándorlási útvonalak nyíltak. Új földterületek váltak jégmentessé, az enyhülő éghajlat pedig kedvezett az emberiség gyarapodásának és a népességvándorlásnak. A holocén időszak több természettudományos kutatás (pollenszelvények, tőzegsztratigráfiai megfigyelések) segítségével további szakaszokra osztható (ezeket napjainktól visszafelé számolva, úgynevezett BP értékkel – Before Present – szokás megadni), amelyek: preboreális vagy fenyő-nyír (11500–10200), boreális vagy mogyoró (10200–8850), atlantikus vagy tölgy (8850–5700), szubboreális vagy bükk I. (5700–2600) és szubatlantikus vagy bükk II. (2600–napjainkig). Á. M.

A BRAZI-TÓBÓL (DÉLI-KÁRPÁTOK) SZÁRMAZÓ ÜLEDÉKFURAT RÉTEGEIBŐL FELTÁRT ÁRVASZÚNYOG (CHIRONOMIDAE) FAUNÁK ALAPJÁN BECSÜLT JÚLIUSI LÉGHŐMÉRSÉKLET AZ ELMÚLT 11 EZER ÉVRE. (+eSEP, -sSEP: A MINTÁBÓL ADÓDÓ STANDARD HIBA; NS-T_{VII}: NORVÉG-SVÁJCI KALIBRÁCIÓS ADATBÁZISSAL KORRIGÁLT JÚLIUSI LÉGHŐMÉRSÉKLET)

A HOLOCÉN IDŐSZAK KLIMAVÁLTOZÁSAI A GRÖNLANDI JÉGFURATOK OXIGÉNIZOTÓPOS ELEMZÉSE ALAPJÁN. (RICHARD B. ALLEY NYOMÁN)

ősföldrajzi környezet rekonstrukciójához. Logikai alapja az előző állítás megfordítása, miszerint az egykori vegetáció minél pontosabb feltárásával következtethetünk az egykori klímára is. A nedvesebb éghajlatot eredményező szubatlantikus holocén kronozóna időszakában sem volt ugyanis állandóan kedvező a klíma.

A nagy mennyiségben rendelkezésre álló adatok alapján az elmúlt 2000 év klímátörténeti eseményeiről azonban még pontosabb, finomabb felbontású képet is alkothatunk. A Római birodalom felemelkedésétől a „sötét”, éhínségekkel terhelt középkoron át a nagy népvándorlások koráig egy-egy kedvező vagy hideg klímaperiodus jellemezte és befolyásolta a civilizáció menetét.

Egyes népek életére a természeti környezet döntő hatást gyakorol, így ennek kutatása, rekonstruálása elengedhetetlen a múlt pontosabb megismeréséhez. A népvándorlások egyik kiváltó oka a 4–5. századtól kezdődő klímaromlás lehetett, amelynek eredményeként több évszázadig tartó hideg periódus következett. A honfoglaló magyarok érkezése a Kárpát-medencébe éppen az enyhülő, melegebb, nedvesebb éghajlatot eredményező Középkori Meleg Időszak kezdetére esett, így a kedvező környezeti jellemzők mellett az éghajlat is elősegítette a letelepedést. A grönlandi jégfuratok elemzéséből készült hőmérsékleti görbén jól kirajzolódnak az északi féltekére jellemző klímakilengések. Kifejezetten a Kárpát-medencére vonatkozó hőmérsékleti rekonstrukciók közül kiemelhető az árvaszúnyog alapú nyári léghőmérsékleti becslés, amely a Déli-Kárpátok egyik tavából vett üledékminta elemzésével készült. A klíma javulását, de még nem az optimumot reprezentálják a 10. század elejéről származó, a gyorsan növvő, rövid tenyészidejű kölesből származó leletek is. A magyarok persze nem egy érintetlen, természetes tájat találtak a Kárpát-medencében, hiszen a hegyek közti medencék és a hegylábi területek már a rézkor óta lakottak voltak, így az ember környezetalakító munkája sok évezredes múltra tekint vissza a Kárpátok koszorúján belül.

A medence mozaikos természeti képe a honfoglalás időszakában sem volt másfolyan, azonban nem állíthatjuk, hogy széles tudományos bázisra támaszkodó természettudományos ismereteink lennének a terület természeti környezetéről. Az elmúlt több ezer

évre vonatkozó vegetációdinamikai kutatások fő pillérei a holocén időszakban végbement – számos tavi, lápi és morotvatavi környezetben megtalálható – üledék-felhalmozások. Az üledékekben található mikro- (pollen, spóra) és makrofossziliák (termésszemek, növényi részek) elemzésével lehetőség adódik rekonstruálni a fás- és lágyszárú vegetáció arányait, valamint magát a fajösszetételt is. A Kárpát-medence területéről legnagyobb számban a kárpáti magashegyi övezet régiójából vannak adataink arról, hogy milyen is lehetett a környezet a honfoglalás időszakában. A Kárpátok magasan fekvő tőzeglápjainak és tavainak üledékein végzett elemzések segítségével módunkban áll datálni az emberi hatások felerősödésének időszakait. Az egykor termesztett növények magjainak feltárása egyértelműen mutatja a mezőgazdaság színvonalát, továbbá azt is, hogy félnomád vagy letelepedett népesség élt-e az adott területen. Hasonló természettudományos leletek a lápokból, tavakból, folyók menti kavicsbányákból előkerült ún. szubfosszilis faanyagok. A nagy mennyiségben megtalált faletek fafaj-meghatározása, faévgűrű-vizsgálata és életkor

KÁRPÁTI LÁPOK ÉS TAVAK
ÜLEDÉKEINEK
ELEMZÉSÉVEL FELTÁRUL
A KÁRPÁT-MEDENCE
VEGETÁCIÓ- ÉS KLÍMA-
TÖRTÉNETE. A KÉPEN EGY
ELLÁPOSODÓ HEGYI
TAVACSKA AZ ERDÉLYI-
KÖZÉPHEGYSÉGBEN.
FOTÓ: ÁRVAI MÁTYÁS

DÉLNYUGAT-SZIBÉRIA,
AZ ERDŐS SZTYEPPE ÉS
AZ ERDŐZÓNA HATÁRÁN;
A BAKALSZKAJA GORO-
DISCE MELLETT,
SADRINSZKNÁL, AZ ISZETY
FOLYÓ MELLÉKÉN.
FOTÓ: CSÁJI LÁSZLÓ KOPPÁNY

szerinti összetételének elemzése segítségével következtethetünk az elmúlt több ezer év természetes vegetációdinamikájára.

Fontos kérdés, hogy a honfoglaló magyarok milyen természeti környezetet találtak a Kárpát-medencében, és ez miben különbözött az ázsiai és kelet-európai síkvidéki füves pusztáktól. Valószínűsíthető, hogy a mai alföldi területek kiterjedt gyepei helyett a füves puszták és a zárt erdőségek közötti átmenetet képző erdős sztyeppe volt a jellemző felszínborítás. Igen közel állt a ligetes jelleghez, a löszös felszínnek tatárjuharos tölgyesei és a hordalékkúpok homoki tölgyesei nagy területeket foglaltak el.

Az alföldi tölgyes foltok jellegzetes fafajai a kocsányos tölgy, a mezei szil és a tatárjuhar voltak. A síkvidéki régiók zárterdőségei kifejezetten a szabályozatlan folyók mentén alakultak ki. A hatalmas területeket elfoglaló galériaerdőkben a puhafa és keményfa ligeterdők jellemző fafajai voltak megtalálhatóak.

A hazai és kárpáti folyókból előkerült famaradványok alátámasztják, hogy a legjellegzetesebb keményfa fajok a kocsányos tölgy, a kőrisek és a szil fajok voltak. Faanyagsűrűségük és tartósságuk miatt szubfosszilis puhafa lelet nem került elő: egyrészt a sok száz évnyi természetes korhadás, másrészt az üledékek nyomása miatt felismerhetetlenné váltak. A tavi és lápi üledékekből feltárt pollenzónák alapján a tipikus puhafa fajok a fűzek és égerek lehettek. A főleg lovak és marhák alkotta tekintélyes méretű állatállomány számára az alföldi tölgyesek ligeterdeit tagoló füves tisztások megfelelő legelőket nyújtottak, amelyek mellett az árterek lápi növényzete is élelmet jelentett a tenyésztett állatok számára. A magyarság először az alföldi fás sztyeppe zónán telepedett le, hiszen a domb- és hegyvidéki régiók a zárt bükk-gyertyán erdők zónájába tartoztak. Az éles határt a vegetációban jól mutatja, hogy az Alföld peremétől mintegy

A NAGY BASKÍR ALFÖLD,
AHOL AZ UFA FOLYÓ
LŐSZÖS MAGASPARTJA
VAN, 20 KILOMÉTERRE
ÉSZAKKELETRE ATTÓL,
AHOL A BJELAJÁBA
TORKOLLIK.
FOTÓ: CSÁJI LÁSZLÓ KOPPÁNY

A DÉLI-URÁL ELŐTERE,
AHOL A BJELAJA KIFOLYIK
A NAGY BASKÍR ALFÖLDRE
(KARMASZKALŰ FALUTÓL
KELETRE)

FOTÓ: CSÁJI LÁSZLÓ KOPPÁNY

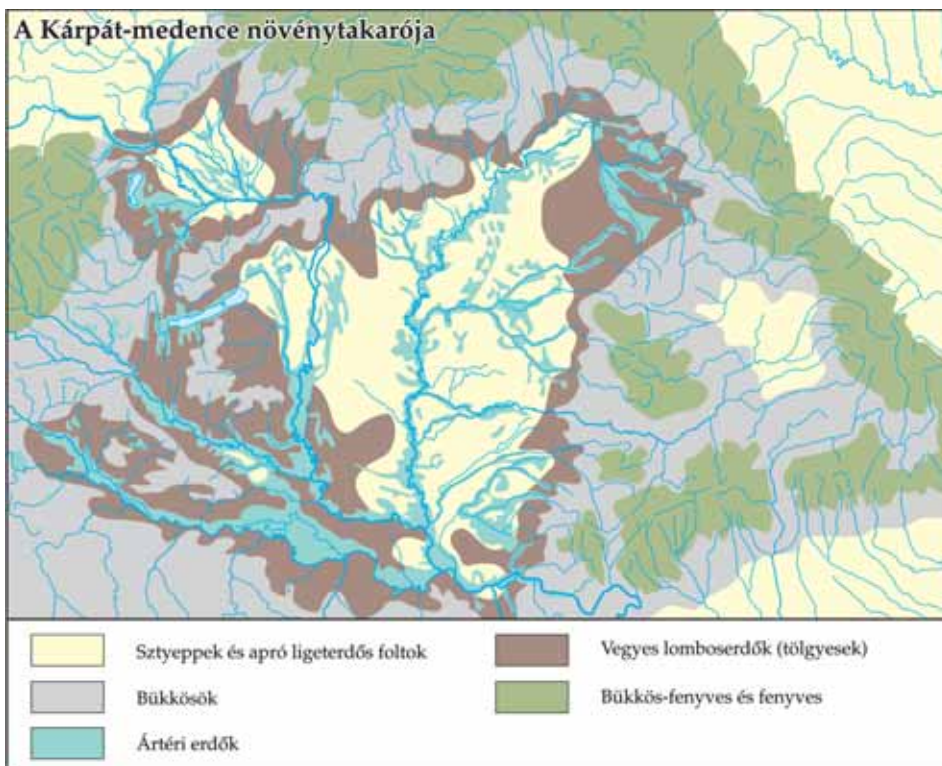
50 kilométerre nyugatra a Somogyi-dombságban már megjelent a zárt bükkös zóna.

A pollenösszetétel-elemzések alapján kijelenthető, hogy már a kora középkortól jelentős volt a vegetációra gyakorolt emberi hatás, amely a honfoglalástól és a letelepedéstől (9–10. század) még inkább erősödött. A gabonafélék (cereáliák) pollenarányai azt mutatják, hogy a magyarság vagy egyes népcsoportjai már gabonatermesztési ismeretekkel rendelkeztek, és a Kárpát-medence alföldi területein, valamint hegyvidékeinek előterében gabonatermesztési célú mezőgazdaságot folytattak. A természettudományos vizsgálatok alapján a hegyvidéki területeket a honfoglaló magyarok utódai csak a letelepülést követő évszázadokban kezdték el benépesíteni. A famadarványok dendrokronológiai (faévgyűri vizsgálat) elemzése, valamint a hegyilápokbeli üledékek pollenfeltárásainak egybevetése alapján kijelenthető, hogy a kárpáti magashegységeket a honfoglalás időszakában zárt fenyőerdők borították, melyeknek jellemző fafajai a luc- és jegenyefenyők voltak. A fenyőleletek elemzése alapján megállapítható, hogy a lucfenyők akár 200 évig is éltek, ami a kezelt erdők esetében mindössze 60-70 év. A hazai folyók homok- és kavicsüledékeiből előkerült farönkök elemzése rámutat a mai kezelt

erdőktől eltérő évenkénti növekményre és az egyes fakidőlési hullámokra. Emellett kijelenthető, hogy az ártéri erdők fafajai közül a kocsányos tölgy volt a legnagyobb egyedszámban előforduló faj.

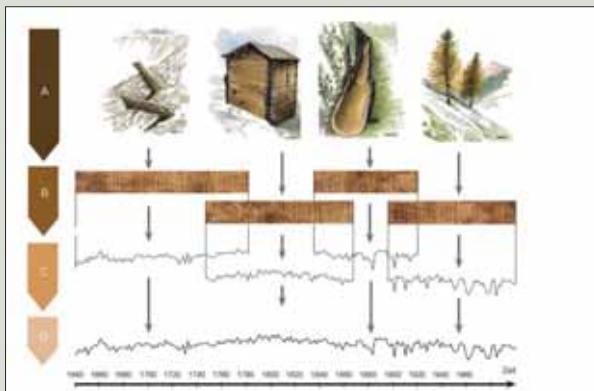
A honfoglalás kori természetes környezet modern kutatási módszerekkel megtámogatott, szisztematikus feltárása és rekonstrukciója mindmáig hiányzik. Az eddig elvégzett vizsgálatok eredményei azonban már megközelítő képet adnak arról, hogy eleinket milyen természeti környezet fogadta a Kárpát-medencében.

A dendrokronológia

A faévgűrűk vizsgálatának latin eredetű megnevezése a dendrokronológia. Habár már a világhírű itáliai tudós-polihisztor, Leonardo da Vinci is tett említést arról, hogy a száraz és a csapadékos évek elkülöníthetők az évgűrűk segítségével, a módszer tudományos, gyakorlati megvalósítása Andrew E. Douglass amerikai csillagász nevéhez kötődik, aki a 20. század első évtizedeiben fektette le a kutatás máig használt alapjait. Ezt követően minden kontinensen megkezdődtek a faévgűrű-kutatások. Hazánkban az 1940-es évek óta folynak vizsgálatok, azonban ezek kezdetben csak pontszerűek voltak, egy-egy helyen, kevés famintán történtek meg. A szisztematikus felmérés és kutatás az 1990-es években kezdődött meg, és tudományos alkalmazása fokozatosan szélesedett (régészet, hidrológia, erdészet, természetföldrajzi kutatások, klímarekonstrukciók stb.). A dendrokronológia alaptétele, hogy az évgűrű tulajdonképpen információhordozó, amelyben sajátos formában tárolódnak az adott év vegetációs időszakának a jellemzői (például csapadék, napfény, hőmérséklet, lokális környezeti tényezők). Ha az egyes faegyedeket ért hatások azonosak, akkor hasonlóan fognak növekedni, melynek következtében évgűrűvastagságaik egymásutániséga is hasonló lesz. Az évgűrűk sorrendje tehát egyedi jelenség, amelyből hosszú távú „időszalag” építhető fel. A jelenből kiinduló, pontosan dátumozott kronológiákat nevezzük mester- vagy abszolút kronológiáknak. Ezek a faévgűrű-adatbázisok szolgálnak leggyakrabban alapként egy-egy ismeretlen fa „korolása” céljából. Relatív- vagy lebegőkronológiáknak nevezzük a nem pontosan dátumozott évgűrű-adatsorokat. A lebegőkronológiákat szénizotópos (radiokarbonos) kormeghatározási módszerrel lehet – bizonyos hibahatáron belül – elhelyezni az időskálán. Az adatbázisok építése mellett a dendrokronológia fő feladata az éghajlati paraméterek, a környezeti tényezők és az évgűrűk vastagsága közötti kapcsolat feltárása.

Á. M.

JELENBŐL KIINDULÓ KRONOLÓGIÁKAT FELÉPÍTŐ MINTÁK SZINKRONIZÁLÁSA EGYEDI ÉVGÜRŰSOROZATOK ALAPJÁN. AZ ÉLŐ FÁKBÓL SZÁRMAZÓ MINTÁK MELLETT TÖBB SZÁZ ÉVES ÉPÜLETEK FAANYAGAI, VALAMINT TAVAKBÓL, LÁPOKBÓL, FOLYÓKBÓL SZÁRMAZÓ – ÚN. SZUBFOSSZILIS – FAMINTÁK FELHASZNÁLÁSÁVAL AKÁR TÖBB EZER ÉV HOSSZÚ KRONOLÓGIA FELÉPÍTÉSE IS LEHETSÉGES.

Avarok a 6–9. századi Kárpát-medencében

Kora avar kor

A feltehetően belső- és közép-ázsiai népcsoportokból eredeztethető avarság 552-ben lépett az európai történelem színpadára. A türk fennhatóság elől nyugatra vándorolva ekkor keltek át a Volgán: történetük ettől kezdve elsősorban a bizánci diplomácia írásos emlékei segítségével követhető nyomon. Másfél évtized alatt páncélos lovas hadseregük bekalandozta fél Európát. 567-ben birtokba vették a legyőzött gepidák erdélyi és tiszántúli országát, majd 568 húsvétját követően az egykori Pannónia, a szövetséges langobardok földjének megszállására került sor. Fejedelmük az égi eredetüként tisztelt, korlátlan hatalmú Baján kagán, akit a trónon közvetlen leszármazottai követtek. Az előkelők szűk rétegét alkották a „kiválasztott férfiak” (görögül: *logades*). A korai avar fejedelmi leletek titokban eltemetett vezérek sírjaiból származnak. A nemzetségi-törzsi arisztokrácia és katonai kíséretük fegyverekben, ékszerekben gazdag képviselőit magányosan vagy legszűkebb családjuk körében búcsúztatták. A korszak regionális központjaiban népesebb sírmezők is előkerültek kiemelkedő leletanyaggal.

OROSZLÁNFEJES BIZÁNCI ARANY CSAT A KUNBÁBONYI KORA AVAR KORI
FEJEDELMi TEMETKEZÉSBŐL

GRÁNÁTBÉRÁKÁSOS
ARANY NAGYSZÍJVÉG
A KUNBÁBONYI KORA
AVAR KORI FEJEDELMi
TEMETKEZÉSBŐL

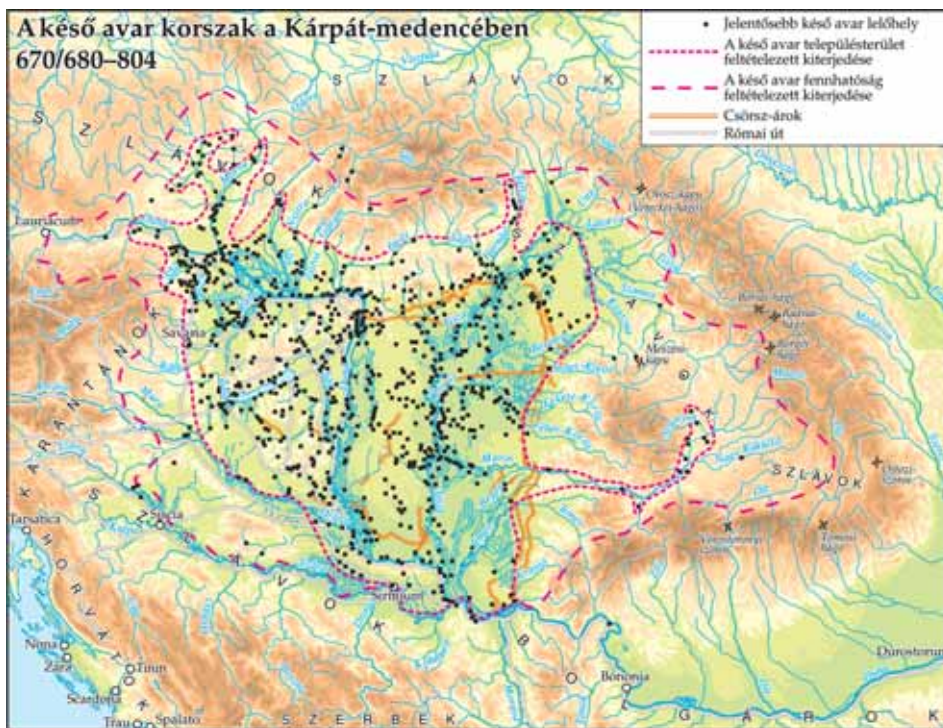

Az avarság nagyállattartó népességként költözött a Közép-Duna-medencébe, ám fokozatos letelepedésükkel egy évszázad alatt megváltozott gazdálkodásuk, és a földművelés lett megélhetésük legfőbb forrása. Az Avar Kaganátus sokáig sikeresen hadakozott déli szomszédjával, a Kelet-Római (Bizánci) Birodalommal. Hadjárataiknak kettős célja volt: a különféle szövetséges vagy alávetett szláv és germán segédnépek felhasználásával katonailag biztosítani kellett az egyedül dél felől nem megfelelően védhető országuk határait; később egyre inkább a másik elem dominált: a béke fejében kicsikart bizánci évpénzek (nagy mennyiségű arany solidus s egyéb ajándékok) segítségével kielégíteni vezető rétegük luxuszükségleteit. Támadásaik egyik fontos következménye a majdani szerbek és horvátok őseinek, illetve a bolgár etnogenezisben később fontos szerepet játszó szlávságnak a beözönlése lett a Balkán-félszigetre. Az avar inváziók utolsó hulláma 626-ban Konstantinápoly falainál megtört. Birodalmukat 630-at követően válságok sorozata rázta meg: nyugaton az alpesi szlávok felkelése és keleten a bolgárokkal vívott háborúk után talán addigi szövetséges politikájuk megváltozására lehet következtetni, amikor a kagánok jelvénye – az onogur-bolgár méltóságjelvényekhez hasonlóan – a bizánci császári műhelyben készült arany álcasatos öv lett. Székhelyük a korszak elején Pannóniában, a Balaton déli partján (Zamárdi), majd a 7. század közepétől egészen az avar birodalom fennállásának végéig valahol a Duna–Tisza közén lehetett. Itt, a fejedelmi szállásterület peremén, egy kunbábonyi homokbányában került elő 1971-ben az eddigi egyetlen, gazdagsága miatt bizonyosan kagánnak tartható fejedelmi sír.

Késő avar kor

A régészeti leletek tanúsága szerint a 670–680-as években új nép költözött a Kárpát-medencébe, amely mintegy átrétegezte a korai Avar Kaganátus társadalmát. A háttérrel feltehetően az a történeti változás adta, hogy a délorosz sztyeppéken uralkodó bolgár fejedelem népei a kazárok közeledtére, Kovrát kán fiainak vezetésével szétszéledtek. A 681-ben létrejött dunai Bulgária új politikai helyzetet teremtett azaz, hogy véget vetett az Avar Kaganátus és a Kelet-Római Birodalom

közvetlen szomszédságának – emiatt az avarság jórészt kikerült a bizánci diplomácia látóköréből. A Kuber vezette népcsoport talán éppen a kunbábonyi avar kagán engedélyével költözhetett Pannóniába. A legkorszerűbb sztyepei fegyverzettel és hadviseléssel megerősödött kaganátus településterülete ekkor minden irányban megnövekedett, ezek közül a legjelentősebb a Bécsi-medence megszállása az Enns folyóig. A településhálózat is szembetűnően sűrűsödött.

A késő avar korszakban megoszlott a legfelsőbb irányító hatalom: a kagán és felesége, a *katun* mellett új méltóságviselők (*jugurrrus*, *tudun*, *tarkánok*) tűnnek fel az írott forrásokban. Ezek szálláskörzeteire a *hringtől*, a Duna–Tisza közti kagáni központtól távoli és viszonylag kicsiny, de rendkívül gazdag temetők utalnak. A 8. század folyamán sajátos jelenség figyelhető meg a régészeti leletanyagban: a korszak vezérmotívumáról griffes-indás népességnek nevezett avarság nagy

KÉSŐ AVAR KORI INDA-
DÍSZES ARANYOZOTT
BRONZ ÖNTÖTT NAGYSZÍJ-
VÉG, A SZÍJRÖGZÍTÉSRE
SZOLGÁLÓ TOKON LOVAS
HARCOS ÁBRÁZOLÁSÁVAL.
(KOMÁROM-HAJÓGYÁR,
71. SÍR)

sírszámú temetői békés, paraszti életmódot folytató lakosságról tanúskodnak; ugyanakkor a birodalom előkelő része, a korabeli arisztokrácia és a körülöttük szolgáló fegyveres kíséret tagjai nomád mintakincsel díszített viseletben jártak, keleti divatnak hódoltak.

A késői Avar Kaganátus hatalmának a Karolingok kelet felé és a dunai Bolgár Kánság északnyugati irányban való terjeszkedő politikája vetett véget. Nagy Károly frank uralkodó és vezérei 791–796 között három hadjáratot vezettek az avarok ellen. A frank grófsági szervezet fokozatosan kiterjedt Pannóniára, s megkezdtek a nyugati kereszténység terjesztését. A történettudomány erősen vitatott kérdése, hogy mi lehetett a Kárpát-medencei avarság sorsa: kipusztultak-e a frank és bolgár támadások vagy az írott forrásokból ismert, nagy vérvesztéssel járó belharcok következtében? A legújabb régészeti kutatások eredményei arra vallanak, hogy az Avar Kaganátus a politikai önállóságát megőrizni ugyan nem tudta, az avar köznép azonban valószínűleg megélte a magyar honfoglalást, és így egyik lényeges elemét képezi őstörténetünknek.

FANTASZTIKUS ÁLLATFEJ
(GRIFF) ÁBRÁZOLÁSOS
KÉSŐ AVAR KORI ARANYOZOTT
BRONZ LÓSZERSZÁMVERETEN.
(KOMÁROM-HAJÓGYÁR,
36. SÍR)

A Karoling-kor

Az Avar Kaganátus politikai elszigeteltsége együtt járt kulturális és kereskedelmi kapcsolataik csökkenésével, amelynek eredményeként a Karoling peremkultúra Pannóniában gyakran megfigyelhető termékei a Dunán innen, azaz a Duna–Tisza közén és a Tiszántúlon már nem voltak használatban. Az Ennstól a Bécsi-medencéig terjedő

NŐI ÉKSZEREK A SOPRONKŐHIDAI TEMETŐBŐL

„SÓTARTÓ” SOPRONKŐHIDA 9. SZÁZADI TEMETŐJÉBŐL

Felső-Dunavölgy és Pannónia (együttesen a frank Oriens) régészeti hagyatéka az Avar Kaganátus és a keresztény bajor–frank műveltség elemeinek ötvöződéssel alakult ki a 9. század első felében. A század közepétől, az egységesülés során a táj kevert avar–szláv–bajor (frank) népessége az előzőkből hagyományozódó sajátos ékszertípusokat, viseleti tárgyakat, eszközöket hozott létre. A legújabb kutatások alapján valószínűsíthető, hogy az Alföldet ugyanaz az avar népesség lakta a 9. század során, mint a korábbi századokban – viseletük, temetkezési szokásaik keveset változtak; ugyanakkor a vizsgált történeti, nyelvészeti és régészeti forráscsoportok egyike sem támasztja alá minden kétséget kizáróan azt az elképzelést, miszerint ez a terület Krum bolgár kán 803. évi hadjáratával tartós dunai-bolgár hódítás alá esett volna.

Feltételezett hatalmi központ az avar birodalom széthullása idején (803–895)

Anonymus az 1200-as évek elején, a magyar honfoglalást mintegy 300 évvel követően írta meg *Gesta Hungarorum* című regényes művét, melyben Árpád fejedelem legnagyobb ellenfeleként szerepel Salanus „bolgár dux”, akinek birodalma a Duna–Tisza közén, szék-helye (*castrum Tetel*) pedig a mai titeli fennsíkon helyezkedett el.

Források az avarok központjairól

„Ezek a biztossá tett helyek, amint az említett Adalbert mesélni szokta, ilyenek voltak: »mondotta – kilenc kör övezte«. Én másfajta kerítéseket, mint vesszőfonadékból készületeket, nem tudtam elgondolni, s ezért megkérdeztem: »Uram, mi a csoda volt az?« Azt válaszolta: »Kilenc *hegin* [hring, ring] szolgált erődítésül«. Én ezeket másmilyennek nem gondol[hat]tam, mint aminőket a veteményesek elé kerítésként szoktak készíteni. Mikor erről kérdeztem, azt felelte: »Egy-egy kör[gyűrű] olyan széles volt, azaz akkora területet foglalt magába, amennyi a távolság Zürich erődje és Konstanz között; úgy ácsolták tölgy-, bükk- és fenyőtörzsekből, hogy egyik szélétől a másik széléig húslábnnyira terjedjen, s ugyanilyen magasra emelkedjék. Közül az egészet a legkeményebb kövekkel vagy pedig tartós iszapagyaggal töltötték meg. A sánc[ok] felületét teljes egészében gyeppfüvel fedték be. Ezek szélei között, miként látni szoktuk, visszanyesett és előre nyúló fácskákat ültettek, s ezek törzsei és levelei lombozatot alkottak. Eme sáncok között a falvak és a majorságok úgy helyezkedtek el, hogy egyiktől a másikig az emberi hang hallható legyen. Az említett épületekkel szemben, a bevehetetlen falak közibe nem éppen széles kapukat képeztek ki, s ezeken át nemcsak a kijebb lakók, hanem a beljebb élők is szoktak vonulni rablóvállalkozások végrehajtása céljából. Az elsőhöz hasonlóan kiképzett második gyűrűtől a harmadikig a távolság húsz német mérföld volt, ami negyven itáliai mérföldnek felel meg. Hasonló volt a távolság a többi körgyűrűk között egészen a kilencedikig, bár persze ezek, egyik a másiknál rendre jóval rövidebbek voltak. Egyik körgyűrűtől a másikig a birtokok és lakóhelyek mindenfelé úgy voltak elrendezve, hogy az egyes pontok között a mindenféle dolgokról hírt adó kürtjelek észlelhetők legyenek. Ezekbe az erődítményekbe gyűjtötték kétszáz, sőt több éven át a nyugati népek mindenféle drágaságait [...]» *Notker Balbus: Nagy Károly cselekedetei, 9. század vége*

„Erich friauli herceg kiküldötte embereit a szláv Voinimírral a pannon tartományokba, és kifosztotta az avarok nemzetségének hosszú idők óta zavartalan nyugalomban élő ringjét, miután az avarokat kimerítette fejedelmeik egymás közötti polgárháborúja, amelyben a belviszály következtében a kagánt, illetve a iugurrust csapás érte, s őket övéik megölték. A győztes herceg Károlyhoz, király urunkhoz, az aacheni palotába küldötte a kincset, amelyet az egykori avar királyok nagy gazdagodása évszázadok folyamán halmozott fel.” *Frank birodalmi évkönyvek, 9. század*

A TITELI FENNSÍK

Ez az erődítmény talán az Avar Kaganátus utolsó központjával azonosítható.

Nagy Károly csapatai 795-ben és 796-ban kirabolták az avar kagáni központot (*Iring Avarorum*), amelyről az írott források alapján bizonyosan csak annyit tudunk, hogy valahol a Duna–Tisza között, egyes vélemények szerint a dunaföldvári és bölcskei rév, a vidék jelentős átkelőhelyei közelében, a mai Solt melletti Tételhegyen (Bács-Kiskun megye) lehetett. Talán nem véletlen, hogy a *tétel* szó jelentése feltehető török nyelvű etimológiája szerint *négy világ*, s így aki ezt a helyet birtokolja, a négy égtáj felett uralkodik. Az avar kagán és helyettese, a jugurruus véres belharcokba keveredett a 9. század elején, és az így meggyengült kaganátus központját a hatalmas bácskai fennsíkra, a mai Titel mellé helyezhették át, mely több szempontból is jól védhető volt. Nemcsak a Duna és Tisza összefolyása teszi megközelíthetetlenül keletről és délről, de a Homokhátság felől egy nagyobb és egy kisebb „római sánc” is védi. Ezzel egyidejűleg azonban a bolgár fejedelmi családdal rokoni kapcsolatot ápoló avar fejedelem, s vele együtt a Dunától keletre, az avar pusztákon (*Avarorum Solitudo*) élő maradék népe az akkor már regionális hatalommá erősödött Bolgár Kánság gyámsága alá kerülhetett.

Források Nagy Károly avar hadjáratairól

„...következett az általa [Nagy Károly által] viselt háborúk közül a szászokkal vívott mellett a legnagyobbik, az tudniillik, amelyet a hunok, vagyis az avarok ellenében vállalt. Ezt a többi-eknél szenvedélyesebben és sokkal nagyobb nekikészüléssel intézte. Pannóniába – az a nép ebben a tartományban lakott – egy hadjáratot maga személyesen vitt végbe, a többinek a végrehajtását viszont fiára, Pippinre, tartományok prefektusaira, grófjaira és kiküldöttjeire bízta. Ők a legbuzgóbban intézték a hadakozást, amely a nyolcadik évben végül is befejezést nyert. [...] mindkét Pannóniát és a Duna másik partján szemben elhelyezkedő Dáciát [...] leigázta [...]” *Einhard: Nagy Károly császár élete, 817–830.*

„Ezeket [az avarokat] a legyőzhetetlen Károly nyolc év alatt úgy leigázta, hogy belőlük nem hagyott fennmaradni még egy kis maradványt sem. A bolgároktól pedig csak azért tartotta vissza kezét, mert úgy látszott, hogy miután a hunok kiirtattak, ők a frankok birodalmának immár nem lesznek ártalmára.” *Notker Balbus: Nagy Károly cselekedetei, 9. század vége*

„Az avarokat erőszakkal teljesen megsemmisítették ugyanazok a bolgárok. Krum pedig megkérdezte az avarok közül ejtett hadifoglyokat: »Mit gondoltok, mi miatt bukott el uratok és egész népetek?« S [erre azt] válaszolták, hogy: »Elszaporodtak az egymás elleni vádaskodások, s elpusztították a legderekből és legértelmesebb férfiakat, aztán a nem igaz úton járók és tolvajok lettek a bírák szövetségesei, továbbá volt részegeskedés, mert a bor szaporodtával mindnyájan részegesek lettek, aztán jött a megvesztegethetőség, továbbá az üzletelés, mert mindenki kereskedő lett, s egymást csalta. Ezekből fakadt a mi bukásunk.«” *Szuda-lexikon, 10. század*

A kereszténység a Kárpát-medencében

Bár a népvándorlás hullámai elsodorták a pannóniai provinciák közigazgatását, a keresztény Római Birodalom államvallása soha sem tűnt el a Duna-medencéből. Joggal feltételezik, hogy azokban a jelentős pannóniai városokban, amelyek képesek voltak valamivel tovább ellenállni a keleti hódítóknak, éppúgy a helyi püspökök vetették át a széthulló állam feladatait, mint Itáliában vagy Galliában. A kései császárkor keresztényüldözéseiről tudósító mártírakták számos Dráva–Száva közti püspöki székhelyről tudósítanak (Cibalae, Sirmium, Siscia, Mursa, Poetovio, Singidunum, Bassianae), a Drávától északra azonban szinte alig rendelkezünk forrásokkal. Lehetséges, hogy a Tolna és Somogy megye határán, Szakcsón feltárt római város azzal a Ioviával azonos, amelynek püspöke 381-ben részt vett egy itáliai zsinaton. Teljes bizonyossággal azonban mindössze egyetlen dunántúli püspököt tudunk azonosítani: a scarabantiai (soproni) Vigiliust, aki 572-ben ugyancsak Itáliában járt. E szűkszavú hír, ha mást nem is, annyit kétségtelenül bizonyít, hogy a scarabantiai keresztény közösség megélte az avar hódítást. A források hallgatása ellenére nem lehetnek kétségeink, hogy az ókeresztény emlékeiről híres Sopianae (Pécs), a Szent Márton szülőhelyeként ismert

KERESZT A BODAJK-
HOMOKI-DŰLŐI AVAR
TEMETŐBŐL

Savariában (Szombathely), vagy éppen Valeria tartomány székhelyén, Aquincumban (Óbuda) ugyancsak működött püspök. Talán ugyan-ezt gyaníthatjuk a Balaton nyugati szegletében, Keszthely-Fenekpusztán feltárt erőd-városról, ahol egy 6. századra keltezhető bazilika romjai kerültek elő, s amelynek népessége a magyar honfoglalásig kimutatható.

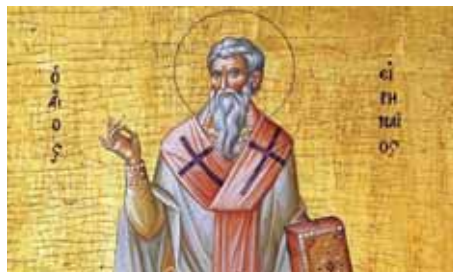
Az antikvitás kereszténnyé lett nagy birodalmának bukása és a középkori Európa születése közt eltelt fél évezred tárgyi és – jóval szerényebb mennyiségű – írott forrásai ritkán adnak lehetőséget

arra, hogy megragad hassuk a Kárpát-medencei keresztény népesség és egyházszervezet továbbélését. A helynevek tanúsága szerint a romanizált lakosság a későbbi Magyar Királyság periférikus területein, a nyugati határszélen és a Dráva–Száva köze keleti felében, a Szerémségben maradt legtovább egy helyben, így feltételezik, hogy a keresztény egyház ugyancsak errefelé őrizte meg érintetlenségét leginkább. Kérdéses, hogy Szent Márton kultusza mennyire maradt élő Savariában; egyes vélemények szerint feledésbe merült tiszteletét Nagy Károly elevenítette fel Pannónia nyugati felének meghódítását követően. Nem tudjuk, hogy törésmentesebb-e a két sirmiumi szent, Szent Demeter és Szent Iréneusz (Ernye) tisztelete: esetükben a terjeszkedő bizánci egyház gondoskodhatott a kultusz fennmaradásáról. Sirmium (Száva-szentdemeter) magyar kézre kerülése után Szent Demeter a keresztény királyság egyik első védőszentje lett. A Thesszalonikében eltemetett Demeterrel szemben Iréneusznak a teste is Sirmiumban pihenhetett, mivel nincs hír arról, hogy ereklyéjét, a többi pannóniai mártíréhez hasonlóan, Itáliába menekítették volna. Helyi kultuszának folyamatosságát nemcsak 9–10. századi óegyházi szláv nyelvű legendája bizonyítja, hanem a Száva-szentdemeterrel szemben, a Száva jobb partján található település magyar neve (Szenternye) is, amely a helység Árpád-kori egyházának templomcíméből ered.

A birodalmak végvidékének számító Kárpát-medence számos keresztény térítő

SZENT ERNYE (IRÉNEUSZ) EGY ORTODOX IKONON

SZENT DEMETER-IKON. ELEFÁNTCSONT-FARAGVÁNY, 10. SZÁZAD MÁSODIK FELE

SZENT ADORJÁN (ADRIÁN,
HADRIÁN, HADRIANUS)
KÉPE A KIJEVI SZENT
SZOPHIA-TEMPLOM FRES-
KÓJÁN, 1000 KÖRÜL.
A MÁRTÍR A KORAKÖZÉP-
KORBAN NAGY TISZTELET-
NEK ÖRVENDETT,
A ZALAVÁRI TEMPLOMNAK
A 11. SZÁZADTÓL EGÉSZEN
BIZTOSAN Ő VOLT A VÉDŐ-
SZENTJE. VITATOTT KÉR-
DÉS, HOGY A KAROLING
KORBAN IS RÓLA NEVEZ-
TÉK-E EL A TEMPLOMOT

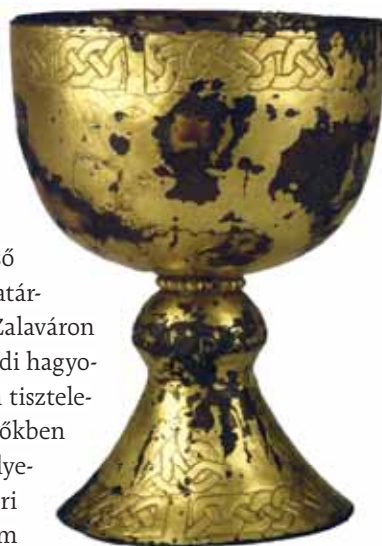
misszió célpontja volt az első évezredben. Még a Római Birodalom fennállása idején, a 4. század közepén indult útnak az ariánus irányzatot követő Wulfila térítőpüspök a Kárpát-medence délkeleti részén élő nyugati gótok közé, s tudjuk, hogy az alföldi és erdélyi gepidák között is működtek – ugyancsak ariánus – hithirdetők. Bár

a 7. századi regensburgi püspök, Szent Emmerám eredetileg a pannóniai avarok megtérítése céljából indult útnak galliai otthonából, s egy 796-ban tartott zsinat jegyzőkönyve szerint a Nagy Károly által meghódított avar területeken keresztények is éltek, nem ismeretes, hogy az avarok között szervezett miszsió zajlott volna.

A Karoling hódítást követően a Drávától északra eső terület a salzburgi érsek joghatósága alá került, és a határvidék szláv hűbéres grófjainak központját Mosaburg-Zalaváron alakították ki. Szent István király bizonyosan 9. századi hagyományt elevenített fel, amikor 1019-ben Szent Adorján tiszteletére Zalaváron bencés monostort alapított. A török időkben elpusztult monostor helye mellett ugyanis egy ereklyetisztelet céljából épült, szentélykörüljárós, Karoling-kori zarándoktemplom romjait tárták fel, amely alighanem azzal az épülettel azonos, amelyben egy egykorú forrás szerint a 9. században Szent Adorján földi maradványai pihentek. A zarándokhely emlékét még a 10. században is számon tartották a Rajna-vidéken. A nagyszabású szakrális épületegyüttes arról tanúskodik, hogy Mosaburgot egy Salzburg fősege alá tartozó pannóniai egyházmegye székhelyének szánták.

Hogy a birodalmi egyház terve nem sikerült, részben Cirill és Metód térítőmissziójának köszönhető, akik Bizáncból érkeztek a zömében szlávok lakta mosaburgi grófságba, s a helyi nép anyanyelvén celebrálták a miséket. Metód hamarosan a római pápa küldötteként tért vissza Mosaburgba egy Salzburtól független egyháztartomány létrehozásának céljával. Mindez elmérgesítette a viszonyt a birodalmi egyházzal, és Metódot bebörtönözték (870). Szabadulása után a morvák között működött, s Nyitrán püspökséget alapított, amelynek élére a svábföldi Wiching került. Legkorábban Árpád-kori források adnak hírt arról, hogy a nyitrai egyházmegyét a regensburgi Szent Emmerámnak szentelték; kérdéses azonban, hogy a regensburgi hatás a 9. századi morva vagy a 11. századi magyar állam fennhatósága alatt érte-e Nyitrát.

1879-BEN PETŐHÁZA HATÁRÁBAN
AZ IKVA PATAKBÓL ELŐKERÜLT
CUNDPALD-KEHELY (9. SZÁZAD)

Gróf és püspök Mosaburg-Zalaváron a 9. század második felében

A nyugati, frank típusú államberendezkedésben a központi hatalom két támasza a világi és egyházi arisztokrácia volt. Ennek fő képviselői egy-egy régióban a grófok és a püspökök voltak, akik a maguk területén jelentős hatalommal rendelkeztek. Előbbi a grófság haderejét irányította, de ő felelt az adóztatásért és a törvények végrehajtásáért is. A püspök az egyház-szervezetet kormányozta, ehhez járult még a határvidékeken a keresztény térítés feladata is. A püspök ruházata a karoling kéziratokban ábrázolt egyházi viselet alapján készült, Tau alakú pásztortbotja egy 8. századi thesszalonikéi bizánci mozaikról való. Rangját palliuma és gyűrűje is jelzi. Mögötte egy apát áll, kezében imakönyvet vagy Bibliát tart, melynek fedőlapját csont- és nemesfém veretekkel, valamint kőberakással díszítették. (A korabeli könyvek sokéves, évtizedes munkával készültek, s nagy becsben tartott értéktárgyaknak számítottak). A gróf a jellegzetes Karoling-kori férfiviseletben szerepel, ruhája díszes, övéen értékes kardot visel, lábán sarkantyú. Mögötte fegyveres kíséretének két tagja: egyiküknél morva harci balta és bizánci kard (mindkettő zalavári lelet), míg társa frank kardot hord. A kép háttérében Mosaburg-Zalavár két jelentős temploma látható: a Hadrianus-templom és Keresztelő Szent János régebbi fatemploma, előttük kisebb kútház.

B. Z.

A frankok Pannóniában

Pannónia frank kori története Nagy Károlynak (768-tól frank király, 800-tól római császár, meghalt 814-ben) az avarok ellen intézett katonai akcióival kezdődött, amelyek az önálló avar államiség megszűnéséhez vezettek. Az avarok nyugati szomszédját, a Bajor Hercegséget mint önálló államot Nagy Károly birodalomépítő törekvései során 788-ban felszámolta, amikor az avarokkal szövetségi viszonyban álló III. Tasziló bajor herceget egy koncepció perben megfosztotta trónjától. Az avarok hiába kíséreltek meg Nagy Károllyal tárgyalásokat folytatni, hogy elismertessék birodalmuk nyugati határát, 791 szeptemberében az alemann, bajor, fríz, szász és szláv csapatokat magába foglaló frank hadsereg útnak indult Regensburgból a Kárpát-medence felé. Ez idő tájt az avarok között belháború lángolt fel,

amelynek során az Avar Birodalom mindként vezetőjét, a kagánt és a jugurust is megölték. Az avarok elleni hadjáratot, majd birodalmuk 796-os elfoglalását a hivatalos propaganda teljességgel a *bellum iustum* (jogos/jogszerű háború) színében kívánta feltüntetni, mindenestül elhomályosítva annak politikai, illetve nem vallási indíttatását.

A vallási szempontokat mindenesetre mutatja, hogy a missziós feladatokat megtárgyalandó már 796-ban Pippin táborában, a Duna mentén helyi zsinatot tartottak, amelyen többek között II. Paulinus aquileiai pátriárka (776–802), Arnó salzburgi püspök (785-től püspök, 798-tól érsek, megh. 814-ben) és talán a passai püspök is részt vett. A zsinat fő kérdését az avarok megtérítésénél és megkeresztelésénél alkalmazandó módszerek képezték. A gyűlés által megállapított alapelvek szerint a megkeresztelkedésnek minden esetben önkéntesnek kellett lennie, az igehirdetőnek rábeszéléssel, és nem félelemkeltéssel kellett eredményt elérnie. Az újrakeresztelés kérdésében a következőkre jutottak: akik esetében nem biztos, hogy megkeresztelték-e őket, azokat újra kellett keresztelni, akiket viszont már szabálytalanul ugyan, de a Szentháromság nevében megkereszteltek, csupán kézrátételben kellett részesíteni.

A sikeres hadjárat után, 796-ban az avar tudun és kísérete Aachenben Nagy Károly elé járult és megkeresztelkedett. Az új kagán kénytelen volt magát a frank uralomnak alávetni, ám minden várakozás ellenére nem köszöntöttek be nyugodt idők az Avaricumban, egyrészt a tudun által vezetett önállósodási kísérletek (797, 799, 802), másrészt pedig az avarok és szlávok közötti összetűzések miatt.

LEMEZGOMBOK MADÁRÁBRÁZOLÁSSAL
A ZALAVÁR–VÁRSZIGETI HADRIANUS-ZARÁNDOK-
TEMPLOM TEMETŐJÉBŐL

SARKANTYÚGARNITÚRA
A ZALAVÁR–VÁRSZIGETI HADRIANUS-ZARÁNDOK-
TEMPLOM TEMETŐJÉBŐL

Az avar területek megtérítésének gondolata a jelek szerint magától Nagy Károlytól származott, a források legalábbis nem tartalmaznak semmiféle utalást arra nézve, hogy a pápa akár Salzburgot, akár más egyházmegyét e feladattal megbízott, vagy akár arra csupán bátorított volna. Salzburg központi szerepe azonban a misszió során felette logikusnak tűnt: ezen egyházmegye rendelkezett a legnagyobb tapasztalatokkal a frissen meghódított pogány – így például a karantán – területek krisztianizálása terén. Mivel a missziós munka kevésbé felelt meg Arno egyéniségének, a feladat elvégzését – a salzburgi hagyományt követve – egy missziós püspökre, Theoderichre bízta. Theoderich püspököt (feltehetően a 799 júniusában megtartott Traismaueri Zsinat után) Arno érsek és Gerold *praefectus* (helytartó) vezette el működésének területére, Avariába, ami főként a magát Nagy Károlynak alávetett tudun hatalmi szférájába esett.

FALERA A VÖRS-PAPKERTI
TEMETŐ 307. SÍRJÁBÓL.

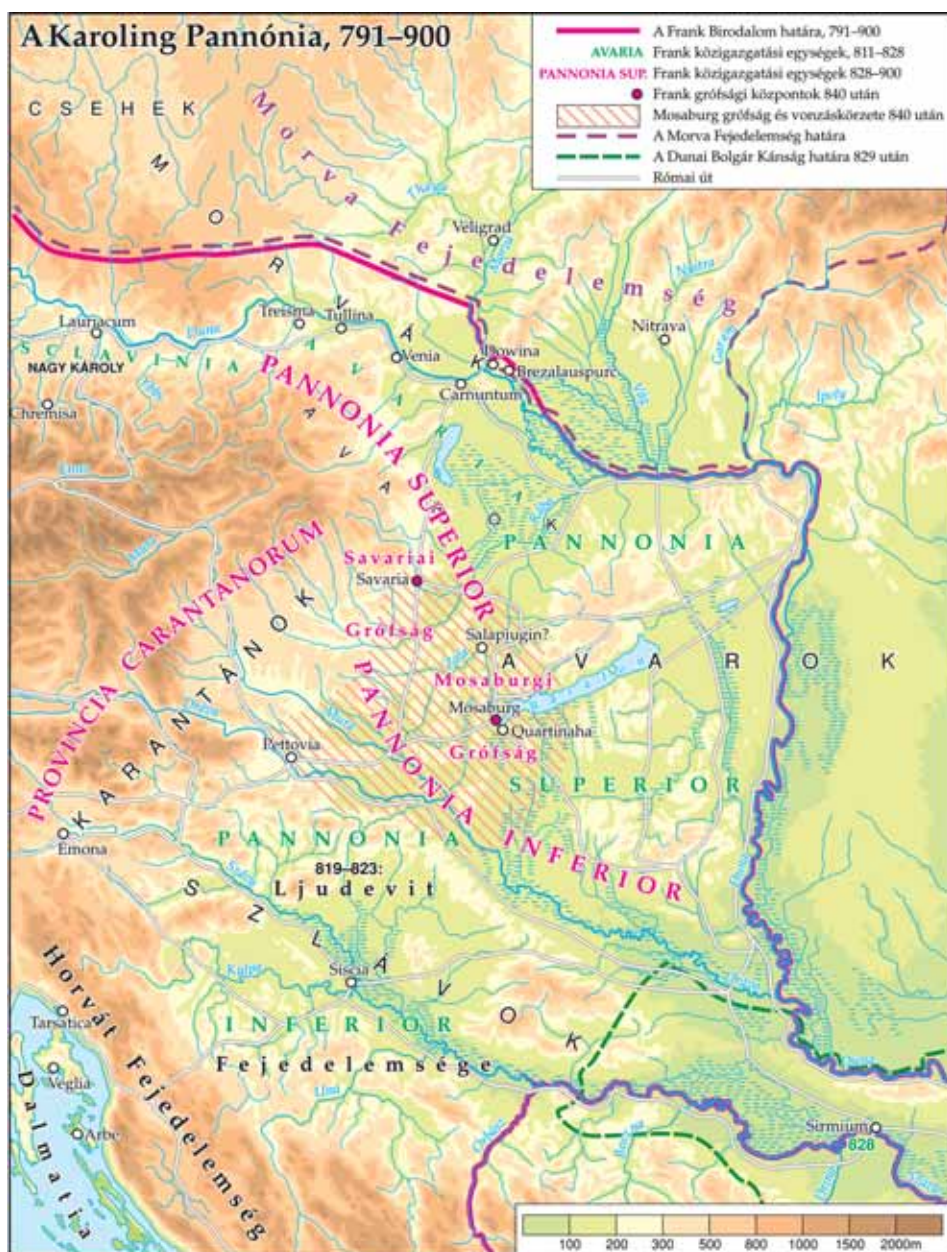
Avarok frank fennhatóság alatt

„...[805-ben] a kagán küldött el egyet főemberei közül azzal a kéréssel, hogy az övé legyen a régi tisztség, amelyet a kagán szokott volt birtokolni a hunok [avarok] körében. Kérése teljesítéséhez a császár [Nagy Károly] hozzájárulását adta, és elrendelte, hogy régi szokásuknak megfelelően a kagáné legyen az egész teljhatalom az országban.” „Nem sokkal utóbb [805-ben] a kapkhán, a hunok fejedelme népe kényszerhelyzetbe kerülése miatt a császárhoz járult, s tőle azt kívánta, hogy adjon neki lakóhelyet Sabaria és Carnuntum között, mert régi lakóhelyeiken tovább nem lehetnek a szlávok ellenséges fellépése következtében.” *Frank birodalmi évkönyvek, 10. század*

„A kapkhán (Cabuanus) [805-ben] eljött Károly úrhoz, és Ábrahám kagánt megkeresztelték a Fischában.” *Annales Sancti Emmerami, 10. század*

„A kereskedőkről van szó, akik a szlávok és az avarok területrészeire mennek, hogy meddig haladhatnak áruikkal... Regensburgig és... Lorchig. Ne vigyenek magukkal eladásra szánt fegyvert és páncélt. Ha mégis ilyesmit szállítókra találnak, minden vagyonukat el kell kobozni.” *Nagy Károly törvényei, 805 vége*

Utóbb, 805 tavasza táján a szlávok által zaklatott avarok Theodor kapkán vezetésével kérelmezték Nagy Károlytól, hogy Szombathely és a Duna közé (a Bécsi- és Tullni-medencébe) települhessenek. A kapkán halála után Ábrahám kagán kereste fel a császárt, és a kagáni méltóság megújítását kérte tőle, amit az meg is adott neki, úgy vélte ugyanis, hogy az avarság egységbe kovácsolásával elősegítheti az avar-szláv viszony rendezését, amely azonban csak 811-ben konszolidálódott.

A 811-ben megkötött ún. acheni békeszerződés alapján Pannónia – a Dráva és a Száva köze, valamint a Dunántúl – a Karoling birodalom részévé vált. A Frank Birodalomhoz csatolt terület több provinciát foglalt magában (e felosztás feltehetőleg még az avar uralom korára nyúlhatott vissza), Sclaviniát, Avariát és Pannoniát. Pannóniát két részre, Pannonia Inferiorra és Pannonia Superiorra osztották, amelyek élén vazallus tisztségviselők álltak. Az avar maradványnépeség pedig a Dunától keletre szorult, és vazallusi függésbe került a Frank Birodalommal. Nagy Károly politikája ekkor ismerte el a Dunától északra fekvő vidékeket a Morva Fejedelemség területeként.

Az avarokat, akik hajlandónak mutatkoztak arra, hogy felvegyék a keresztény hitet, a frank uralkodók adófizetőivé tették. Utoljára a 822-es birodalmi gyűlésen jelentek meg avar küldöttek, tehát nagyjából eddig az időpontig számolhatunk egy alávetett, ám bizonyos szempontokból mégis önálló avar vazallusállam fennállásával.

A Dráva–Száva közének keleti része Sirmium központtal 828-ban bolgár fennhatóság alá került, a nyugati rész viszont Siscia (Sziszek) központtal Pannonia Inferiorként frank uralom alatt maradt, aminek Jámor Lajos a közigazgatási rendszer átalakításával a grófságok megszervezése során a Dunántúl déli részét is hozzácsatolta.

Pannonia Inferiornak a Zala alsó folyás-vidékén lévő része Priwina (838–840) hűbértartót képezte (Mosapurg/Mosaburg központtal). A Nyitráról menekülő, hányattatott sorsú főember megkeresztelkedett, majd a Dunántúlon frank szolgálatban találta meg a helyét. Grófságában a salzburgi térítők és a helyi nemesség közreműködésével komoly

GYŰRŰ ÉS FÜGGŐ
ZALAVÁRRÓL (9. SZÁZAD)

Priwina

Priwina (Pribina) a 9. századi Dunántúl történetének fontos szereplője. Az élettörténetére vonatkozó adatok nagyrészt a 870-es években Salzburgban keletkezett, *Bajorok és karantánok megtérése* című egyházi munkában maradtak fenn, személyéről azonban számos további korabeli dokumentum is említést tesz. E források szerint korábbi szálláshelyéről, „Nitraváról” a morvák fejedelme, Mojmír (Moimar) üzte el őt. A kutatók egy része szerint a szláv vagy esetleg avar gyökerű „Priwina” a Karoling Birodalom Keleti (Oriens) tartományának vezetőjéhez, Ratpod comeshez menekült. Később Regensburgban Német Lajos keleti frank uralkodónak esküdött hűséget, és a mai Traismauerben (Treisma) megkeresztelkedett. Priwina és Ratpod között azonban „egyenetlenség támadt”, ezért előbbi a fiával, Kocellel (Chozil) együtt a bolgárokhoz távozott. Nem sokkal később innen is tovább kellett állnia, így a Sziszekben (Siscia) székelő Ratimarhoz fordul. A frankokkal szembeforduló Ratimar azonban elmenekült Ratpod csapatai elől, így Priwina nem tehetett mást, mint az őt és övéit befogadó frank Salacho gróf segítségével kibékült Ratboddal. Ezt követően kapta meg az uralkodótól az akkori Alsó-Pannoniához tartozó Zala folyó körüli részt hűbértokul. Mocsaras területen emelt erődítménye a mai Zalavárral azonosítható. Priwina e birtokközpont uraként vonulhatott hadba és esett el Német Lajos híveként a Raszisztzláv morva fejedelem ellen vívott harcokban 860 körül.

L. P.

PRIWINA SZOBOR NYITRÁN.
FOTÓ: LANGÓ PÉTER

templomépítésbe kezdett. Pannonia Superior a Rába és a Duna közötti részt, valamint a Bécsi- és a Tullni-medencét foglalta magában, amely Ratbod gróf irányítása alatt állt. Az ettől keletre elterülő vidék, a Savariai Grófság Rihheri fennhatósága alatt állt.

A salzburgi érsekek – az érseki székhelyben Arnót követő Adalram (821–836), Liupram (836–859) és Adalwin (859–873) – gyakran maguk látogattak el Pannóniába, hogy templomokat és a templomokhoz papot szenteljenek. A pannóniai misszió 867-ig a Karolingokhoz kötődött: Pippin és Károly Salzburgra bízta e területet, Német Lajos pedig számos javadalmat adományozott a Salzburgi Érsekségnek mint hatalma támaszának és számos politikai feladat kivitelezőjének a pannóniai missziós területen.

A morvák által 860/61-ben meggyilkolt Priwina halálával sem szakadt meg a missziós munka, ugyanis annak fia, Kocel (Chozil) változatlanul fenntartotta Salzburggal a már korábban szorosra fűzött kapcsolatokat. Priwina és Chozil – vazallusi, majd utóbb önálló – fejedelemsége idején e területen több mint harminc templom épült. Mosaburg nem csupán Priwina, majd Chozil, hanem a salzburgi érsek által rendelt térítő püspökök központja is volt. A salzburgi érsek feltehetőleg egy új püspökség alapítását készítette elő Pannonia Inferiorban, amelynek székhelye Mosaburg lett volna.

A karoling Pannónia megszervezése

„Miután tehát Károly császár a hunok [azaz az avarok] visszaszorítása után (e terület) püspöki tisztségét a salzburgi egyház irányítójára bízta rá, az az odaadományozta Arno érseknek és utódainak, hogy mindörökre rendelkezzenek felette és kormányozzák, a szláv és bajor népek kezdtek megtelepedni és elsokasodni ezen a földön, ahonnan ama hunok [avarok] elűzetek. Ekkor a császár határőrgrófot nevezett ki: először Goterammust, másodszor Werinhariust, harmadszor Albricust, negyedszer Gotafridust, ötödször Geroldust. Eközben pedig, amíg az említett őrgrofok igazgatták e keleti tájat, néhány főúr lakott ezeken a részeken, amelyek az említett püspöki székhelyhez tartoztak. E főurak a császár szolgálatában alá voltak rendelve az említett őrgrofoknak; nevük a következő: Priwizlauga, Cemicas, Ztoimar, Etgar. Ezek után pedig bajor főurak, név szerint Helmwinus, Albgarius és Pabo grófságként kezdték birtokolni a királyok adománya folytán ezt a földet. Ezután Ratbodus vállalta el a atár védelmét.”

*A bajorok és karantánok megtérése,
70 körül.*

Források Mosaburg építéséről

„Itt kezdett akkor lakni [Priwina], és egy erődítményt kezdett építeni a Sala folyó egy mocsaras szigetén, és elkezdte körös-körül összegyűjteni a népeket, és országának nagy ura lett.”
A bajorok és karantánok megtérése, 870 körül

„Utóbb pedig Priwina kérésére Liupram érsek Salzburgból mesterembereket küldött neki, kőműveseket meg festőket, kovácsokat és ácsokat, akik Priwina városában egy tiszteletre méltó templomot építettek, amelyet maga Liupram érsek építtetett, és elintézte, hogy ott egyházi tevékenységet folytassanak. Ebben a templomban Adrianus vértanú pihen eltemetve. *A bajorok és karantánok megtérése, 870 körül.*

LUDMILA CVENGROŠOVÁ:
 CIRILL ÉS METÓD. (2013)
 ZALAVÁR

A frank befolyást és a bajor egyház pannóniai működését a Metód kapcsán kibontakozó konfliktus zavarta meg. A frank uralkodó által elűzött Mojmir (830–846) unokaöccse, Raszisztzláv (846–870) morva fejedelem először I. Miklós pápától (858–867) igyekezett országa számára térítőket szerezni, majd miután a pápánál nem járt sikerrel, 862-ben III. Mihály bizánci császárhoz (842–867) fordult, hogy országa számára szláv nyelven tanító és térítő misszionáriusokat kérjen. A *basileus* a testvérpárt, Methódiost (Metód) és Konstantinost (vagy ahogy a halála előtt néhány héttel felvett szerzetesi nevén ismerik: Kyrillost, vagyis Cirillt) indította útnak.

Metód és Cirill négy és fél éven át folytatták térítőmunkájukat, majd megkíséreltek Konstantinápolyba visszatérni. Velence felé igyekezvén útjuk Chozil udvarába vezetett, ahol nagy tisztelettel fogadták őket, s a fejedelem a későbbiekben is minden bizonnal őszinte meggyőződéssel vette pártfogásába a szláv liturgiát képviselő Metód ügyét.

I. Miklós pápa az épp Velencében tartózkodó fivéreket Rómába hívta. Utódja, II. Adorján pápa (867–872) Metódot először a moráviai és pannóniai szlávok megtérítésével megbízott pápai legátussá, majd püspökké szentelve a hajdani Illyria fővárosa, Sirmium érsekévé nevezte ki.

Ezzel II. Adorján kinyilvánította, hogy Sirmiumot az egész szláv terület egyházi központjává kívánja tenni. Sirmiumi székhelyét Metód természetesen nem foglalhatta el, működésének központja feltehetően Chozil udvarában, Mosaburgban lehetett. Metód kinevezésével a pápa kifejezte joghatósági igényét Moráviára és Pannóniára is, amely ellentétben állt az ott évtizedeken át térítők munkát végző Salzburgi Érsekség időközben megszerzett joghatóságával. A bizánci misszionáriusok befolyását ellensúlyozandó 864/65-ben Adalwin érsek fokozta a térítőmunka intenzitását, s rövid időn belül a fejedelem segédletével – aki ezen időkben még hűséges maradt a Keleti-Frank Birodalomhoz és a Salzburgi Érsekséghez – tizenkét templomot szentelt fel.

870 elején, amikor Raszisztzláv és unokaöccse, I. Szvatopluk között viszály lángolt fel, Szvatopluk kiadta Metódot ellenfeleinek, Bajorország püspökeinek, akik Német Lajos jelenlétében Regensburgban perbe fogták, amelynek során – figyelmen kívül hagyva érseki méltóságát – azzal vádolták, hogy jogosulatlanul tanít a Salzburgi Érsekséghez tartozó területen. Noha Metód a pápától nyert felhatalmazására hivatkozott, s ragaszkodott azon álláshoz, hogy Pannónia és Morávia közvetlenül a pápa joghatósága (*iurisdictió*) alá tartozik, a Regensburgi Zsinaton kimondták méltóságától való megfosztását, s két és fél éven át zord körülmények között, egy sváb kolostorban, hideg, fedetlen cellában tartották fogságban. A 872-ben trónra lépő VIII. János pápa energikusan avatkozott be a vitába, s Adalwin érseket arra utasította, hogy vezesse el Metódot Pannóniába, s gondoskodjék arról, hogy az ismét elfoglalhassa érseki széket.

Az érseki méltóságába visszahelyezett Metód csupán rövid időre térhetett már

„...egy bizonyos Methodius nevű görög az újonnan feltalált szláv írásaival kiszorította a latin nyelvet, a római tanítást és a szent iratokat, és a nép előtt megvetette tette azoknak a miséjét, evangélium-hirdetését és egyházi tevékenységét, akik azt latin nyelven végezték.” A bajorok és karantánok megtérése, 870 körül.]

ARNULF KELETI FRANK
KIRÁLY (887–899)
ALÁÍRÁSA

NÉMET LAJOS KELETI
FRANK KIRÁLY (843–876)
PECSÉTJE

vissza Mosaburgba – mivel Chozil a 870-es évek közepe táján meghalt –, székhelye innentől a Morva Fejedelemségben volt. Mosaburg fejlődése azonban a 870-es évek második felében új lökést kapott, amikor Német Lajos fia, Karlmann, valamint unokája, Arnulf (887–899) keleti-frank király lett, lévén hogy az előbbi megkezdte, utóbbi pedig be is fejezte a kőpalota, a mosaburgi *pfalz* megépítését.

Arnulf 888-ban, 889-ben és 890-ben is adott ki Mosaburgban oklevelet, amelyek közül az utolsó már királyi városként (*regia civitas Mosaburg*) említi a települést. Amikor Arnulf 896-ban Rómába ment, hogy császárrá koronáztassa magát, Brazlav *duxot* bízta meg Mosaburg védelmével a magyarokkal szemben, aki egy ideig Arnulf 899-ban bekövetkezett halála után is tartani tudta a települést. 907-ben a bajor főserég Brezalauspurcnál döntő vereséget szenvedett a magyaroktól. E vereség nagyban hozzájárult a frank hatalom pannoniabeli meggyengüléséhez, amely utóbb Gyermeke Lajos (900–911) halálával – ami egyúttal a Keleti-Frank Birodalom végét is jelentette – egészen biztosan megszűnt.

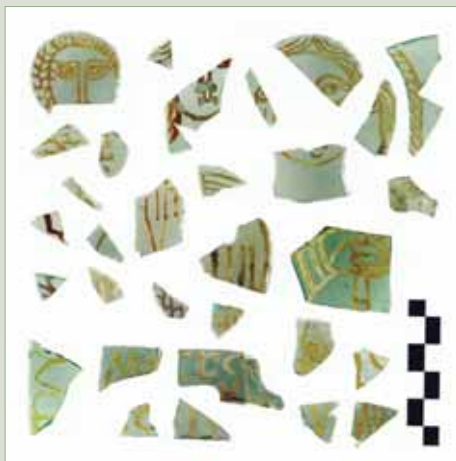

Karoling központ a Dunántúlon: Mosaburg–Zalavár

A frank–avar háborúkat lezáró – 811-ben Nagy Károly által Aachenben összehívott –konferenciát követően a Dunántúl a Karoling birodalom részévé vált, így megindul a birodalmi közigazgatás kiépítése az újonnan meghódított területeken. A határtartomány megszervezését nagyban felgyorsította a Nyitráról 833-ban elűzött korábbi vezető, Priwina befogadása, aki 838–840 táján jelentős méretű hűbértokot kapott Alsó-Pannóniában, amelyet 847-től már „teljes jogon” birtokolt.

Priwina birtokközpontját, egyben a tartomány közigazgatási központját, Mosaburgot (Mocsárvár) a Kis-Balaton mocsarai által határolt L alakú szigeten, a mai Zalavár községtől délnyugatra fekvő Várszigeten alakította ki. Egy 12 méter széles és 2,5-3 méter mély árokkal és egy nagyméretű földsáncsal leválasztották a sziget déli oldalát, ahol kialakították a grófság központját. A megerősített területen belül feküdt Priwina palánkfalal övezett udvarháza és a 850. január 24-én Szűz Mária tiszteletére felszentelt kőtemplom is.

A megtelepedést követően az erődítés előterében épült meg Mosaburg első temploma, a Keresztelő Szent János oltalmába ajánlott, a *Kárpát-medencében egyedülálló* fatemplom, amely egyben missziós központként is működhetett. A templom közelében, a megerősített területen kívül először egy falusias település alakult ki, azonban a rohamosan fejlődő birtokközpont ezen részéről hamarosan kiszorultak a szegényes

FESTETT ÜVEGABLAKTÖREDÉKEK ZALAVÁRRÓL (9. SZÁZAD)

SZALAGFONATOS
DÍSZÍTÉSSEL
ELLÁTOTT AJTÓ-
KERET TÖREDÉKE
ZALAVÁRRÓL
(9. SZÁZAD)

lakóházak. A 850-es évek közepén az erődítéstől északra egy nagyméretű templomot szenteltek fel Hadrianus (Adorján) mártír tiszteletére, amelynek építéséhez Priwina Salzburgból kért mestereket. A háromhajós bazilika különlegessége a főhajóban elhelyezett mártír sírja volt, amelyet két oldalról egy-egy földbe mélyített folyosón keresztül lehetett megközelíteni. A nagyméretű templom építése, valamint a mártír ereklyéje által elindított „zarándokturizmus” tovább fokozta Mosaburg fejlődését. A templom közelében, annak építéséhez kapcsolódóan különböző műhelyek jöttek létre: üveges, kőfaragó és harangöntő mesterek egykori tevékenységét jelzik munkájuk hulladécai. Az előkerült színes és festett üveglakok töredékei, a kőfaragványok és egy nagyméretű harang öntőmintája (85–90 cm) nemcsak a nagyfokú mesterségbeli tudásról árulkodnak, hanem arról is, hogy a templom és a város ekkor már ezer szállal kötődött a Karoling birodalomhoz. A zarándokok kiszolgálására további műhelyek létesültek, így megjelentek az agancs- és csontfeldolgozó, kovács, szövő-fonó és színesfémöntő műhelyek is.

A város fejlődése a 870-es években töretlenül folytatódott. Betemették a szigetet kettészelő, nagyméretű árkot, az udvarház palánkfalal körbefogott területét pedig északi irányba megnyújtották. A palánkkal körbevett területen, részben a valamikori árok betöltésén egy újabb nagyméretű palotaépület került kialakításra, amely feltételezhetően Arnulf király (887–899) palotájaként azonosítható.

A város életének utolsó szakasza a magyarok megjelenéséhez köthető: a fokozódó veszély miatt Pannónia védelmét Arnulf Brazlavra bízta, aki egy nagyméretű fa-föld szerkezetű sáncal vette körbe a Vársziget. Azonban minden erőfeszítés hiábavalónak bizonyult, a magyarság 900 körül birtokba vette a területet: talán e harcról tanúskodnak a várszigeti templomok körül eltemetettek csigolyáiba fúródott nyílhegyek.

Mosaburg helyének azonosítását sokáig vitatták, azonban az 1948 óta csaknem megszakítás nélkül folyó régészeti feltárások napjainkra már egyértelműen bebizonyították, hogy a Priwina által alapított település, Alsó-Pannónia központja, Arnulf regia civitasnak, azaz „királyi városnak” nevezett városa a zalavári Várszigeten helyezkedett el. A település a 9. század

végére igazi „multikulturális” központtá vált, amelyet a különböző nyelven és különböző ábécékkel lejegyzett emlékek is igazolnak.

A SZENT HADRIANUS-TEMPLOM
ÉS A MELLETTÉ ÁLLÓ FAPALOTÁK
REKONSTRUKCIÓJA

Harangöntés Zalaváron

A Karolingok keleti határvidékének legnagyobb temploma Mosaburg-Zalaváron épült, s Hadrianus mártírnak szentelték. Építtetője, Liupram salzburgi érsek több speciális mesterembert – kőfaragót, üvegművest, harangöntőt – küldött az építkezésre, akik helyben felállított ideiglenes műhelyekben dolgoztak. A templom harangját is helyben öntötték. Ez ugyan nem maradt ránk, de a feltárások során előkerült a harang öntőgödre, amiben benne maradt az egykori harang öntőformájának alsó része is. Ez alapján ismerhető meg a harang mérete – amely korának egyik legnagyobb harangja lehetett –, alakját pedig vele egykorú, de fennmaradt példányok alapján képzelhetjük el. A harangöntés hosszadalmas és költséges művelet volt: egy kúp alakú agyagmag felületére elkészítették viaszból a harangmodellt, amire kívülről agyagköpenyt tapasztottak, melyet vasabroncsokkal is megerősítettek. Míg az így kapott öntőformát keményre égették, a viasz kifolyt. Ezután az öntőformát beásták a földbe, és a már kifolyt viasz helyére felülről beleöntötték az olvadt bronzot. A képen a munka befejező fázisa látható, amikor az öntőgödörből már kiemelt harangról éppen leverik az öntőmintát. A háttérben bronzolvasztó kemence, a kerítés mögött a Hadrianus-templom déli fala.

B. Z.

MOJMIR FEJEDELEM
FANTÁZIAKÉPE EGY
1944-BEN KIBOCSÁTOTT
SZLOVÁK BANKJEGYEN

A Morva Fejedelemség

A morvák a történeti forrásokban először 822-ben tűntek fel, amikor követek részt vettek a Karoling birodalom Frankfurtban tartott birodalmi gyűlésén. A frankok főségét elfogadó morvákat 831-ben Reginhar passauai érsek meg is keresztelte. A törzsi vezetők közül kiemelkedő Mojmír (Moimar), majd annak családja ragadta magához a vezetést, és szervezte meg a fejedelemséget. A források alapján 833 körül elűzte Nyitráról – az újabb kutatások szerint a területet irányító utolsó avar vezetőt – Priwinát, majd azt az unokaöccsére, Rasztiszlávra bízta. A dinasztiaalapító a Jámbor Lajos birodalmának utódlása körül kialakult vita időszakában megpróbált mind jobban függetlenedni a Karolingoktól, azonban a frank uralkodó, Német Lajos hadsereggel vonult ellene, és utódjául a korábban Nyitrát birtokló Rasztiszlávot tette meg (846).

Az új fejedelem, látva politikai mozgásterének szűkös lehetőségeit, együttműködött Német Lajossal, a függetlenségi törekvéseket egyházi téren próbálta előrébb mozdítani. 855-ben I. Miklós római pápához küldött követeket, hogy önálló érsekség létrehozását kezdeményezze. A sikertelen egyeztetéseket követően 863-ban a bizánci udvarhoz, III. Mihály császárhoz fordult, ennek eredményeképpen

9. SZÁZADI FEGYVEREK
A BOJNAI FÖLDVÁRBÓL

érkezett Morvaországba a thesszalonikéi testvérpár, Konstantin (Cirill) és Metód által vezetett misszió. A két térítő a szláv egyházi nyelv és a szláv írásbeliség – a glagolita ábécé – megalkotásával, valamint a szláv liturgia kidolgozásával megteremtette az önálló morva egyház alapjait, azonban papszentelési jog híján 866-ban befejezettnek tekintették missziójukat, és Pannónián keresztül Rómába mentek, hogy elismertessék a Szentszékkal a szláv liturgiát. Időközben Rasztilszláv a birodalom hatalmi harcaiba is belebonyolódott: Karlmann testvéreivel együtt arra törekedett, hogy kiszorítsák apjukat, Német Lajost a hatalomból. A morva fejedelem a testvérek mellé állt, de nem járt szerencsével: a hatalmi konfliktus lezárultával a frankok legyőzték, halálra ítélték, majd kegyelemképpen megvakítva kolostorba küldték.

Rasztiszláv utódja 870-ben unokaöccse, Szvatopluk (Zwentibald) – „övéi közt bölcs és jellemére nézve igen eszes férfiú” – lett, Karlmann azonban elfogatta, és a kormányzást a bajor származású Wilhelminer család tagjaira, a határgrof Engelschalkra és Vilmosra (Wilhelm) bízta. A morvák azonban egy másik Mojmirida, a korábban pappá szentelt Szlavomír vezetésével fellázadtak. A felkelők pacifikálására a frankok, bajor csapatokkal, Szvatoplukot küldték a tartományba, aki azonban a felkelőkhöz csatlakozott. A harcok során Engelschalk és testvére elesett, Karlmann és Német Lajos támadása sikertelen maradt, ezért a Karoling Birodalom megegyezésre törekedett az új morva fejedelemmel. Szvatopluk kihasználta a kedvező pillanatot, s 874-ben békét kötött. Ennek eredményeképpen elődeinél sokkal nagyobb önállósággal szervezhette meg uralmát, s idővel a Visztula mentén kelet felé, valamint a cseh törzsek területének irányába is növelni tudta országa területét. A Karolingokkal is rokonságba kerülő fejedelem 881-ig megőrizte a békét a birodalommal.

SZVATOPLUK SZOBRA
A MORVAORSZÁGI
LOSTICÉBEN (VENDELÍN
STEIGER, 1859)

Időközben Rómában Metódót II. Hadriánus pápa Sirmium érsekévé és a szlávok térítőjévé nevezte ki. A visszatérő érseket azonban – mint láttuk – a passauai püspök elfogatta, és csak VIII. János pápa erőteljes fellépésére engedte szabadon. Metódót a pápa Szvatopluk udvarába rendelte, mert a morva területekről időközben „elűzték a német papokat”. A morva egyház vezetőjeként az érsek 873 és 879 között elősegítette a szláv liturgia terjedését; igaz, a fejedelemmel és udvarával nem sikerül jó kapcsolatot kiépítenie. A végleges törésre 879-ben került sor: a panaszok hatására Metódót a pápa Rómába rendelte, ám a vizsgálatokat követően újra megerősítette hivatalában. Ugyanakkor azonban Szvatopluk udvari káplánja és bizalmasa, Metód ellenlábasa, Wiching is komoly rangot kapott: Nyitra püspöke lett.

Időközben kiújultak a fegyveres harcok a Karoling birodalom és a morvák között. A Wilhelminer család fiatalabb tagjai bolgár segítséggel a morvák ellen fordultak. Szvatopluk pedig – „minden álnokság melegágya” – a magyarokat hívta segítségül. A Salzburgi évkönyv szerint a frankok 881-ben „az első csatát a magyarokkal vívták Wenia-nál, a másodikat a kabarokkal Culmite-nél”, Szvatopluk pedig Pannóniát pusztította. A háborúra végül 884-ben a tullni békekötés tett pontot, amikor a morva fejedelem hűséget fogadott III. (Vastag) Károlynak. Visszatért Moráviába Metód is, aki a Pannóniai legenda szerint ekkor találkozott a „dunai részekre érkezett” „ugor királlyal”. A misszióknak Metód 885-ben bekövetkezett halála vetett véget, utódját, Gorazdot és tanítványait elűldözték Moráviából: ők „abban reménykedtek, hogy Bulgária kész arra, hogy otthont adjon nekik”.

A nyugalom 892-ig tartott: Szvatopluk nem kívánta megújítani a békét, ezért a frank uralkodó, Arnulf fegyverrel vonult ellene. A háborúba ismét bekapcsolódtak a magyarok, akik „felajánlották teljes haderejüket Szvatopluk ellen, ha megkapják azt a földet, amelyet fegyverrel megszereznek, mintegy hadi zsoldként”. A morva fejedelem 894-ben meghalt, fiai és egyben utódai, II. Mojmir és Zwentobloch pedig békét kötöttek a birodalommal. A folyamatos háborúk következtében a Kárpát-medencének a bolgár érdekszférától nyugatra eső részét sem a Karolingok, sem a morvák nem tudták ellenőrzésük alatt tartani, így nem akadályozhatták meg

a magyarok térfoglalását. A két fejedelem között 898-ban kitört testvérháború pedig végképp megpecsételte a morvák sorsát. Arnulf és a bajor nemesek a gyengébb Zwentoblochnak segítve még inkább elősegítették a káoszt. Arnulf halála és a gyermek IV. Lajos trónra kerülése a terület feletti uralom szétesése felé hatottak. Az Arnulffal egykor szövetséges magyarok a Berengár elleni itáliai hadjáratból visszatérve a Karolingok ellen fordultak, és elfoglalták Pannóniát. A 901-ben békét kötő frank és morva uralkodók pedig már nem tudták megakadályozni a térségben megjelent újabb hatalom előrenyomulását. A magyar csapatoknak ezt követően nem állta útját a meggyengült Morva Fejedelemség, amelynek bukása 902-ben vagy 907-ben következett be.

Források Morávia bukásáról

„894. Ez idő tájt halt meg Zuendibold [Szvatopluk], a morva szlávok királya, övéi között bölcs és jellemére nézve igen eszes férfiú, akinek az országát fiai csak rövid ideig és nem szerencsésen tartották hatalmukban, mivel a magyarok mindent földig leromboltak.” *Regino apát: Világkrónika, 908.*

„899. év. A bajor főemberek övéikkel együtt ismét hadjáratot indítanak, és a morvák határait vitézül és ellenségesen megrohanják, azok vidékeit erős csapattal pusztasággá változtatva zsákmányt gyűjtenek, és azok birtokában hazatérnek. Végül nem sok idővel ezután a bajorok ismét merészen betörnek a morvák határaitra, és rabolva pusztítottak mindent, amit csak tudtak, és a gyermek Zentoblochot, az öreg Zentobloch fejedelem fiát és népét kiszabadítják annak a várnak a rabságából, amelybe be voltak zárva. Magát a várat tűzbe borították, és őt könyörületből magukkal hozták hazája határvidékeire. [...] 900. év. A bajorok betörték a morvák országába Csehországon keresztül, és ezeket is maguk mellé véve, három héten keresztül mindent tűzbe borítva elpusztítottak, és végre teljes szerencsével hazatértek.” *Fuldai évkönyv, 910 körül.*

„Miután ennek a Szjatopluknak a halála után egy esztendő békességben töltöttek, viszály és meghasonlás támadt köztük, belháborút indítottak egymás ellen, s jöttek a türkök, teljesen tönkretették őket, és elfoglalták országukat, amelyben most laknak. A nép maradékai szétszéledve a szomszédos népekhez, a bolgárokhoz, türkökhöz, horvátokhoz és a többi néphez menekültek.” *Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzásáról, 950 körül.*

Mikor történt a morvák alávetése?

A Kárpát-medence nyugati felét is megszálló magyarok Morávia elleni sikeres hadjáratát hagyományosan 902-re helyezi a hazai történetírás. Valóban, ebből az esztendőből két morvaországi magyar hadjáratra vonatkozó feljegyzés is rendelkezésünkre áll: az egyik a Sváb Évkönyv monzai kéziratában (10. század), a másik a Reichenau-i Hermann krónikája (11. század első fele) által fenntartott szűkszavú, ám bizonyosan egykorú értesülések között, amelyek függetlenek a Sváb Évkönyv híradásaitól. A bajt csak az jelenti, hogy a Sváb Évkönyv szerint győzedelmeskedtek, míg Hermannnál épp ellenkezőleg: vereséget szenvedtek őseink. Az ellentmondásra meggyőző megoldást kínál az a körülmény, hogy az évkönyv 902-nél említi III. Lajos itáliai király megvakítását is, ami azonban bizonyíthatóan 905-ben történt. Másolói hiba történhetett tehát, s a moráviai magyar győzelmet minden alappal helyezhetjük ugyancsak 905-re. Minden kútfő felhasználásával két morvaországi hadjárattal számolhatunk tehát: egy 902. évi magyar vereséggel és egy 905. évi magyar győzelemmel. Ez utóbbi nyitotta meg az utat a szászországi zsákmányszerző katonai vállalkozások előtt, amelyek közül az elsőre éppen 906-ban került sor.

B. D.

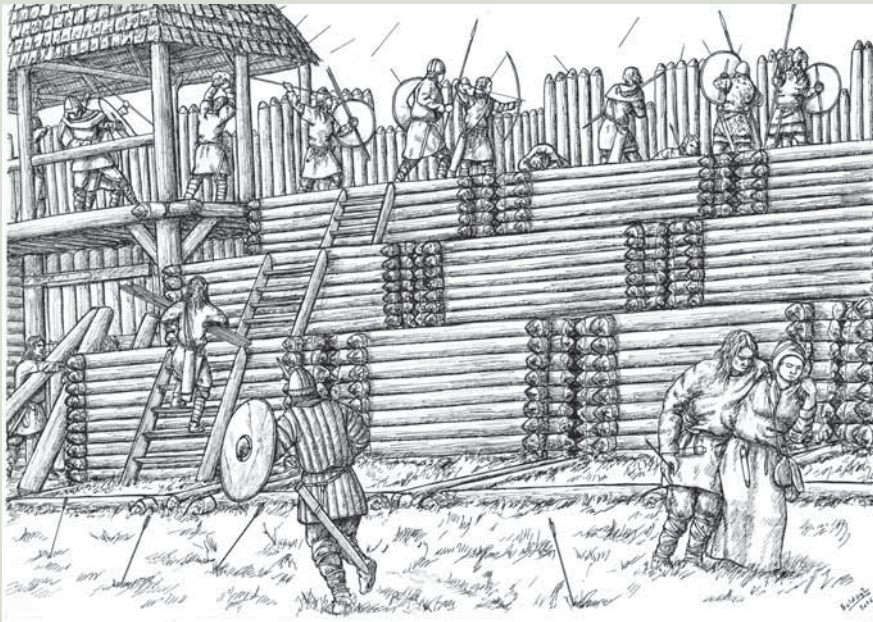
A számos történeti adat ellenére sem egészen világos, hol is terült el Morávia. A felvilágosodás óta e kérdésben zajló vita felvetette már egy „déli”, a Kárpát-medencétől délre fekvő, a mai Szerbiában található Morava folyó melletti lokalizáció lehetőségét is, annak ellenére, hogy a források alapján a kutatók jelentős hányada mindig is egy „északi”, a Szudétákból eredő és a Dvényi-kapunál a Dunába ömlő bal oldali Morva (csehül és szlovákul: Morava) mellékfolyó melletti államterülettel számolt. A kutatók egy része nem is egy, hanem kettő – esetleg három –, nem azonos helyen és esetleg nem azonos időben létező Moráviát feltételez. A vita az írott források nehezen értelmezhető részleteinek eltérő magyarázatából alakult ki, ugyanis nem ismert pontos és részletes meghatározás az egykori állam

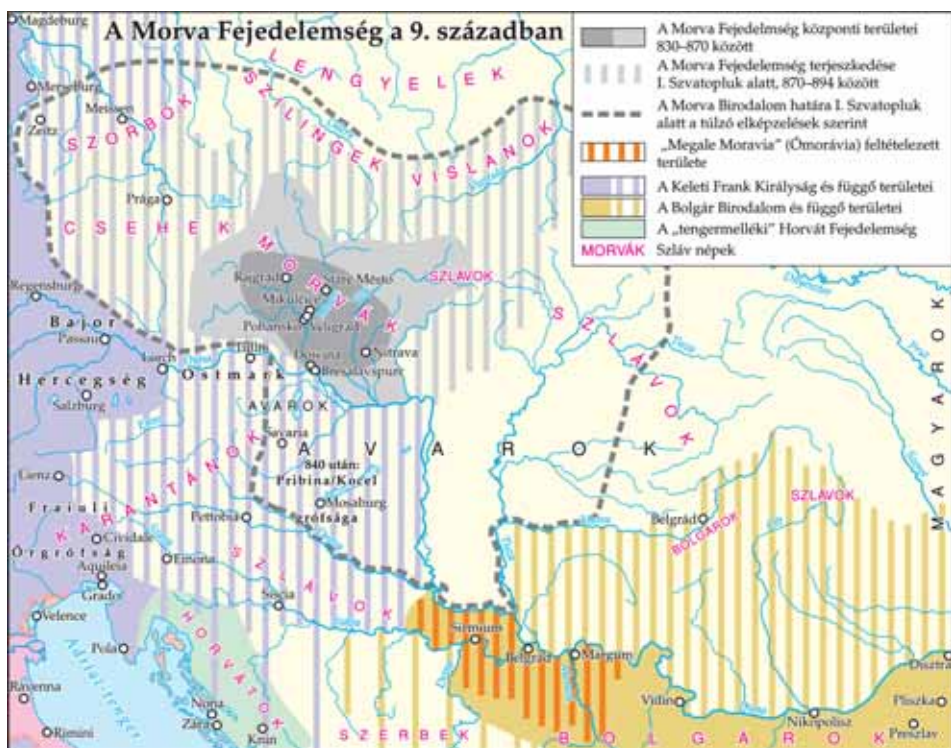
Ostromlott morva sánc

A kora középkori földvárak ma már csak árvízvédelmi töltésekre emlékeztető domboknak tűnnek, pedig egykor egymásba csapolt fatörzsekből összerótt faszerkezet tartotta magas, függőleges falaikat. Tulajdonképpen inkább favárak voltak, mivel a föld – amelyet a falak elé ástott árokból termeltek ki – csak az árkon belüli terület magasítására, illetve a fatörzsekből álló fal rekeszeinek feltöltésére szolgált. Építésüknek többféle módja létezett, külső falaikat néhol szárazon vagy agyagba rakott kőfallal is megerősítették, és a felhordott föld bizonyos magasságig a faszerkezetet is elfedhette. Egy földvár építéséhez rengeteg fát kellett kivágni és sok földet kellett megmozgatni (ne feledjük, hogy a talicskát csak a 12. századtól használták Európában); mindez hatalmas közösségi munka volt, de kellő szervezéssel képzetlen munkaerő is el tudta végezni. Az efféle várak építése általánosnak tekinthető a kora középkori Európában, és mivel az ostromtechnika ekkor még kezdetleges szinten állt, egy jól megépített földvár komoly erősségnek számított. A morvák számos sáncot, erősített telepet emeltek, földváraik alól néha még frank királyi seregek is eredménytelenül vonultak vissza. A kép a nyitrai morva sánc szerkezete alapján készült.

B. Z.

Régészetileg a kép egyértelműbb: délen és a magyar Alföld területén egyáltalán nincsenek olyan, a 9. századra keltezhető hatalmi centrumok, amilyenek a mai Csehország keleti és Szlovákia nyugati részén találhatók, s amelyek már a 19. században jól azonosíthatók voltak az egykori Morva Fejedelemség központjaival. A morvákhöz

köthető nagy kiterjedésű városok, a földvárak (Mikulčice, Staré Město, Uherské Hradiště, Břeclav melletti Pohansko, Bajna), a templomok körüli temetők, a székesegyházak körzetében előkerült kiemelkedően gazdag sírok jól mutatják az egykori Morva Fejedelemség szoros kapcsolatait a Karoling birodalommal. A régészeti emlékek ilyen jellegű és minőségű koncentrációja nem ismert a déli Morava folyó völgyéből.

A Morva Fejedelemség elhelyezkedéséről és méretéről alkotott elképzeléseket már a 18–19. században is befolyásolták a különböző keresztény egyházak olvasatai, a felvilágosodás, továbbá a szláv és a magyar nemzeti romantikák múltmagyarázatai. Később a helyi kutatók a cseh, majd a csehszlovák, utóbb pedig a szlovák államiság előképének tekintették a Morva Fejedelemséget. E szemlélet részeként került sor a 20. század közepén zajló nagy kiterjedésű ásatásokra, melyek során számos egykori központot tártak fel mind teljesebben, de ennek a szemléletnek az eredményei azok a túlzó elképzelések is, melyek révén egyes kutatók, a Kárpát-medence jelentős részét morva uralom alá sorolva, a területet „Svzatopluk Birodalmaként” látatják munkáikban. Mindez azonban – mai ismereteink szerint – távol esik az egykori valóságtól. A jelentős avar előzményekre is építő, leginkább nyugati szláv nyelven beszélő morvák állama nem nemzetállam volt, ahogy azt V. István pápa levele is érzékeltette, amikor Zwentiboldot (Svzatoplukot) nem a morvák, hanem a szlávok királyaként szólította meg (*Zuentoplcus rex Sclavorum*).

MORVA ÉKSZEREK STARÉ MESTO
LELŐHELYRŐL

GRANULÁCIÓ DÍSZES MORVA DÍSZGOMBOK
STARÉ MESTO LELŐHELYRŐL

Morva harcosok a 9. században

A morvák a 9. században több háborút vívtak a frankokkal, ám a nyugati kortársak velük kapcsolatban nem jegyezték fel különlegesnek tűnő fegyvereket vagy taktikát, vagyis e téren nem sokban különbözhettek a Karolingok keleti területein megszkottaktól. A leletanyag is arra utal, hogy a morváknál a más vonatkozásokban is megfigyelhető „Karoling peremkultúra” jelleg érvényesült a hadviselésben is. Előkelőiknél a frank import és az ezekről másolt fegyverzet használata lehetett általános: egyenes, kétélű kardok, kardövek, nyugati lovaglási stílusra utaló sarkantyúk, frank

lándzsák, pántos sisak, sodronying. Jellemző fegyverük volt a nagy számban előkerülő, egykezes morva harci balta, amelyet a sereg nagy részét alkotó közrendűek használtak. A képen látható nem is egy korabeli morva solymász ábrázolása (Staré Město) alapján készült: bélelt felsőruhát visel, amelynek nyakát díszgomb tartja össze. Kardöve és kardja értékes frank import, frank sarkantyút hord, lovának nyergére sisak van felkötve (Praha-Stromovka, 8–9. század), kezében morva harci balta. A háttérben morva sánc, amelynek külső falát kővel erősítették meg.

B. Z.

A déli „Megale Moravia” kérdése

VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császár (913–959) a 10. század közepén a Birodalom kormányzásáról szóló kézikönyvet állíttatott össze fia számára okulásul. Ebben éppen a Kárpát-medencébe költözött magyarok kapcsán akad öt olyan rész, amely Morávia elhelyezkedése szempontjából fontos információt tartalmaz. A tájolás egyértelmű: a magyarok által megsemmisített „Megale Moravia” a 10. századi Magyarországtól délre terült el, Sirmium (Szévaszentdemeter) és Belgrád (Nándorfehérvár) említése pontosítja a helymeghatározást, a szomszédos népek között pedig a horvátok és a bolgárok kerülnek felsorolásra. Vagyis Konstantin nyomán ez a „Megale Moravia” nevű politikai alakulat nem helyezhető a Cseh–morva-medencébe, ahová az újkor hajnalára kialakult történeti köztudat várná, sokkal inkább a Száva–Al-Duna vidékére.

Szvatopluk és Metód Moráviájának a cseh–morva térséggel történt azonosítását a humanizmus hozta. A Birodalom kormányzásáról című munka viszont csak a 18. század derekára vált ismertté Közép-Európa történetírásában. Ennek alapján Juraj Szklenár – szlovák jezsuita történész – 1784-ben Nagy Morávia legrégebbi elhelyezkedéséről értekezvén már észak-balkáni törzsterülettel számolt. Elméletét azonban túlzásai miatt elvetették, „Megale Moravia” északon „maradt”, és vált a 19–20. század folyamán a cseh és a szlovák ősmúlt alaptételévé. Pedig az említett bizánci forrás adatait más kútfők is megerősítik. A 9. századi Bajor Geográfus északról délre haladva két helyen, elkülönítve hoz morvákra utaló nevet (Marharii és Merehanos), s ez utóbbit a bolgárok (Vulgari) után sorolja. A 10. század elejéig vezetett Fuldai évkönyvek 892-höz írott bejegyzése szerint Arnulf keleti frank király arra kéri a bolgár kánt, hogy ne engedélyezze a sóvásárlást és a sószállítást a morváknak. Tekintettel arra, hogy az új kutatások szerint a Kárpát-medencei bolgár fennhatóság a korábban véltnél kisebb volt, és csak annak délkeleti térségeire terjedt ki, ez az adat „Megale Moravia” földjére mutat, hiszen a bolgár uralom nem nyújtózott a Cseh–morva-medencéig. Újabb, közvetett adalék lehet a 900-as évek elejéről Regino világkrónikája. A prümi apát 889-hez a karantánok, a morvák, és a bolgárok elleni magyar támadásokat sorolja. Ha egy földrajzi rend szerint haladó felsorolást olvashatunk, akkor a Kárpát-medencétől nyugatra és délre fekvő határterületekről esett itt szó; ilyenformán egy Moráviával délen is érdemes számolnunk. Ráadásul a szláv közösségeket sokszor az általuk lakott folyóvölgyek után nevezték el, elég a Balkánról a Timok folyó menti timocsánokat említeni. Közép-Európában azonban a Dunának két „Morava” nevű mellékfolyója is van. Északabbra a Morva/Morava folyik, s a mai cseh–morva területen át a Dvényi-kapunál bal felől ömlik a Dunába, míg délebbre a Morava a jelenlegi Szerbiában halad észak felé, és Szendrő környékén jobbról torkollik a Dunába.

Ennélfogva ideje két Morávia létével számolni a 9. században, mert az egyetlen Morávia leegyszerűsítés fogalmi zavart gerjeszthet. Ebben az esetben viszont nem szükséges az északi Morávia jellegzetes régészeti kultúráját délen keresni. Végül a „Megale Moravia” kifejezés értelmezéséhez is közelebb jutunk, ha a „megale” jelzőt nem „nagy”, hanem „rég” értelemben használjuk, és a Nagy-morva Birodalom helyett a Régi Morávia, Ómorávia kifejezésre térünk át. Ez az Ómorávia pedig csak egy kis kiterjedésű, rövid ideig létező, észak-balkáni politikai alakulatként valószínűsíthető. Sz. Gy.

Bíborbanszületett Konstantin Morávia fekvéséről

„A türkökkel [magyarokkal] a következő népek határosak: a tőlük nyugatra eső vidéken Frankország, északra a besenyők, délre Nagy Moravia, azaz Szvatopluk országa, melyet ezek a türkök teljesen végigpusztítottak és elfoglaltak.” (13. fejezet)

„A türkök tehát megfutamodván, földet kerestek, ahol megtelepedhetnének, s odaérkezvén elűzték Nagy Moravia lakóit, s megszállták azok földjét, amelyen a türkök most is mindmáig laknak.” (38. fejezet)

„Ezen a helyen vannak bizonyos régi emlékek: az első, ahol Turkia [Magyarország] kezdődik, Traianus császár hídjá, azután még háromnapos útra ettől a hídtól Belgrád, amelyben a szent Nagy Konstantin császár tornya is van. És ismét a folyó visszakanyarodásánál van az úgynevezett Sirmium Belgrádtól kétnapi útra, és azokon túl a keresztes Nagy Moravia, melyet a türkök megsemmisítettek, s amelyen előbb Szvatopluk uralkodott.” (40. fejezet)

„Tudnivaló, hogy Moravia fejedelme, Szvatopluk vitéz volt és félelmetes a vele szomszédos népek szemében. Ennek a Szvatopluknak három fia volt, és halála előtt országát három részre osztotta fel... Miután ennek a Szvatopluknak a halála után egy esztendő békeségben töltöttek, viszály és meghasonlás támadt köztük, belháborút indítottak egymás ellen, s jöttek a türkök, teljesen tönkretették őket, és elfoglalták országukat, amelyben most is laknak. A nép maradványai szétszéledve a szomszédos népekhez, a bolgárokhoz, türkökhöz, horvátokhoz és a többi néphez menekültek.” (41. fejezet)

„Tudnivaló, hogy Thessalonikétől a Duna folyóig, ahol a Belgrádnak nevezett város van, nyolcnapi út, ha valaki nem is gyorsan, hanem pihenőkkel utazik. A türkök a Duna folyón túl, Moravia földjén laknak, de azon innen is, a Duna és a Száva között.” (42. fejezet)]

A korai horvát állam

A szlávok először Jusztinosz császár (518–527) uralkodása idején törtek be bizánci területekre, s 547-ben már Durazzóig portyáztak. A század második felében a birodalom határain belül is megtelepedtek, először a Déli-Kárpátok és a Duna közötti „Szklavíniában”. A Balkán előzőnléséhez valószínűleg hathatósan hozzájárultak a bizánci–avar háborúk, amelyek során a szlávok az avarok szövetségében harcoltak. Valószínűleg a 6. század utolsó évtizedében együtt szállták meg a mai Szlovénia területét, 600-ban pedig már az Isztriai-félszigeten is megjelentek, sőt Észak-Itáliát is veszélyeztették. Az igazi nagy szláv roham a balkáni területek ellen 602-ben kezdődött, Maurikiosz császár (582–602) halála és a dunai limes összeomlása után. Az Adriai-tenger közelében élő görög és latin lakosság a tengerparti városokba és a szigetekre húzódott vissza, míg a szárazföld belsejében a romanizált illír és trák lakosság maradványai a magas hegyekben leltek menedékre. A szlávok a völgyeket és a karsztmezőket szállták meg, letelepedtek, és földműveléssel foglalkoztak. Jelenlétüket a későbbi Horvátország területén jellegzetes kerámialeletek és hamvasztásos temetkezések is mutatják.

OTON IVEKOVIĆ
(1869–1939):
A HORVÁTOK MEGÉRKE-
ZÉSE AZ ADRIÁHOZ

A horvátok az Adriai-tenger mellékén letelepedve nem Európa peremvidékére érkeztek, hanem az ókor és a középkor jelentős részében az európai centrumhoz tartozó Mediterráneumba, ahol a népvándorlás korát túlélő dalmát városok révén közvetlenül érintkezésbe kerültek a fejlett civilizációval. A középkori horvát állam Kelet és Nyugat – a Frank Birodalom és Bizánc – ütközőpontján jött létre, állam és egyházszervezetét tekintve azonban inkább a frank hatás játszott jelentősebb szerepet. A dalmát városok a 6. századra kiheverték a barbár pusztításokat, s bár a fellendülés a század utolsó harmadában véget ért, jó néhányuk túlélte a népvándorlási hullámokat. 787-ben a II. niceai zsinaton például biztosan jelen volt Split, Rab és Osor püspöke. Bár a konstantinápolyi pátriárka igényt formált a területre, az megmaradt Róma fennhatósága alatt. Egy évszázaddal később azonban Bizánc ismét kiterjesztette hatalmát, és valószínűleg 869-ben megszervezte Zadar székhellyel a Dalmácia themát. A tengerparti városok kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen a 11. század közepéig ténylegesen is bizánci uralom alatt éltek, azonban a gyakorlatban a közeli horvát uralkodók hatalmát is elismerték.

A frankok a horvátok őseivel Nagy Károly 787 és 802 között folytatott avarellenes hadjáratai során kerültek szorosabb kapcsolatba, s a Frank Birodalom jelentős szerepet játszott a horvát és pannóniai szláv államalapításokban. Az egyik ilyen kísérlet Ljudevit nevéhez köthető, aki a 9. század elején az egykori Pannonia Savia provincia területén hozta létre rövid életű államát Siszia (Sziszek) központtal (819–823).

A korai horvát állam az antik Liburnia és Dalmácia területén jött létre, határa északon az Isztriai-félsziget keleti sarkánál, délen a Cetina folyónál húzódott, s magába foglalta a Velebit és a Pljesevica hegységek közötti karsztmezőket. Az első név szerint ismert fejedelem Borna volt, aki 819 és 821 között szerepel a frank forrásokban, hol *dux Guduscanorum*, hol pedig *dux Liburniae és Dalmatiae* néven említik, míg Konstantin

A ZADARI SZENT DONÁT-
(EREDETILEG SZENT-
HÁROMSÁG) TEMPLOM,
9. SZÁZAD.

FOTÓ: MARCIN SZALA

TRIPIMIR FEJEDELEM FEL-
IRATA A RIŽINICEI BENCÉS
KOLOSTORBÓL, 9. SZÁZAD

A NINI SZENT KERESZT
TEMPLOM, 9. SZÁZAD.
FOTÓ: FRIEDRICH BÖHRINGER

császár Porin, illetve Porga néven emlegeti. Frank vazallusként harcolt a későbbi Szlavónia területén élő szlávok frankok ellen lázadó fejedelme, Ljudevit ellen. Utódai közül Miszlavot kell megemlítenünk: a horvátok az ő idejében csaptak össze először a velenceiekkel. A dózse azonban nem sok sikert ért el ellenük, és kénytelen volt békét kötni.

A 9. század közepén uralkodott Tripimir fejedelem (kb. 845–864), a horvát nemzeti uralkodóház, a Tripimirovićok őse. Elődeihez hasonlóan ő is elismerte az itáliai frank uralkodók felsőbbbségét, talán ezért viselt hadat egy meg nem nevezett dalmáciai város ellen. Feltehetőleg ő alapította az első püspökséget a Zára közelében, de horvát területen fekvő Nin városában, s a nevéhez köthető a rižinicei bencés kolostor életre hívása is. Tripimir elzarándokolt az itáliai frank egyházi központnak számító Aquileába is, egy 852-ből származó – egyébként vitatott hitelességű – oklevélben pedig *dux Chroatorum* címmel szerepel: ez a horvát népnév első említése.

Tripimirt egy lázadás folytán nem a fiai, hanem egy Domagoj nevű horvát előkelő követte a fejedelmi székből, aki frank szövetségben 871-ben részt vett a dél-itáliai Bari arab uralom alóli felszabadításában. Domagoj egyébként többször is összetűzésbe keveredett Velencével, ami esetleg a városköztársaság felett főhatalmat gyakorló Bizánc és a keleti frank birodalom közötti feszültség hatásaként is értelmezhető. Német Lajos halála (875) után a frank belháborúban Velence Karlmann mellé állt, míg Domagoj – pártot váltva – Baszileosz bizánci császár támogatását élvezve támadta a frankok isztriai birtokait. A horvátok a frank fennhatóság alól 878-ban szabadultak fel, amikor I. Baszileosz császár segítségével Tripimir egyik elűzött fia, Zdeszláv ült a trónra, aki bizánci vazallus lett, s ezzel párhuzamosan a dalmát püspökségek is a konstantinápolyi pátriárka joghatósága alá kerültek.

A bizánci uralom azonban nem tartott sokáig: egy Branimir nevű horvát előkelő meggyilkolta Zdeszlávot, és elfoglalta a fejedelmi széket. A történészek általában Branimirt tekintik a független horvát állam megeremtőjének. Az új uralkodó elfordult Bizánctól, és a pápasággal alakított ki jó kapcsolatokat, uralkodásának idején élénk templomépítési tevékenység folyt: mindez a kereszténység megerősödését jelzi a horvátok körében. Branimir utódja ismét a Tripimirović-dinasztia tagja, Mutimir lett (892–910). Ő volt az utolsó horvát fejedeleme, fia, Tomisláv már királyi címet használt.

BRANIMIR FEJEDELEM FELIRATA, BENKOVICA, 9. SZÁZAD:
BRANIMIRO COM(MES) DUX CROATORU(M) COGIT(AVIT)
„BRANIMIR COMES, A HORVÁTOK HERCEGE...”

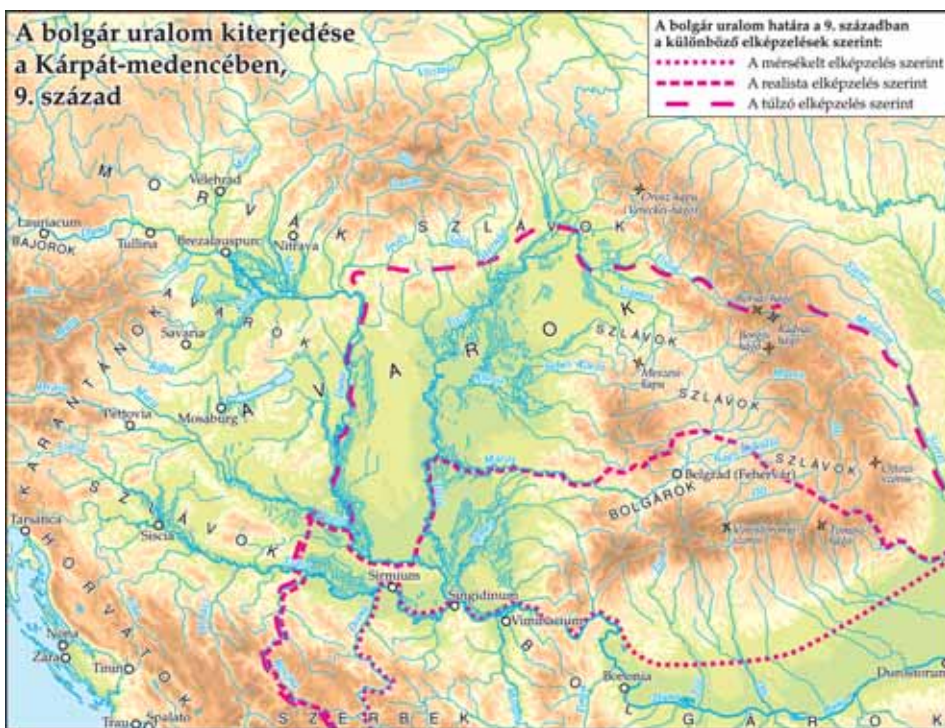

TOMISZLAV KIRÁLY SZOBRA ZÁGRÁBBAN.
(ROBERT FRANGEŠ-MIHANOVIĆ, 1947)

Bolgárok a 9. századi Kárpát-medencében

Sokat vitatkoztak már az I. bolgár állam jelenlétéről a 9. századi Kárpát-medencében. A fő kérdés a 19. század utolsó harmada óta nem sokat változott: a bolgárok a 8–9. század fordulóján megbukott Avar Kaganátusnak mekkora részére tették rá a kezüket? A legóvatosabb megközelítés szerint az I. bolgár állam csak a Kárpát-medence déli széléig, a Száva–Duna vonaláig terjedt ki. Egy másik elgondolás azzal számol, hogy a Kárpát-medence néhány déli régióját – a Bánságot, a Szerémséget és Kelet-Szlavóniát – is megszállták, sőt a Bácska délkeleti részében is berendezkedtek, a Tisza-torkolat és a Duna vonala által alkotott háromszögben. A legmerészebb elgondolás szerint pedig az egész Nagyalföldet uralmuk alá vonták Nógrádig, Zemplénig illetve a Felső-Tiszavidékig.

A három elgondolás közül az utolsót rövid úton érdemes elvetni, mert az érvként felhozott, bolgár–szláv nyelvből eredeztethető helynevek (Pest, Nógrád, Zemplén, stb.) nem elégségesek az említett következtetés levonásához. Az első, illetve második helyen leírt határok viszont akár a bolgár foglalás két fázist is jelenthetik. A bolgár kánok első lépésben a Száva–Duna vonaláig terjeszthették ki hatalmukat az Észak-Balkán középső részén, majd a 820-as évek második felében a Kárpát-medence fentebb felsorolt déli régióit vonhatták érékkörükbe. Nem csekély mértékben annak következtében, hogy mintegy utánamentek a tőlük északra menekülő szláv csoportoknak (az abodritoknak és a timocsánoknak). Egy-egy korabeli, illetve valamivel későbbi írott forrás azt sejteti, hogy a bolgárok egyetlen jelentősebb központot rendeztek be a Kárpát-medence déli szélén: Belgrádot, amelynek védműveit az adott időszámban minden bizonynyal ők újjították fel. Feltehetően a 9. századi bolgár jelenlét nyomát őrizi e vár középkori magyar neve, Nándorfehérvár is. (A régi magyar nyelven a nándor szó a bolgárokat jelölte.) A Belgrádtól északra elterülő régiók viszont inkább csak hatalmi szféraként, gyeplűveként tartozhattak az I. bolgár állam fennhatósága alá a magyar honfoglalás előtti évszázadban.

A bolgár probléma megítélését jelentősen nehezíti a bolgárokhoz köthető régészeti anyag szinte teljes hiánya. A Kárpát-medencén belül eddig csak Dél-Erdélyben, Gyulafehérváron és közvetlen környékén kerültek napvilágra olyan temetők – sőt egy telep is! –, ahol a bolgár jelenlét leletek sorával igazolható. Ezzel szemben a Kárpát-medence déli részén, ahol ezen uralom legtöbb emlékét várnánk, csak minimális számú, és valljuk be őszintén, többféle módon is értelmezhető lelet áll a kutatás rendelkezésére.

A belgrádi vár kora középkori rétegének leletei megbízhatóan keltezhetők ugyan, de határozottan a bolgárokra utaló tárgyak még nem kerültek innen közlésre. Szakmai egyetértés létezik arról, hogy a szlavóniai Bresztovácon (Brestovac Požeški, Horv.) lelt,

A BRESZTOVÁCI
(BRESTOVAC POŽEŠKI,
HORVÁTORSZÁG) SÍR
GYŰRŰJE. A 9. SZÁZADI
KÁRPÁT-MEDENCE KEVÉS
BIZTOSAN BOLGÁR
TÁRGYAINAK EGYIKE

KRUM BOLGÁR KÁN (803–814) I. NIKÉPHOROSZ BIZÁNCI CSÁSZÁR (802–811) FELETTI GYŐZELMÉT ÜNNEPLI. MANASSES KRÓNIKÁJÁNAK 14. SZÁZADI BOLGÁR MÁSOLATÁBÓL.

KRUM BOLGÁR KÁN (803–814) HOMOKSZOBRA

ún. ipszilonnal és két hasztával díszített aranygyűrű bolgár ötvösműhely terméke, melynek a közelmúltban pontos mását sikerült megglelni Bulgáriában. Más mellékletei – például karoling övcsatja és szíjvége – miatt azonban a Bresztovácon eltemetett férfit nem érdemes a bolgár hatalom képviselőjeként kezelni. A bolgár kérdéssel foglalkozó szakemberek egy része a Bácska délkeleti részét lezáró ún. Római Nagysáncról is felvetette, hogy esetleg a bolgár uralom emléke lehetne. Ezen elmélet azonban még igazolásra szorul. Más bolgár azonosításokról viszont jelenleg is jól látni, hogy tévesek. Így megalapozatlan a tiszántúli, 9. századi bolgár jelenlétről néhány (összesen három!) Debrecen környéki edénytöredék alapján értekezni. Végül, de egyáltalán nem utolsósorban bizonyosan téves a méltán világhírű nagyszentmiklósi aranykincset a 9. századi bolgárokhoz kötni.

„Az avarokat erőszakkal teljesen megsemmisítették ugyanazok a bolgárok.”

„A bolgárok megkedvelték az avarok vi-
seletét, azt öltötték magukra, és most-
náig ezt veszik magukra.” *Szuda-lexikon,*
10. század

Bolgár harcosok Dél-Erdélyben (9. század)

A bolgárok nagy kiterjedésű birodalma a 9. századra már jó ideje sikeresen dacolt Bizánccal és háborúzott szinte minden szomszédjával, befolyása pedig jóval túlnyúlt tényleges határain. Jelenlegi ismereteink szerint a Dél-Erdélyben létesített bolgár őrtelpek jelentették a birodalom legészakibb határát. Az erdélyi jelenlét indoka a sóbányák és a sószállítási útvonalak fölötti ellenőrzés megszerzése volt, a só ugyanis ekkoriban rendkívül értékes árucikknek számított (a sókereskedelem a későbbi Magyar Királyságban is királyi monopólium lett). Ismert, hogy 892-ben a frankok arra kérték a bolgárokat, hogy ne engedélyezzék a morváknak a sószállítást. Az árút vízi úton, tutajokon vagy hajókon szállították az erdélyi folyókon, főleg a Maroson, a rajzon is ilyen jelenet szerepel. A bolgár harcosok fegyveröve és viselete egy bizánci kézirat részletes képe alapján készült (II. Bazileosz menologionja), amelyen jól látható, hogy jellegzetes szabású, prémszegélyes felsőruhájuk száras gombsorral záródott, a karon, valamint a felsőtesten bélelt és steppelt volt. Az ábrázolt fegyverek és övveretek előképei bulgáriai leletek. Bölcs Leó Taktikája szerint a bolgárok harcmodora és fegyverzete nagyon hasonlított magyarokéhoz.

B. Z.

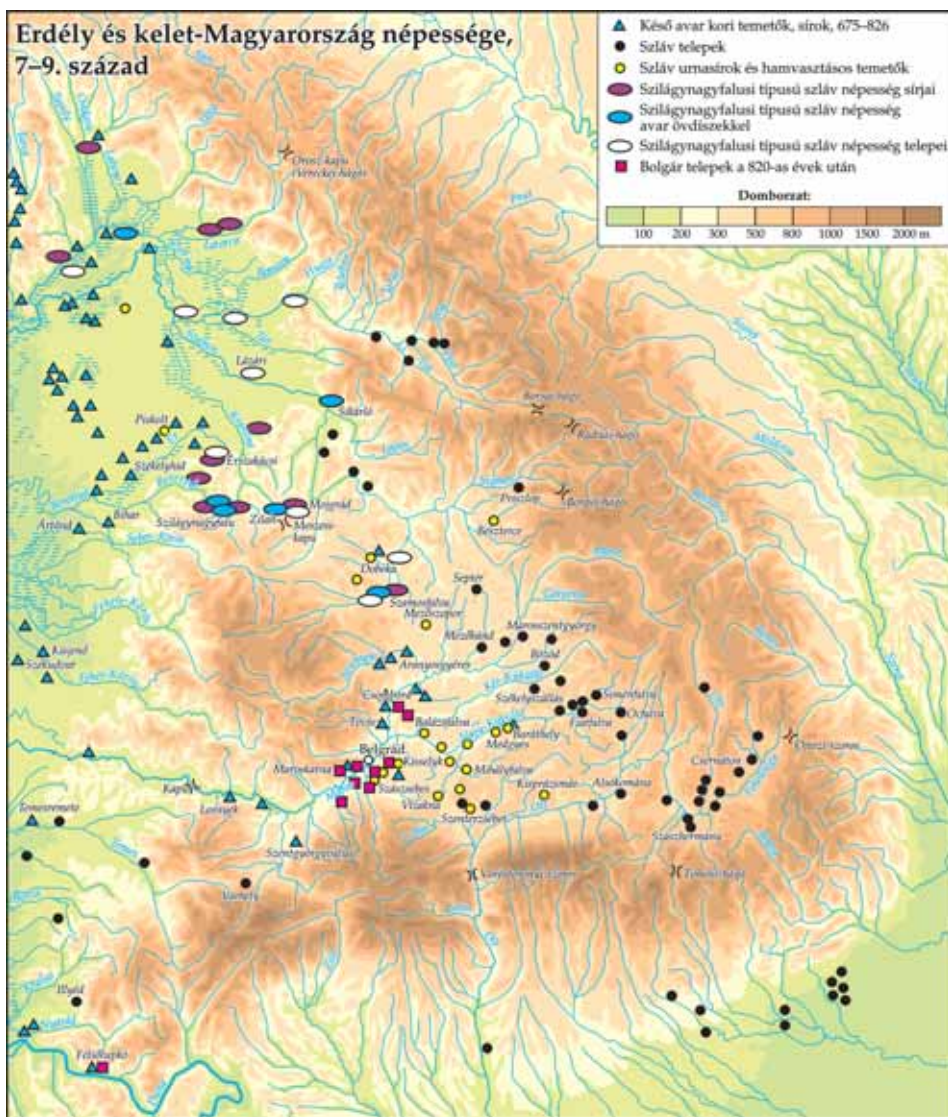

Szlávok a Kárpát-medence déli, központi és keleti részén

A szlávok népvándorlás kori jelenléte Erdélyben, a Partiumban, illetve a Nagyalföldön régóta, több tudományterület kutatói által vitatott kérdés, amelyet igencsak megterhelnek a 19–20. századi eseményekből, ideológiákból származó – gyakran érzelmektől vezérelt – féligazságok.

A vizsgált nagytájak közül a Kárpát-medence északkeleti részében találkozhatunk viszonylagos adatbővességgel a szlávok népvándorlás kori jelenlétének vonatkozásában. A szatmári síkon, illetve a Szilágyságban ugyanis már a 6–7. századtól megfigyelhetők olyan, kőkemencés veremházakból álló, falusias települések (például Lázári – Lubi-tag), amelyek egyszerű eszköztárában gyakran előfordulnak az ún. prágai kultúrába tartozó, kézzel formált, magas, többé-kevésbé vállas, valamint rövid és alig kihajló peremmel rendelkező cserépfazekak. Bár a pontos datálásra nincs mód, nem lehetetlen, hogy már a 6. század elején, azaz az avarok 567–568-as Kárpát-medencei honfoglalása előtti évtizedekben is számolnunk kell velük. Kevés kétség férhet azonban ahhoz, hogy az Avar Kaganátus megszervezése a szlávok szatmári-szilági megtelepedésének a folyamatát segítette. Az avarok ugyanis – amint ez települési területük több peremvidékén is megfigyelhető – Kárpát-medencei kaganátusuk köré szláv népcsoportok letelepítésével mintegy védelmi gyűrűt igyekeztek létesíteni. A szatmári-szilági térségben tehát a 7–9. században is szláv lakossággal érdemes számolni, ahol ráadásul egy újabb hozzájuk köthető lelethorizont is feltűnik: a szilágnagyfalusi csoport 8–9. századi leletanyaga nemcsak a helyi szláv népesség továbbéléséről tanúskodik, hanem a szlávok és avarok közötti kapcsolatokról is. A sírmellékletek között például a cserépedények mellett feltűnnek avar jellegű tárgyak is, például veretes övek tartozékai, amelyek egyúttal azt is tanúsítják, hogy az adott térség szláv lakosságának a körében is felgyorsult a társadalmi rétegződés.

Erdélyben a székelýföldi medencék azon, 6. század végi, 7. századi települései (például Kézdipolyán-Kőhát, Fiátfalva-Nagyerdő, stb.)

NYÍLCSÚCS A VINKOVCE
TEMETŐBŐL

tekinthetők a legkorábbi szláv nyomoknak, amelyekben kimutatható az ún. prágai típusú fazék. Keltezésüket azonban nehezíti, hogy az egyes medencékben megtelepedett csoportok még egymástól is elkülönültek. Az is csak sejthető, hogy e szláv közösségek megélték a 9., sőt a 10. századot. Egy másik – Medgyes-csoportnak nevezett – szláv közösség a Maros középső szakasza mentén telepedett meg. Birituális, tehát korhasztásos és hamvasztásos sírokat is tartalmazó temetőik (például Baráthely) tanúsítják, hogy szoros szimbiózisban éltek egyes Maros menti avar csoportokkal. Hasonló, kétnyelvű, kétetnikumú területekre utaló temetők a Felvidék nyugati részén, illetve a Szerémségben figyelhetők meg.

A Nagyalföld esetében még ma is hat egy olyan nemzeti-romantikus szemlélet, amely túlértékeli a szláv csoportok létszámát és szerepét a térségben. Ennek első megfogalmazására még a 19. század közepén, tehát a tudományos igényű, történeti és régészeti forrásfeldtárás előtti időkben került sor, a történeti Magyarország egyes szláv népei körében ekkor szárba szökkenő nemzeti törekvések keretei között. A cél mindenhol ugyanaz volt: visszavezetni önnön törtetlen etnikai jelenlétüket a magyar honfoglalás előtti időkig, az őshonosság tételének hangsúlyozása érdekében. Már a 19. század közepén megfogalmazódott az a gondolat is, hogy a magyarok megtérése csak és kizárólag a szlávoknak lenne köszönhető, és az államalapítás is tulajdonképpen egy – sőt esetleg több! – korábbi szláv állam intézményeinek sajátos, de mindenképp erőszakos „átvételeként” lenne értelmezhető.

Jellemző, hogy a szláv jelenlét kimutatása érdekében a már régebben kidolgozott és alapvetőnek vélt történeti narratívára igyekeznek „rácsévelni” egyes régészeti leletek sajátos értelmezését. Mivel az azonosításra kiszemelt leletek jelentős hányada már rendelkezik egy – tegyük hozzá: általában pontosabb vagy realisabb – értelmezéssel, az „ószláv” vagy „ószerb” jelenlét hívei elég gyakran szállnak értelmezési vitákba, harcosan megfogalmazva az igazuk mellett szóló, rendszerint csak látszólagos érvényű érveiket. Így vált a szláv narratíva részévé a kései szarmata kori telepeken felbukkanó kézzel formált kerámia, azon hamis megközelítéssel, hogy az ilyen edények készítése egy sajátos szláv etnikai jegy lenne.

Egy másik elgondolás szerint a leendő balkáni szállásterületeikre vonuló szlávok a 6–7. században a Kárpát-medencében is megtelepedhettek. E felvetés hangoztatói egyáltalán nem számolnak azzal, hogy a Kárpát-medence ekkortájt hatalmi szempontból egyáltalán nem volt légüres tér, különösen az avarok 568-as honfoglalása után nem. Joggal sejthető, hogy az avar hatalmi elitnek igencsak lehetett beleszólása abba, hogy a különböző szláv népcsoportok megállhatnak-e települési területük központi részén. Különösen annak fényében, hogy az avar katonai elit – amint erre már fentebb is utaltunk – a kaganátus szélei mentén hívott életre egy szláv népgyűrűt. Felettébb kérdéses továbbá a szláv jelenlét melletti érvként hangoztatott, 7–8. századi, nagyalföldi szláv sírok értelmezése is. Előbb a cseh, illetve szlovák szakirodalomban, majd pedig Horvátországban, illetve Szerbiában is elterjedt azon igazolhatatlan tétel, amely szerint az avar kor nagy sírszámú temetőiben nyugvó halottak részben szláv etnikumúak lennének. Azonban a melléklet nélküli, vagy csak szegényes melléklettel eltemetett halottakat már csak azért sem lehet szlávként értelmezni, mert e sírok mind korhasztásos – pontatlan régész műszóval: csontvázas – rítusúak, míg a különböző igazolhatóan szláv csoportok – így például a Kárpát-medence északkeleti szélén élők is – a kereszténység felvétele előtt hamvasztották halottaikat.

Mértékadó kutatói nézetek szerint a Nagyalföld esetében a 9. század előtt csak a Temesköz/Bánság déli részén – és tegyük hozzá a magunk részéről: még a Szerémségben is – érdemes szláv anyanyelvű lakossággal számolni, de jelenlétük e két régióban sem lehetett tömeges. A Nagyalföld ugyanis az Avar Kaganátus törzsterületei közé

SZLÁV KERÁMIA
VINKOVCE HAMVASZTÁSOS
SZLÁV TEMETŐJÉBŐL

tartozott, ahol az avarok mellett elsősorban egyes germán csoportokkal, például a gepidák utódaival érdemes számolni. A 9. században a Nagyalföld etnikai képe bizonyos mértékig módosulhatott. Az Avar Kaganátus összeomlása után az összes néhai peremterületről, így délről is megindult a lakosság beáramlása a Kárpát-medencébe. A délszláv anyanyelvű lakosság északra költözését az első bolgár állam terjeszkedése is segíthette. Elsősorban nem úgy, hogy a bolgárok az általuk elfoglalt területekre új lakosságot telepítettek, hanem oly módon, hogy a bolgár alávetettséget elkerülni igyekvő embercsoportok – joggal sejtetően – északra kényszerültek vándorolni. Az írott forrásokban az *abodriti/predenecenti*, illetve a *timociani* néven számon tartott népcsoportok északra költözéséről maradt fenn feljegyzés a 810-es évek végéről, illetve a 820-as évek elejéről. Kérdéses, hogy ők hol találták meg új lakóhelyüket. A többségi álláspont valahol a Kárpát-medence déli részén keresi e területet, különös tekintettel a Bácskára és a Bánságra, de a közelmúltban olyan vélemény is elhangzott, amely szerint e két szláv csoport vált az északnyugati irányból terjeszkedő Morva Fejedelemség népességévé a Kárpát-medence északnyugati szélén. A régészeti leletanyagban a 9. századi Nagyalföldön mindenesetre alig találni olyan leletet, amelyet több-kevesebb biztonsággal szlávnak tekinthetnénk, ami ezen etnikumnak legfeljebb rendkívül szórványos elterjedésre utalhat. E tényt mindenképp érdemes lenne figyelembe venniük azoknak, akik az alföldi avarság nagymértékű elszlávosodásával számolnak, különösen a kaganátus felbomlása utáni időkben, a 9. században. A régészeti leletek – legalábbis a jelenleg ismert régészeti leletek – alapján egész egyszerűen nem látható az a szláv tömeg, amely a feltételezett nyelvcsere folyamatában átadóként szolgált volna. Különösen a Nagyalföld északi, északkeleti részén nem, hiszen e területek a dél felől induló bolgár expanzió lehetséges hatásaitól is több száz kilométernyi távolságra estek.

A HONFOGLALÁS

A honfoglalás és a Kárpát-medence birtokba vétele

A magyar történelem origója és alfája a hagyományosan 895–896-ra tett Kárpát-medencei beköltözés, Árpád népének honfoglalása. A *Képes Krónika* szerzőjének mitikus elbeszélése szerint a Havasokon átkelő magyarok olyan tartományba értek, „ahol megszámlálhatatlan sast láttak, és ott a sasok miatt nem maradhattak, mert azok a fákról legyek módjára szálltak alá, és elfogyasztva megsemmisítették nyájaikat és lovaikat. Azt akarta ugyanis Isten, hogy gyorsabban érkezzenek meg Magyarországra.” A keresztény krónikás szemében a „sasok támadása” az isteni gondviselés jele volt, amely a pogány magyarok hazára találását, kereszténnyé válását segítette. Mai történet szemléletünk szerint az esemény jelentőségét az adja meg, hogy az Árpád nagyfejedelem vezette magyar törzsszövetség az európai keresztény államokkal való konfrontáció után száz évvel Árpád ükunokája, a megkoronázott Vajk–Szent István irányításával keresztény államot hozott létre, és beilleszkedett a keresztény Európába. A 19. századi történetírás hagyományait követve az új haza katonai birtokba vételét hangsúlyozó honfoglalás vált meggyökeresedett fogalom-má a semlegesebb tartalmú honszerzés vagy a pozitívabb csengésű honalapítás szavakkal szemben. A megtelepedés vagy beköltözés terminusai ugyan használatosak, de kevésbé terjedtek el.

ÁRPÁD ÉS VEZÉRTÁRSAI
A FESZTY-KÖRLÉPEN (1894)

JELLEGZETES ETELKÖZI
TÁJ. FOTÓ: PETKES ZSOLT

A honfoglalás okai: tudatos vagy kényszerű honfoglalás?

A honfoglalás majdnem minden kérdése – okai, lefolyása, kronológiája stb. – vitatott a történetírásban. Régi dilemma, hogy vajon a magyarok külső kényszerítő erő nélkül, saját kezdeményezésükre szállták-e meg a Kárpát-medencét, vagy pedig ellenséges támadás bírta rá őket etelközi hazájuk elhagyására. Törvényszerűnek tekinthető-e, hogy a „sztyepei országúton”, a Don és az Al-Duna közt lakó etelközi magyaroknak be kellett sodródniuk a Kárpát-medencébe, akárcsak korábban a hunoknak és az avaroknak?

A honfoglalást több tényező is kiválthatta. A magyarság geopolitikai helyzetéből következett, hogy etelközi hazájukban kelet felől nehezedett rájuk nyomás a kazárok és a besenyők részéről. A magyarok csak nyugati irányba térhettek ki: Etelköztől északra a Kijevet megszálló ruszok (oroszok) a 880-as években a magyarok vetélytársaivá kezdtek válni a térségben. Délnyugat felé, az Al-Dunától délre a Bizánci Birodalommal vetélkedő erős bolgár állam állta útjukat. Egyedüli lehetőségként a Kárpát-medencébe való beköltözés maradt.

Második tényezőként említhetjük, hogy a magyar honfoglalást a Kárpát-medence politikai széttagoltsága is segítette. Az Avar Kaganátus 8. század végi bukása után a 9. század második felében a keleti frankok, a morvák és a bolgárok osztoztak a területen, amely

ÁLMOS FEJEDELEM
A KÉPES KRÓNIKA
MINIATÚRÁJÁN
(1360 KÖRÜL)

államaik perifériáját jelentette. A keleti frankok Pannóniát, azaz a Dunántúlt birtokolták. A morvák a Dunától északra levő területen laktak. A bolgárok ellenőrzése alatt lehetett Erdély egy része és az Alföld déli fele. A magyar törzsszövetség vezetői ismerhették a térség politikai helyzetét, hiszen többször is vezettek errefelé portyákat (862, 881, 892, 894). (Ezekről lásd: *Magyarok a honfoglalás korában. Magyar őstörténet* 2. 181–184. old.)

A történeti kutatás a honfoglalás okai között említette a Kárpát-medence stratégiai előnyeit. A Kárpátok több védelmet adtak, mint a tágas Etelköz folyói. A stratégiai előnyök felismerése lehetséges, de korántsem bizonyítható motiváció. Újabban előtérbe kerültek a Kárpát-medence klimatikus és gazdasági előnyei. Saját korunk fő problémájának sajátos kivételéseként egyre nagyobb szerepet tulajdonítanak az éghajlati változásoknak. A kutatás klímaváltozást tételez fel a 8–12. század között, amelyet felmelegedési folyamatként jellemezhetünk. Kiszáradási periódusra, aszályra következtek, de a 9. század végén, 10. század elején éppen csapadékosabb és

A DNYESZTER
MAGASPARTJA
A SZLOBODZEJAI LELŐHELY
KÖZELÉBEN.
FOTÓ: PETKES ZSOLT

A kortárs források a magyarokat ért ellenséges támadás által kikényszerített honfoglalásról tanúskodnak. Regino apát 908-ban befejezett krónikájában a 889-es évnél említette, hogy a magyarokat „saját szállásaikból kiűzték a vele szomszédos népek, akiket

Krónikák a honfoglalás okairól

„A szittyfa föld éppen azért, mert annyira messze esik a forró égőtől, különösen kedvez a nemzedékek szaporodásának. Azonban – ámbár szerfölött nagy kiterjedésű – mégis a rajta született népség sokaságát sem táplálni, sem befogadni nem tudta. Ezért a hét fejedelmi személy, akit hétmagyarnak mondtak, a helyszükét nem tűrte tovább, hanem gondolkozott, hogy azt mindenképpen elhárítja. Akkor ez a hét fejedelmi személy tanácsot tartva megállapodott abban, hogy olyan földet foglal el magának, amelyen laknia lehet, s evégből elhagyja szülőföldjét...”

Árpád vezér üzenete Salán vezérnek: „Azonfelül azt kérem a vezéretektől, hogy küldjön nekem a maga jóvoltából két korsót tele a Duna vizével és egy nyalábot Alpár homokjának a fűvéből, hogy megtapasztalhassam, vajon édesebb-e Alpár homokjának a fűve a szcítiai tájaknak, azaz Dentü-mogyernak a fűvénel, és a Duna vize vajon jobb-e a Don vizénél.” *Anonymus: A magyarok krónikája, 12–13. század fordulója*

besenyőknek hívnak, mivel számban és vitézségben felülmúlták őket.” VII. (Bíborbanszületett) Konsztantinosz bizánci császár (944–959) a 10. század közepén összeállíttatott, *A birodalom kormányzásáról* című munkájában pedig négy helyen emlékezett meg arról, hogy a magyarokat a besenyők űzték ki szállásaikról, kétszer pedig arról, hogy a magyarok a morváktól hódították el új hazájukat.

A 13–14. századi latin nyelvű magyar források tudatos honszerzésre utalnak. Az egyetlen korabeli külföldi szereplőt sem ismerő Anonymus két körülménnyel magyarázta azt, hogy a magyarok elhagyták az őshazát. Az egyik, hogy „földjük olyannyira megtelt az ott született népek sokaságával, hogy az sem táplálni, sem befogadni nem tudta őket.”

A HÉT HONFOGLALÓ VEZÉR A KÉPES KRÓNIKA MINIATÚRÁJÁN (1360 KÖRÜL)

A másik indok az, hogy Pannónia „annak az Attila királynak a földje, akitől Álmos fejedelem, Árpád apja származott.” Kézai Simon, IV. Kun László udvari papja krónikájában a hun–magyar rokonságot a két népre kiterjesztve Attila hunjainak bejövetelét első honfoglalásként, a „hunok vagy magyarok” bejövetelét visszatérésként értelmezte. A *Képes Krónika* a hunok pannóniai beköltözését a magyarok első, a honfoglalást pedig második bejöveteleként tárgyalja. A kései magyar krónikás hagyomány a hun–magyar rokonság dinasztikus, illetve a két népre kiterjesztett elméletével indokolta a Kárpát-medence megszállását. A régi haza túlnépesedésének gondolatát is átvették a korábbi külföldi forrásokból.

A magyarok ismerhették a Kárpát-medence geopolitikai helyzetét, nomadizálásra alkalmas földjét, tervbe vehették megszállását, a döntő lökést azonban a besenyők támadása adta meg számukra, amely miatt el kellett hagyniuk Etelközt. A külső kényszerítő körülmény miatt tudatos, előre megtervezett honfoglalásról nem beszélhetünk. A magyar fejedelmek, Árpád és Kuszán (Kurszán) azonban nyilván előzetes információk alapján döntöttek a kialakult válságos helyzetben az Kárpát-medencébe való beköltözésről.

A honfoglalás keleti háttere, a népvándorlási hullám

A 890-es években egy migrációs hullám, népvándorlás indult meg. Muszlim történetírók (Tabari, Maszúdi) beszámoltak arról, hogy 893 tavaszán Iszmail ibn Ahmed khoraszáni emír támadást indított egy türk nép, a karlukok ellen. Az emír diadalmas hadjáratának következtében a karlukok keletebbre, Kelet-Turkesztánba helyezték át központjukat. Maszúdi egy utalás erejéig arról is megemlékezett, hogy háborúk zajlottak az Aral-tó térségében az úzok, a karlukok, a kimekek és négy „turk” nép között, amelyeknek következtében ez utóbbiak nyugatabbra költöztek. A négy „turk” nép egyike a besenyő volt, a baskír megnevezés pedig talán a magyarokat jelöli. A muszlim forrásokat kiegészíthetjük Konsztantinosz császár tudósításaival, aki szerint a kazárokkal szövetséges úzok (oguzok) a Volga és Urál folyók között lakó besenyőkre támadtak, és elfoglalták földjüket. A besenyők kisebb része helyén maradván behódolt az úzoknak, a többiek

Tanácskozó magyar harcosok

Bár Regino püspök leírása szerint a magyarok „természettől fogva hallgatók, s készebbek a cselekvésre, mint a beszédre”, a nomád népek életében fontos szerepe volt a tanácskozásnak, a vezérektől a törzsfőkhöz át a nemzetségfőig. A nomád élettel járó szállásváltás, vándorlás sem céltalan kóborlás volt, hanem nagy összehangoltságot igénylő művelet, amit gondosan meg kellett tervezni, a hadjáratokat pedig még inkább elő kellett készíteni. A tanácsnak szigorú rendje lehetett, a hozott döntést pedig nagy feyelemmel hajthatták végre, akárcsak a mongoloknál, ahol komoly fenyítés (botozás) járt azért, ha valaki a rendet felrúgva felfedte a határozatot, különösen, ha az hadi ügyekre vonatkozott. A képen egy kisebb magyar csapat vezetői pihenő alatt tanácskoznak, nomád szokás szerint a földön körben ülve, ahogy a Sankt Gallen-i történetben is lejegyezték róluk. Mellettük a gúlába állított lándzsák ábrázolása a rájuk akasztott tegezekkel egy nomád haditábort ábrázoló, középkori kínai festményről származik. (A Sankt Gallen-i kaland leírásából tudjuk, hogy a magyarok a felhangzó riadójelre rendkívül gyorsan tudtak felszerelkezni és csatarendbe állni, ami e téren is komoly szervezettséget jelez).

B. Z.

„A tudományok fajtáinak s az elmúlt idők eseményeinek könyvében említettük, mi volt az oka annak, hogy a turkok e négy fajtája [badzsanak/besenyő, jagní, badzs-gird, Núkabarda] Keletről elköltözött, miféle háborúk és portyázások voltak közöttük, valamint az oguzok, a karlukok, a kimekek között a Dzsurdzsán-tó [Aral-tó] mentén.” *Maszúdí az Aral-tó környéki harcokról, 10. század közepe*

ISMAIL BIN AHMAD
SZÁMÁNIDA EMÍR
(892–907) SÍREMLÉKE
BUHARÁBAN
(ÉPÜLT 892–943 KÖZÖTT)

a magyarokra támadtak, legyőzték őket, területüket elfoglalták, és ott letelepedtek. Konsztantinosz császár leírása szerint tehát három nép szállásterületet váltott: az úzok a besenyők rovására, a besenyők a magyaroktól elhódítva Etelközt, a magyarok pedig a morváktól foglaltak új hazát.

A muszlim források és Konsztantinosz híradásai összekapcsolása alapján a történeti kutatásban felmerült egy népvándorlás lehetősége. Ezt újabban vitatták. Egyrészt irodalmi toposznak vélték, a görög filozófia mechanikus szemléletéből eredeztették, másrészt logikailag kérdőjelezték meg a keletről nyugatra tartó vándorlás valószínűségét. Maszúdí és Konsztantinosz egybehangzó híradásai alapján azonban bizonyítható a besenyők és a magyarok háborúskodása, keletről való elköltözése és szállásváltása. Igazolható az úzok térfoglalása is a Volga és Urál közti besenyő szállásterületen. Kérdés ugyanakkor, hogy Iszmail emír 893. évi támadása, az Aral-tó vidéki turk népek háborúskodása, valamint az úzok és kazárok besenyők elleni, a besenyők magyarok elleni és a magyarok morvák elleni támadásai valóban egy összefüggő népvándorlási folyamat láncszemeit jelentik-e. Mindenképpen jelentős mértékű, nagy térséget érintő migrációval számolhatunk, amelyben több nép is részt vett. A migrációs folyamat kiindulási területe és pontos okai azonban nem ismertek.

A honfoglalást kiváltó magyar–besenyő háborúról Regino és Konsztantinosz öt híradást őrzött meg. Regino szerint a magyarokat az őket létszámban és vitézségben felülmúló szomszédos besenyők kiűzték. A prümi apát nem tudott arról, hogy a besenyők miért támadtak a magyarokra. A besenyők háborúban aratott

győzelmét számbeli fölényükkel és katonai virtusukkal magyarázta.

Konsztantinosznak a 37. fejezetben szereplő híradása szerint az úzoktól és kazároktól vereséget szenvedő besenyők új szállásterületet keresve támadtak a magyarokra. A tudósítás szerint a besenyők háborúban bizonyultak erősebbnek a magyaroknál, és foglalták el a Don és Al-Duna közti szállásaikat. A magyarokról szóló 38. fejezetben kétszer is olvashatunk besenyő támadásról. Az első szerint a kangar besenyők vereséget szenvedtek a kazároktól, a magyarokra támadtak, háborúban legyőzték őket, és szállásterületükre telepedtek. A magyarok két részre szakadtak, az egyik rész Levedi vezetésével Etelközbe, a másik keletre, „Perzsia vidékére” vonult. E híradás kapcsán felvetették, hogy volt korábban egy ún. első besenyő támadás, amely a magyarok Etelközbe költözéséhez kapcsolódott. Lehetséges azonban, hogy csak két hírforrás mozaikszerű összeillesztése eredményezett logikai ellentmondást. A 38. fejezet másik tudósítása szerint a besenyők megtámadták a magyarokat, és Árpád fejedelemmel együtt elűzték őket. A magyarok Nagy (Régi) Moráviát foglalták el. A negyedik leírás a 40. fejezetben szerepel. Eszerint a VI. (Bölcs) Leó bizánci császárral (886–912) szövethető magyarok Simeon bolgár uralkodó (893–927) ellen harcoltak. Simeon összefogott a besenyőkkel a magyarok megtámadására. Amikor ez utóbbiak hadjáratra mentek, a besenyők Simeonnal a magyarok ellen támadtak, családjaikat

„Az említett népet [a magyarokat] tehát a mondott vidékről [Szkítiából], saját lakhelyeikről kiűzték a vele szomszédos népek, akiket besenyőknek neveznek, mivel számban és vitézségben is felülmúlták őket, és mivel – mint előrebocsátottuk – a szülőföld nem volt elég az ottlakásra a túlradó sokaságnak. Amazok vadsága elől megfutamodva, útra keltek tehát, búcsút mondvá hazájuknak, hogy olyan földet keressenek, amelyen lakni tudnak és megtelepedhetnek. És először a pannonok és avarok pusztáit bekóborolva vadászattal és legeltetéssel keresik meg mindennapi megélhetésüket. Azután a karantánok, a morvák és a bolgárok határaitra törnek sűrű ellenséges támadásokkal...” *Regino a honfoglalásról, 908*

A De Adminsitrandio Imperio és a besenyő támadások

A VII. Konstantin császár alatt összeállított bizánci szöveggyűjtemény, a De Adminsitrandio Imperio az egyetlen közel kortárs forrásunk, amely viszonylag részletes információkat közöl a honfoglalást közvetlenül megelőző évtizedek történéseiről, s egyfajta magyarázattal szolgál a Kárpát-medencei honfoglalás okaira.

Bár e magyarázatot az idők folyamán sokféle túlzó elképzeléssel terhelték meg a kutatók, nincs okunk rá, hogy a forrás érdemi vizsgálata helyett átadjuk magunkat az újabban egyre terjedő teljes szkepszisnek. Hiszen ez esetben is csupán az egyes kutatók által alkotott hipotézisek állnak szemben – méghozzá igencsak gyöngye feltételezésekre támaszkodva – a 10. századi műben szereplő információkkal.

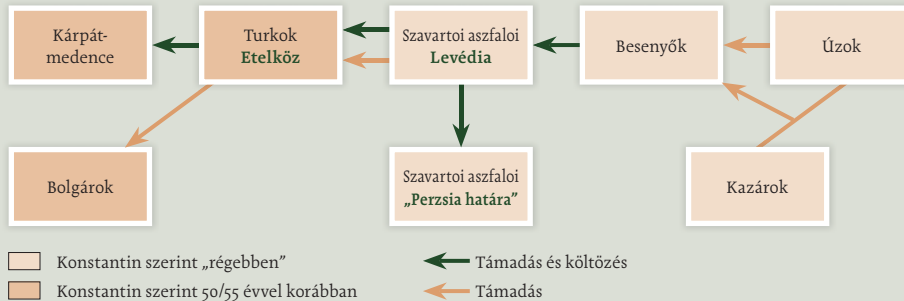
Ha eltekintünk attól, hogy a mű információit pontos földrajzi helyekhez kössük, akkor a következő elvont történet rajzolódik ki a szövegből: a szavartoi aszfaloinak nevezett nép – melynek egyik legtekintélyesebb vezetője a 9. század második felében Levedi vojevod volt – egy meg nem nevezett időpontban a Kazár Birodalom határai mentén bukkant fel, egy, a bizánci forrás által Levédiának nevezett helyen.

Amikor azonban a kazárok és úzok együttesen megtámadták és legyőzték a Volgától keletre élő besenyőket, a besenyők népe egy ideig új szállásokat keresve bolyongott Kelet-Európában, majd rátámadt a Levédiában élő szavartoi aszfaloik népre, és elűzte azt ottani szállásairól.

Első lépésben tehát – ahogyan azt a mű besenyőkről szóló fejezetei is megerősítik – a besenyők támadtak, és be is költöztek Levédiába. Az addig itt élő szavartoi aszfaloik népet legyőzték, s az emiatt legalább kétfelé szakadt: egy részük „Perzsia felé” – azaz déli vagy délkeleti irányban – talált magának új hazát, másik részük viszont a tekintélyes Levedi vezetésével nyugatabbra, a bizánci forrás által Etelkuzunak nevezett területre költözött.

Etelkuzuban választottak fejedelmet maguknak, s itt változtatták meg – valamely ismeretlen okból – nevüket turkra. Innen avatkozhattak már be a Kárpát-medence és a Balkán hatalmi harcaiba, innen törtek rá bizánci szövetségben Bulgáriára. A bolgár uralkodó ezért a Levédiát már megszállva tartó besenyőkhöz fordult, akik – míg a turkok hada épp valahol máshol volt elfoglalva – pusztító betörést hajtottak végre az etelkuzui turkok szállásai ellen. A bizánci mű szerint a turk vezérek szállásaik veszélyeztetettségét látva döntöttek úgy, hogy feladják újszülött etelkuzui szállásaikat is, és a Kárpát-medencébe vezetik népüket.

A szövegben nincs arról szó, hogy – Levédiával ellentétben – a besenyők ekkor meg is szállták volna a kiürített területet, ám a mű összeállításának idején, a 10. század derekán a bizánci szerkesztők már többször hangsúlyozták, hogy a besenyők birtokolják a szavartoi aszfaloik/turk nép régi szállásterületeit, azaz Levediát és Etelkuzut is.

A forrás szövegében nincs tehát szó a honfoglalás előzményeként a besenyőktől elszenvedett valamiféle katasztrofális vereségről, fejvesztett pánikról, kétségbeesett menekülésről stb., ez csak a történészek rekonstrukcióiban szerepel. Ellenkezőleg, a magyar hadak visszatértek a támadás helyszínére, majd ez után döntöttek a vezérek az új hazába költözés mellett. Elvileg akár dönthettek volna másképpen is – ha elég erősnek érezték volna magukat. A besenyő portya természetesen motiválhatta azt a bölcs döntést, amit politikai-geostratégiai belátás indokolt: érdemes minél nagyobb távolságot tartani a besenyők erős és ellenséges szomszéd népétől. (A 6. században éppenséggel hasonló okokból költözhettek ki a langobárdok a Kárpát-medencéből, pedig ők a szövetségeseikkel, az avarokkal kerültek közeli szomszédságba a gepidák ellen vívott közös, győzedelmes háborújuk után.)

B. Sz. J.

IFJ. SZABÓ ISTVÁN: HONFOGLALÁSI EMLÉKMŰ. (1996) SZURDOKPÜSPÖKI. FOTÓ: OCSOVI ANDRÁS

ÁRPÁD FEJEDELEM A KÉPES KRÓNIKA
MINIATÚRÁJÁN (1360 KÖRÜL)

teljesen megsemmisítették, a földjük őrzésére hátrahagyottakat pedig kiűzték. A hadjáratról visszatérők feldúlt szállásterületüket elhagyták, és letelepedtek új hazájukban, Nagy Moráviában.

A besenyő háborúkról szóló források ugyan mutatnak eltéréseket, de aligha kérdőjelezhetjük meg azt, hogy a magyarokat besenyő támadás érte 894–895 táján. A népvándorlási hullám során az úzoktól vereséget szenvedő besenyők szállásterületük elvesztése után feltehetően előbb Kazáriára támadtak, majd bolgár szövetségben feldúlták Etelközt, előkészítve későbbi letelepedésüket. Egy vagy több csatában győzhettek le a szállásterületüket védelmező magyarokat, akik

ekkor tapasztalhatták meg, hogy a besenyők túlerőben vannak, és vitézebbek náluk. A súlyos vereség hatására utasították vissza oly indulatosan Bölcös Leó követét, Gábritelt, aki a 10. század első évtizedében kereste fel őket új hazájukban, hogy rábírja őket egykori hazájuk (Etelköz) visszafoglalására. A besenyő támadás idején az etelközi szállásterületen tartózkodott maga Árpád fejedelem is. Mivel a magyar haderő egy része hadjáraton volt – 894 nyarán és kora ősszel Pannóniában kalandozott –, az etelközi vész a hátrahagyott családokat és a szállásterület őrzésére maradt erőket tizedelte meg. Az etelközi vész megítélését illetően két végletet kell elkerülnünk. Az egyik a besenyő támadás tagadása vagy elbagatellizálása, mivel egyébként a magyarok aligha hagyták volna el szállásterületüket. A másik a veszteségek nagyságának felnagyítása: ugyan a bizánci császár „végpusztulást” és a magyarok családjainak megsemmisítését említi, ám a korra jellemző túlzásokat kétkedéssel kell fogadnunk.

„Mi nem kezdünk ki a besenyőkkel, mert nem bírunk velük harcolni, minthogy nagy ország az, nagyszámú nép és gonosz fickók.”
A magyarok válasza Gábrriel bizánci követnek. Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzásáról, 950

Bíborbanszületett Konstantin a besenyő–magyar összecsapásokról

„...ötven évvel ezelőtt az említett úzok a kazárokkal összefogván és hadat indítván a besenyők ellen, felülkerekedtek és kiűzték őket tulajdon földjükről, és azt mind a mai napig az említett úzok foglalják el. A besenyők pedig elmenekülvén szerte jártak, kutatva hely után, ahol megtelepedhetnének, és eljutván a ma birtokukban levő földre, és rábukkanván az ott lakó türkőkre, háborúban legyőzték, kiverték és elűzték őket, s letelepedtek azon, és urai ennek a földnek, mint mondtunk, mind a mai napig ötvenöt esztendeje.” (37. fej.)

„A besenyők pedig [...] a kazárok ellen háborút indítván és legyőztetvén, kénytelenek voltak saját földjüket elhagyni és a türkőkére letelepedni. Amikor a türkők és a kangarnak nevezett besenyők közt háború tört ki, a türkők hadserege vereséget szenvedett és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkők régi nevén mostanáig szávartü ászfalúnak hívják, a másik rész pedig a vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelközü nevezetű helyekre, amely helyeken mostanában a besenyők népe lakik.” (38. fej.)

„Néhány év múlva a besenyők rátörtek a türkőkre, és fejedelmükkel, Árpáddal együtt elűzték őket. A türkők tehát megfutamodván, földet kerestek, ahol megtelepedhetnének, s jövőn, ők meg elűzték Nagy Morávia lakóit, s megszállták azok földjét, amelyen a türkők most is mindmáig laknak.” (38. fej.)

„És amikor a türkők hadjáratra mentek, a besenyők Simeonnal a türkők ellen jöttek, családjaikat teljesen megsemmisítették, és földjük őrzésére hátrahagyott türkőket gonoszul kiűzték onnét. Miután pedig a türkők visszatértek, és földjüket ilyen pusztán és feldúlva találták, letelepedtek arra a földre, melyen ma is laknak [...] A türkők pedig a besenyőktől elűzve elmentek, és letelepedtek arra a földre, amelyen most laknak. (40. fej.)

10. századi magyar jelenlét a Kárpátoktól keletre?

GÖMBSORCSÜNGŐS
FÜLBEVALÓ
A SZLOBODZEJAI
FELTÁRÁSOKBÓL

2007-ben egy kisinyovi történész-régész kutatópáros érdekes elmélettel állt elő a Dnyeszter és a Kárpátok közötti régió 9–10. századi történetével kapcsolatban. A régió szláv törzseinek – elsősorban ulicsoknak és tiverceknek – a kijevi Russzal való kapcsolatait tárgyaló írott források, valamint a régészeti hagyatékek elemzése kapcsán arra gondoltak, hogy a Magyar Fejedelemség érdekszférája a 10. század derekáig keleten a Dnyeszter folyóig terjedhetett. Véleményüket a honfoglalás kori magyar hagyatékhhoz köthető kulturális elemek jelenlétére, illetve az említett két szláv törzsnek a 940-es évekig keltezhető, Kijevtől való függetlenségére alapozták. A magyar őstörténet több forrása is megemlékezik a magyarok és a szláv törzsek kapcsolatairól. Az ulicsok és a tivercek ellen indított kijevi hadjáratok sikertelenségének hátterében pedig talán a magyar támogatás vagy fennhatóság állhatott. A régészeti érvelés összetettebb. Egyrészt a klasszikus honfoglalás kori leletanyag a térségben – elsősorban az 1994-ben feltárt szlobodzejai lelőhelyen, valamint északabbra, a Dnyeszter jobb partján elhelyezkedő Jekimauci erődített telepén – kimutatható, főleg az aranyozott ezüst palmettás ornamentika az öv- és a fegyverleleteken, valamint a női ékszerek egyes elemeiben. A huzal- és karikaékszerekkel jellemezhető, s a 10. század második felétől a Kárpát-medencében megjelenő köznépi kultúra (korábbi nevén a Bijelo Brdo-kultúra) szintén jól kimutatható. Ezzel szemben a Kijevi Rusz területéről ismert jellegzetes skandináv eredetű leletek szinte teljesen hiányoznak. Figyelemre méltó az a tény is, hogy a Dnyeszter és a Kárpátok között a besenyő jelenlét és megtelepedés a régészeti leletek

alapján jelenleg csak a 10. század második felétől figyelhető meg. Az elmélet a Felső-Tisza-vidék gazdag honfoglaló temetőinek településtörténeti értékelése szempontjából is érdekes lehet. Sokkal könnyebben volna értelmezhető egy itteni fejedelmi szállásterület, ha a Kárpátoktól keletre is magyar fennhatóság érvényesült volna, s így a feltételezett besenyő fenyegetés jóval messzebbre kerül. Párhuzamként megemlíthető, hogy más, Kárpát-medencébe beköltöző keleti (nomád) népek is megőrizhették kelet-európai érdekeltségeiket, így történt például az avarok esetében. A magyar szempontból komoly jelentőséggel bíró, megalapozottnak tűnő elmélet igazolására azonban további régészeti kutatásokra van szükség.

T. A.

KENGVEL A SZLOBODZEJAI FELTÁRÁSOKBÓL

A honfoglalás nyugati háttere

A honfoglalás nyugati szálát a 890-es évek kárpát-medencei, illetőleg balkáni eseményei jelentik, a magyarok ugyanis bekapcsolódtak a keleti frank–morva, illetőleg a bizánci–bolgár konfliktusba. A magyar seregek 892-ben Arnulf keleti frank király (887–899) és Svatopluk (870–894) morva fejedelem viszályába avatkoztak be. A morva uralkodó 891-ben megtagadta a hűbéri esküt, ezért Arnulf büntető hadjáratot indított ellene, s csapatai 892 júliusában benyomultak Moráviába. A magyarok szövetségesként csatlakoztak Arnulfhoz, és négy hétig együtt pusztították Moráviát. Ekkor még csak keresztülvonultak a Dunától keletre levő területen. Két évvel később, 894-ben újból megjelentek a Kárpát-medencében, ekkor a frank hűbéres tartományban, Pannóniában portyáztak. A *Fuldai évkönyv* tudósítása szerint a férfiakat és idős nőket megölték, a fiatal nőket foglyokként elhurcolták. A magyar csapatok Svatopluk morva fejedelem szövetségeseként dúlhatták 894 nyarán és kora őszén Pannóniát. A pusztító magyar kalandozás és Svatopluk fejedelem halála a béke felé terelte a feleket, amit 894 őszén kötöttek meg.

A magyarok részt vettek a Balkánon folyó bizánci–bolgár háborúskodásban is. Simeon nem tűrte a bolgár kereskedőket ért hátrányos megkülönböztetést, ezért háborút indított Bölcs Leó bizánci császár ellen, és legyőzte az ellene küldött testőrcsapatokat. Bölcs Leó békét kért szorult helyzetében, és ellenlépéseket tett: délen

„894. Svatopluk, a morvák fejedelme és minden hitszegés okozója utolsó napját szerencsétlenül lezárta, miután emberi vérre szomjazva a vele szomszédos területeket csellel és ravaszsággal bejárta, utoljára is arra buzdítva őket, hogy ne a békét szeressék, hanem inkább maradjanak ellenségei földjeiknek. A magyaroknak nevezett avarok ebben az időben a Dunán túl kóborolva sok szörnyűséget követtek el. Ugyanis a férfiakat és az idős nőket mind egy szálal legyilkolva, a fiatal nőket kéjvágyuk kielégítésére barmokként magukkal hurcolva az egész Pannóniát teljesen kiirtva elpusztították.” *A Fuldai évkönyv a 894. évi magyar hadjáratról*

SIMEON BOLGÁR CÁR
(893–927) PECSÉTJE

sereg vonult Makedóniába, északra, az Al-Dunára pedig flottát küldött. Követe megállapodást kötött Bulgária megtámadásáról a magyarok két fejedelmével, Árpáddal és Kuszánnal is. A bizánci flotta átszállította a magyar csapatokat az Al-Dunán, akik gyorsan törtek előre a bolgár fővárosig, Preszlavig. Sikereik hatására Simeon visszafordult Makedóniából, és ellenük vonult. A magyarok azonban több győzelmet arattak a bolgár uralkodó felett, aki az Al-Duna melletti Disztra (Szilisztra) várába menekült. Simeon békét kért Leó császártól, és a fegyverszünet alatt bosszúhadjáratot szervezett. Ezt megkönnyítette, hogy a magyar csapatok foglyaik bizánci kiváltása után visszatértek etelközi szállásterületükre. Bölcs Leó visszavonta makedóniai csapatait és az Al-Dunánál levő hajóhadat. Erre Simeon felbérelte a magyarok hátában a besenyőket, és maga is hadjáratot indított ellenük. A besenyők kelet felől, a bolgárok pedig délnyugat felől támadták meg az etelközi szállásokat, amelyeket feldúltak. A kétfrontos háborúban a magyar vereség elkerülhetetlen volt, ráadásul a magyar haderő zöme még vissza sem tért a pannóniai kalandozásból. A *Fuldai évkönyv* szerint Simeon véres, döntő csatát vívott a magyarokkal. Az évkönyv erős túlzással 20 ezer főre tette a győztes bolgárok veszteségét. Valószínű, hogy a bolgár ellentámadás az Etlköz délnyugati felében lakó törzsek szállásainak feldúlását, és a szállásokat őrző csapatok megfutamítását jelentette. A bolgároktól és főként a besenyőktől elszenvedett vereségek miatt 894–895-ben a

A BOLGÁR KÁNSÁG EGYIK
KÖZPONTJA: SZILISZTRA.
IDE MENEKÜLT SIMEON
A MAGYAROKTÓL ELSZEN-
VEDETT VERESÉG UTÁN

TÓTH DÁVID: MEGÉRKEZÉS (2012) POMÁZ.
FOTÓ: CSERNUS ISTVÁN

magyarok elhagyták feldúlt etelközi szálláshelyeiket, és a Kárpát-medencébe költöztek.

A honfoglalás szakaszai

A magyar honfoglalás paradoxona, hogy míg az előzményeket és a nemzetközi hátteret jól ismerjük, a magyarok beköltözésének eseményeiről keveset tudunk. Anonymus szerint észak felől, a *Képes Krónika* szerint Erdély irányából hatoltak be a magyarok új hazájukba. Jóllehet Etelköz fekvéséből inkább az erdélyi hágók és szorosok (Radnai, Borgói, Ojtozi) igénybevétele következne, valószínű, hogy az északi hágókat (Vereckei, Uzsoki, Tár) is igénybe vették.

A honfoglalás első szakaszát a Kárpát-medence Dunától keletre eső, morva fennhatóságú területeinek megszállása jelentette 894–896 között. Konsztantinosz császár szerint a magyarok a morvákat elűzték, Nagy (Régi) Moráviát elfoglalták, és ott letelepedtek. A Szent Naum-legendában a morva föld

A MAGYAROK BEJÖVETELE
A KÉPES KRÓNIKA
MINIATÚRÁJÁN
(1360 KÖRÜL)

Magyar krónikák a honfoglalás időpontjáról

„Az Úr megtestesülésének 884. esztendejében, amint az év szerint jegyzett krónikákban írva vagyon, a hét fejedelmi személy, akit hétmagyarnak hívnak, kijött Szcítia földjéről nyugat felé. [...] Az Úr megtestesülésének 903. esztendejében Árpád vezér elküldvén seregeit [Ungvárról], az egész földet, amely a Tisza és a Bodrog közé esik Ugocsáig, minden lakójával együtt elfoglalta.” *Anonymus, 12/13. század fordulója*

„Az Úr megtestesülésétől számított 677. évben, száznégyszáz esztendővel Attila magyar király halála után, III. Constantinus császár és Zakariás pápa idejében – miképpen meg van írva a rómaiak krónikájában – a magyarok másodízben jöttek ki Szittyaországból...” *Kézai Simon, 1285.*

„Jézus Krisztus megtestesülésének 888. esztendejében a magyarok bevonultak Pannóniába, és bementek Erdélybe.” *Pozsonyi krónika, 1350 után*

„az Úr megtestesülésének ...800 vagy 800... és 80... az Északi óceánon összegyűlt szkíta nemzetből nagy tömeg hatolt be Pannónia hatáira, egész Pannóniát hatalmasul elfoglalta.”

„Az Úr megtestesülésétől számított 88[8/9] évben a szkíta népből az óceántól északra egyesített hatalmas sokaság Pannónia hatáira támadt, és erővel elfoglalta Pannóniát örökség jogán való birtoklásra.” *Zágrábi krónika, 1354*

„A magyarok második bejövele Szkítiából Dáciába és Pannóniába hét kapitány vezérlete alatt az Úr 757. esztendejében.” *Párizsi krónika, 1395 után*

„888-ban Jézus Krisztus testet öltése után a köznép nyelvén magyarok vagy hunok, latinul pedig hungarusok újból bevonultak Pannóniába.” *Budai krónika, 1473.*

„Az Úr Jézus Krisztus testet öltésétől számítva tehát 744-ben, Attila király halálától számítva meg a 301. évben a nép nyelvén magyaroknak vagy hunoknak, latinul pedig hungarusoknak nevezett nép V. Konsztantinosz császár és Zakariás pápa idejében ismét bevonult Pannónia földjére.” *Thuróczy János: A magyarok krónikája, 1488.*

Merre jöhettek a honfoglalók?

A közel kortárs történeti források – például Bíborbanszületett Konstantin vagy Regino munkája – csak a beköltözés tényét említik, a pontos útirányról nem nyilatkoznak. Határozott, jöllehet ellentmondó állításokat találunk viszont a magyar hagyományban: Anonymus a Havasokon való átkelés után Ungvár felé vezeti a beköltözőket, A Képes Krónika viszont az erdélyi hágókra utal, és az Erdélyben való tartózkodást – ahol hét várat is építettek volna – emlegeti. Kézai Simon mindkét hagyományt átvéve a Hung folyóról és a hét vár építéséről is megemlékezik. Történettudományunk általában ezeket az adatokat vette át. Létezik azonban egy harmadik lehetőség is, az Al-Duna felől való bevándorlás. Ennek esetleges lenyomata Mahmúd terdzsumán Tárih-i Üngürüsz című művében olvasható, s megjelenik a modern tudományban is.

A források önmagukban nem bizonyító erejűek, azt azonban megvizsgálhatjuk, hogy egyáltalán mely hágók jöhettek szóba. Az ugyanis kétségtelen, hogy – bár a honfoglalók létszámát nem ismerjük – több tízezer fős tömeg érkezett az új hazába, minden bizonnyal igen tetemes állatállománnyal és felszereléssel. Ilyen tömeg mozgatása azonban korántsem egyszerű, és kedvezőtlen földrajzi körülmények között lehetetlen. A Kárpátok gyűrűjén alig tucatnyi hágó biztosítja az átjárást, de nagyobb csoportok számára korántsem mindegyik használható. Elméleti kérdések feszegetése helyett érdemes végigtekintenünk, hogy a középkorban mely átjárókat használták a nagyobb seregek.

A Kárpát-medencébe való behatolás egyik klasszikus útja délen vezetett. A krími tatárok például előszeretettel használták ezt az irányt, elsősorban azért, mert a füves, vizekben gazdag sztyeppe a Kárpátok déli előterében messzire nyúlt, és azért is, mert az erdélyi fejedelmek igyekeztek őket országukon kívül tartani. Nehézséget éppen az út vége jelentett:

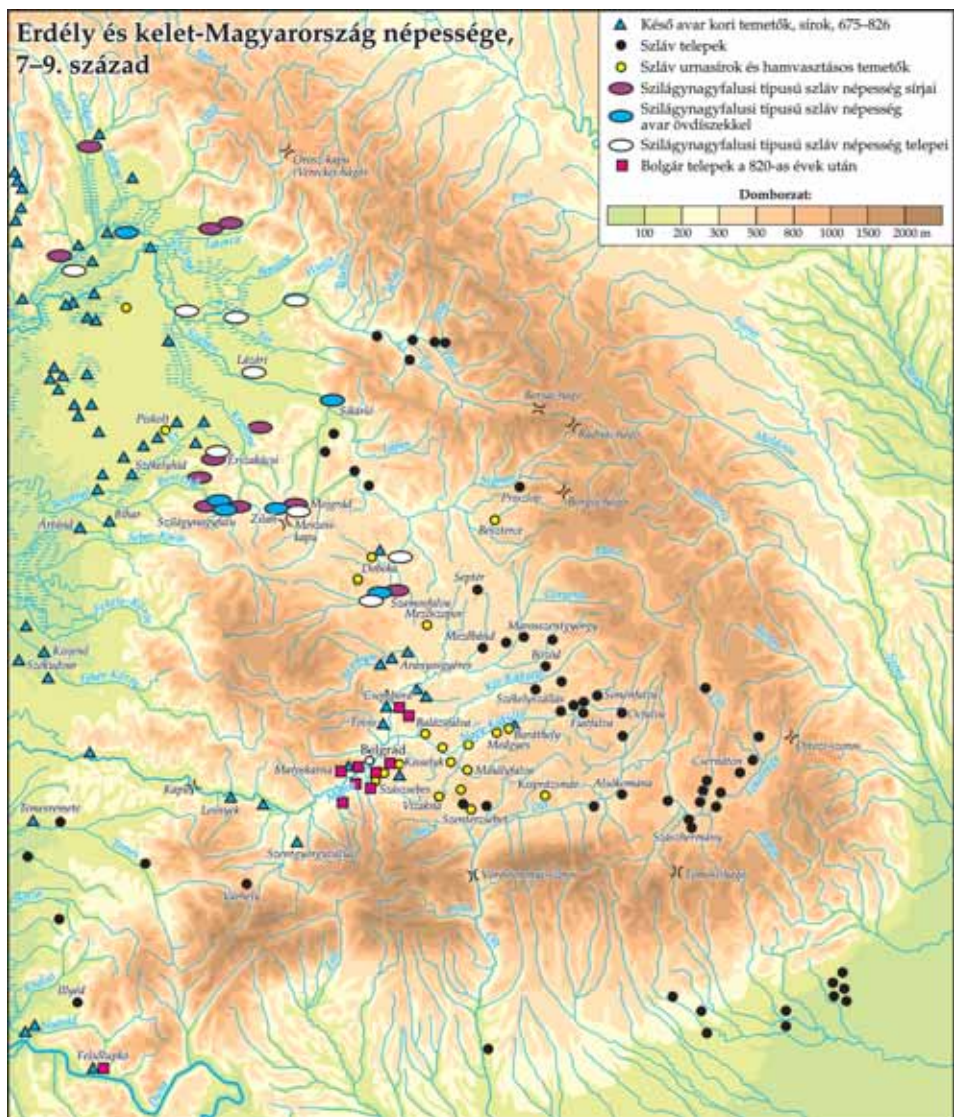

A KELETI-KÁRPÁTOK EGYIK MEREDÉK HÁGÓJA:
A BORGÓI HÁGÓ. FOTÓ: PETKES ZSOLT

A KÁRPÁT-MEDENCE ÉSZAKKELETI BEJÁRATA, AZ OROSZ
KAPU, AZAZ A VERECKEI HÁGÓ. FOTÓ: BIRÓ TAMÁS

a Vaskapu környéke többé-kevésbé járhatatlannak bizonyult, a támadók ezért rendre északra kanyarodtak, és valamelyik hágón keresztül a Maros völgyébe jutva, majd a folyót követve értek ki az Alföldre. A tatárok használták a keleti szorosokat, a brassóit, az Olt völgyét és nyugaton a Zsil völgyét is. Kérdés, hogy a bolgároktól éppen vereséget szenvedett magyarok választhatták-e ezt az útirányt.

A történeti forrásokból nem sok olyan eseményt ismerünk, amelyek nagyobb tömegek át-töréséről emlékeznének meg a Kárpátok keleti hágóin. Nem véletlenül: a hágók szűkek és magasak, továbbá meglehetősen hosszú út vezet fel hozzájuk és le róluk. Ebből kifolyólag viszonylag könnyen védhetőek voltak, s önmagukban is komoly akadályt jelentettek. Nagyon ritkán mégis hallunk átkelésről: Kadan mongoljai 1241 márciusában törtek Radnára, valószínűleg a nehezen járható radnai hágón keresztül. A tatár sereg nagyságát nem ismerjük, működésük mindenesetre bizonyítja, hogy át lehetett jutni a szoroson. A keleti hágók használata ellen szól az a tény, hogy Erdély keleti részén alig van honfoglalókhoz köthető lelet, s Erdély betelepülése is inkább nyugatról, az Alföld felől tételezhető fel, s nem keletről, a Kárpátokon át.

A Kárpátok viszonylag legalacsonyabb, legkevésbé meredek része északkeleten található. Itt nyílt a középkori Orosz kapu, a Vereckei hágó. Árpád-házi uralkodóink erre vonultak, amikor Halics trónjáért harcoltak, s itt törtek be Dzsingisz kán mongoljai is. Ez tehát mindenképpen egy nagy tömegek által rendszeresen járt útvonal volt. Figyelemre méltó, hogy a Dnyeszter – amelynek a partján elődeink bizonyíthatóan megtelepedtek – éppen a Vereckei hágó előterében ered, azaz a folyót felfelé követve éppen ide lehet eljutni. Továbbá a Felső-Tisza-vidéki gazdag fegyveres sírok – talán korai fejedelmi központ – szintén e hágók belső előterében találhatók.

Bármerről érkeztek is a honfoglalók, arról nem esik szó, hogy komolyabb problémát okozott volna nekik az átkelés, hacsak a Képes Krónika által emlegetett sasok (besék) támadásának legendás történetét így nem értelmezzük. Az bizonyos, hogy ha a Kárpát-medence keleti felében valamelyest szervezett állam létezett volna, amely gondot fordít a hágók védelmére, akkor a honfoglalók aligha jutottak volna át a Kárpátok koszorúján: az időjárás és a hágók védelme Batu seregeit is hónapokon keresztül feltartóztatta. Egészen bizonyos, hogy a magyarok korábbi hadjárataik során kiismerték az átjárókat, s az sem elképzelhetetlen, hogy a honfoglalás idejére már megszállva tartották azokat, így biztosítva a zavartalan átkelést.

S. B.

NOMÁD HARCOSOK EGY 11–12. SZÁZADI
BIZÁNCI CSONTFARAGVÁNYON

pusztítása szerepel. Az orosz őskrónika a frankok (volohok) elűzéséről és a szlovének (morvák) alávetéséről tett említést. A magyar hagyományban is nyomot hagyott a morvák elleni harc: a *Képes Krónika* szerint a magyarok előbb Erdélyt szállták meg, majd benyomulva Pannóniába a Duna mellett legyőzték Szvatoplukot, aki a folyóba veszett. Kézai Szvatopluk vereségének színhelyét a Rákos folyó melletti Bánhidához közeli romvároshoz tette. A krónikás hagyomány a morva Szvatoplukot tekintette az egyetlen ellenfélnek, akivel előbb szerződést (fehérló-monda) kötöttek, majd csatában vették el országát. A kései tudósítás annyiban helytálló, hogy a magyarok harcoltak ugyan 892-ben Szvatopluk ellen Moráviában, viszont a morva fejedelem 894-ben meghalt, így aligha győzhették le a magyarok a honfoglalás során. Anonymus szerint 903 és 907 között Árpád irányításával, hadműveletek sokaságával foglalták el az országot elődeink Ménmaróttól, Salántól, Galádtól, Gyalutól és másoktól. Anonymus az ellenálló vezéreket nemzetségi hagyományokból, helynevekből és névmagyarázó ötletekből alkotta meg, a valósághoz kevés közülük lehet.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

A fehérló-monda a Képes Krónikában

„Ezután a hírmondót egy értelemmel vissza-küldték ama fejedelemhez, és földjéért küldtek neki egy lovat arabiai arannyal bearanyozott nyereggel, aranyos kantárral. Látván ezt a fejedelem, felette megörvendezett, azt vélte, hogy vendég [azaz telepés] módra küldötték ezt neki a földért. A hírmondó tehát földet, fűvet és vizet kért a fejedelemtől. A fejedelem pedig mosolyogva mondotta: »Legyen nekik, amennyit akarnak ezért az ajándékért!« Így tért vissza a hírmondó övéihez. Árpád pedig ezenközben a hét vezérrel bejött Pannóniába, de nem vendég módra [telepesként], hanem hogy örökjogon [azaz tulajdonosként] birtokukba vegyék a földet. Ekkor más hírmondót küldöttek a fejedelemhez, ily követséget bíztak rá: »Árpád üzeni neked népével együtt ezt: Meg ne állj tovább semmiképpen azon a földön, amelyet megvettél tőled, mert a te földedet megvették a lóért, a fűvet a kantárért, a vizet a nyeregért. Te pedig ínséges és fősvény lévén, zálogba engedted nekik birtokodat, a fűvet és a vizet.« Amikor a fejedelem meghallotta a követséget, elmosolyodva mondá: »Azt a lovat bunkósbotlallal leüsd, kantárszárát a mezőre kivessék, aranynyergét a Dunába süllyesszék!« Felelte rá a hírmondó: »Mi kárunk lesz ebből, uram? Ha a lovat megölöd, ebeiket eleséggel látod el; ha a kantárt a fű közé kivetted, szénakaszálóik az aranykantárt meglelik; ha a nyeret a Dunába süllyeszted, halászaik az aranynyeret a partra húzzák, és haza is elviszik. Ha tehát a föld, a fű, a víz az övék: minden az övék.« Ennek hallatára a fejedelem hamar összegyűjtötte seregét, félve a magyaroktól segítséget kért barátaitól, mindezekkel egyesülve eléjük ment. Amazok közben a Duna közelébe értek, és a gyönyörűségező mezőn hajnal hasadtával csatát kezdtek. Az Úr segedelme a magyarokkal volt, akik elől a sokszor említett fejedelem futásnak eredt. A magyarok a Dunáig üldözték, féltében a fejedelem ott a Dunába ugrott, és a sodró vízben elmerült. Visszaadta hát az Úr a magyaroknak Pannóniát, miképpen Mózes idejében visszaadta Izrael fiainak örökségül az amorreusok királyának, Seonnak földjét és Kánaán minden országát.”

A FEHÉR LÓ MONDÁJÁNAK ÁBRÁZOLÁSA
A KÉPES KRÓNIKA MINIATÚRÁJÁN (1360 KÖRÜL)

A fehérló-monda

A magyar krónikáshagyományban megőrződött fehérló-mondát többféleképpen is megközelítette a tudomány. A folklorisztikus megközelítés hívei azt hangsúlyozzák, hogy a karthágóiak vagy a szászok cselével történő honfoglalásához hasonló történetről van szó, amelyben a magyarok vezérei az ő jogszokásaikat nem ismerő, félreértő morva Szvatopluktól ravaszságuk révén szereznek jogot földje elbirtoklására. Ebben a megközelítésben Anonymus párhuzamos története Salán vezér megajándékozásáról nem több, mint egy kísérlet a monda „racionalizálására”.

Marczali Henrik már 1880-ban felhívta a figyelmet arra, hogy ez a történet – amelyben a honfoglalók ravaszságának és erejének tulajdonították az új haza megszerzését – feleslegessé teszi a Kárpát-medence birtoklásához Attila „örökségének” emlegetését vagy a hun „ősöket”, – nem véletlen tehát, hogy Kézai Simon krónikájában valójában az egész fehérló-mondát mellőzi.

Az egymással is vitázó, de egyfajta „realista” megközelítést valló magyar, cseh és szlovák tudósok számára viszont ez a történet egy valós morva–magyar szövetségkötés homályos emlékét őrzi. A magyar kutatók ennél nem is szoktak sokkal tovább merészkedni – egyedül Engel Pál kockáztatta meg, hogy a monda Árpád népének pálfordulását és a morva szövetség felmondását lett volna hivatott utólag igazolni. A cseh és szlovák történettudományban azonban régi és komoly tradíciója van a magyarok morva engedéllyel, morva területen történő letelepedését valló elképzeléseknek.

Arra már nagyon régen felhívta a figyelmet a kutatás, hogy a föld, a fű és a víz átadását, illetve kérését az ókori perzsa és szkíta kultúrákban a terület feletti fennhatóság szimbolikus átruházásának gesztusaként értelmezték. Valószínűleg ugyanennek a keleti szokásnak a kései nyomaira bukkan rá Ivanics Mária, aki olyan krími kánságbeli és moldvai eseteket ismertetett, ahol az uralkodó által adományozott, átengedett földterületért a megadományozott

alattvalónak egy lovat kellett ajándékba adnia az uralkodónak, hogy beiktassák a birtokába. Ez a jogszokás talán ismert lehetett már a honfoglalóknál is, s ennek kései emléke lehet maga a monda – akár történt a valóságban ilyen adományozás, akár nem. B. SZ. J.

JOHANN NEPOMUK GEIGER:
ÁRPÁD FOGADJA SZVATOPLUKTÓL
VISSZATÉRT KÖVETÉT. (1895)

A *Fuldai évkönyv* szerint 896-ban Arnulf távollétében Pannónia védelmét Mocsárvárral (Mosapurch) együtt a Dráva és Száva közti terület hercegére, Brazlavra bízta. Az Itáliában magát császárrá koronáztató Arnulf óvintézkedése a Pannóniát 894-ben feldúló magyaroknak szólt, akik már birtokba vehették a Kárpát-medence keleti felét. A magyarok 896–898 között aktivitást nem tanúsítottak, a Kárpát-medencei területen való berendezkedés köthette le őket. A helyzet 898-ban változott, amikor Moráviában Szvatopluk két fia, II. Mojmir fejedelem és II. Szvatopluk között konfliktus robbant ki. Arnulf császár II. Szvatopluk mellé állt, 898-ban és 899-ben sereget küldött támogatására. A magyarokat ugyanakkor felkérte,

GÁBOR ÉVA MÁRIA:
HONFOGALALÁSI
EMLÉKMŰ. (1996) ÜLLŐ.
FOTÓ: LOVAS ANDREA

hogy Itáliába menjenek ottani ellenfele, Berengár király ellen. Arnulf császár pogány módon, kettévágott kutyára vagy farkasra tett esküvel szerződött a magyarokkal, pénzt és ajándékokat adott nekik. A magyarok 899-ben feldúlták Észak-Itáliát, Berengárt pedig cselvetéssel győzték le a Brenta folyónál 899. szeptember 24-én: úgy tettek, mintha foglyaik, zsákmányuk árán is békét akarnának kötni. Ezután átkeltek a Brentán, bekerítették az elbizakodott Berengár táborát, és megsemmisítő vereséget mértek rá. Később, 900 tavaszán hagyták csak el Itáliát megbízójuk, Arnulf császár halála (899. december) után. (Erről részletesebben lásd a *Honfoglalók fegyverben. Magyar őstörténet 3. című kötetben írottakat, 166–174. old.*) Mivel szerződésük lejárt, Arnulf utódához, a kiskorú Gyermeke Lajoshoz (900–911) követeket küldtek, de valójában nem új szerződést akartak kötni, hanem támadásukat készítették elő. A 900 nyarán indult hadjárat során az Enns folyón túli bajor területeket dúlták: az egyik csapatot ugyan 900 novemberében Liutpold határőrgróf legyőzte, a másik sereg azonban zsákmányával együtt visszatért Pannóniába. A *Fuldai évkönyv* tudósítása alapján egyértelmű, hogy a keleti frank uralom alatt levő Pannóniát 900-ban már megszállták a magyarok. Ezért 900-ra tehetjük a honfoglalás második szakaszát, így a Kárpát-medence nagyobb része magyar fennhatóság alá került.

A következő években a magyarok Kárpát-medencei új hazájuk biztosítására törekedtek. Fő ellenfeleik a keleti frankok, bajorok voltak. Két évvel Pannónia megszállása után, 902-ben a magyarok és frankok már Moráviában harcoltak egymással: a két fél osztozott a morva tartomány területén. A küzdelem során nem kímélték egymást az ellenfelek: 904-ben a béketárgyalások alkalmával rendezett lakomán a bajorok lemeszárolták Kuszál (Kuszán) fejedelmet és kíséretét. A bajor–magyar határharcok kiemelkedő eseményére 907-ben került sor, amikor Gyermeke Lajos névleges vezetésével nagy hadjárat indult a volt frank tartomány, Pannónia visszaszerzésére. A döntő csatára július 4-5-én került sor a Salzburgi évkönyvek szerint egy Brezalauspurch (Pozsony?) nevű helynél. Az itt kivívott győzelem jelentette a magyar honfoglalás folyamatának lezárulását: a magyar törzsszövetség visszaverte a keleti frank támadást, és véglegesen hazát szerzett magának a Kárpát-medencében.

Árpád fejedelem

Árpád fejedelem életéről meglehetősen keveset tudunk, jóllehet a kései korok történetírása alaposan kiszínezte az alakját. Ha hihetünk Bíborbanszületett Konstantinnak, akkor a 890-es években Liüntika nevű fia már férfikorban volt és hadat vezetett, ami annyit jelent, hogy Árpád legkésőbb a 9. század derekán született, ami összhangban áll Anonymus azon állításával, hogy atyja, Álmos 819-ben jött a világra.

Haláláról egyetlen forrás, Anonymus emlékezik meg, szerinte a fejedelem 907-ben távozott az élők sorából. Az évszám azonos a pozsonyi csata dátumával, de hogy a két esemény között bármiféle összefüggés volna, arról nincsen információnk.

Fejedelemmé választásának idejéről két forráscsoport emlékezik meg. Bíborbanszületett Konstantin szerint erre a honfoglalás előtt, még Etelközben került volna sor: a kazárok felkérését elutasító és a főhatalmat nem vállaló Levedi álmost vagy fiát, Árpádot ajánlotta maga helyett, a magyarok Árpádot választották. Ezzel szemben a magyar hagyomány úgy tudja, hogy a Kárpátokon való átkelés után, már a Kárpát-medencében tették fejedelemmé, esetleg még atyja életében.

Anonymus a honfoglaló harcok motorjaként írja le, ő a *Gesta Hungarorum* főszerzője, aki a különböző országrészek elfoglalására küldi vezéreit. Legfőbb tette Szvatopluk legyőzése, szállásterülete pedig a Dunántúlon, Fehérváron vagy annak közelében volt. Tetteiről ugyan más – külhoni – forrás nem emlékezik meg, de ha valóban 907-ben hunyt el, akkor ténylegesen ő vezényelhette az új haza megszerzését. Rangjáról – kende volt-e vagy gyula – hosszú viták folytak, de az tény, hogy a magyar és a bizánci források is őt tekintik a főhatalom birtokosának.

A magyar hagyomány rokonairól – például Kadocsáról – is tud, Bíborbanszületett Konstantin pedig négy fiát és unokáit is felsorolja. A magyar királyságot majd Zolta leszármazottai fogják irányítani, akik azonban nem nevezték magukat Árpád-háziaknak: ezen elnevezés a 18. századi történetírás szülötte.

S. B.

JANZER FRIGYES: ÁRPÁD FEJEDELEM (1996)
TISZAALPÁR. FOTÓ: SZENTPÉTERI JÓZSEF

Források Árpád fejedelemről

„Ő pedig válaszolva a kagánnak, azt mondta, hogy: »Nagyra veszem irántam való hajlandóságodat és jóindulatodat, és illő köszönetemet nyilvánítom neked, minthogy azonban nincs elég erőm ehhez a tisztséghez, nem fogadhatok szót neked, azonban van rajtam kívül egy másik vajda, akit Álmosnak neveznek, akinek fia is van, név szerint Árpád; ezek közül akár az az Álmos, akár a fia, Árpád legyen inkább fejedelem, aki rendelkezésekre áll.« Megtetszett annak a kagánnak ez a beszéd, és embereit vele adván, a türkökhöz küldte őket, és ezek megbeszélték ezt a türkökkel, a türkök pedig jobbnak tartották, hogy Árpád legyen a fejedelem, mintsem atyja, Álmos, minthogy tekintélyesebb volt, s egyaránt nagyra becsülték bölcsességéért, megfontoltságáért és vitézségéért, és rátermett volt erre a tisztségre, és így a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén, fejedelemmé tették. Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más fejedelmük sohasem volt, s ettől fogva mindmáig ennek a nemzetségéből lesz Turkia fejedelme.” *Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzásáról, 950 körül*

„Első kapitány Árpád. Azon kapitányok közt tehát Árpád, Álmos fia, ki Előd fia, ki Ögyek fia volt, a Turul nemzetségből vagyongabban s hadban hatalmasabb vala. Azért is ezen Árpád tört át hadával elsősorban a ruthénok havasain s ő ütötte föl legelsőben táborát az

ÁRPÁD CSATÁJA ZALÁN BOLGÁR FEJEDELEMMEL (VASÁRNAPI ÚJSÁG, 1860)

SZÁSZ GYULA: ÁRPÁD FEJEDELEM (1897) RÁCKEVE.

ebből a világból. Tisztességgel temették őt el egy kis folyónak a forrása felett, amely kőmederben folyik alá Attila király városába. Egyszersmind ott a magyarok megtérése után a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére egyház épült, amelyet fejrnek hívnak.” *Anonymus: A magyarok krónikája, 12–13. század fordulója*

„Tudnivaló, hogy Árpád, Turkia nagy fejedelme négy fiat nemzett: elsőnek Tarkacsut, másodiknak Jeletet, harmadiknak Jutocsát, negyediknek Zoltánt.” *Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzásáról, 950 körül*

Ung vize mellett; minthogy az ő vérsége a többi scythiai törzsek fölött azon kiváló méltósággal van fölruházva, hogy a seregnek menet közben előtte, visszavonuláskor mögötte jár.

Árpád szállásáról túl a Dunán. És midőn a Dunán átkelve Pannoniába béjöttek, maga Árpád azon helyt üté föl sátrait, hol most Fejérvár városa van telepítve. S az a hely vala Árpád vezér első szállása.” *Kézai Simon: A magyarok krónikája, 1285*

„Mikor hát Árpád a többi magyarokkal – miképpen fentebb elmondottuk – legyőzte és megölte Szvatoplukot, tábort ütött Fehérvár közelében a Nyék hegyén; ezt a helyet választotta magának először Árpád Pannóniában, ezért alapította ennek közelében Fehérvár városát Szent István király, aki őtőle eredt.” *Képes krónika, 1358*

„Ezután az Úr megtestesülésének kilencszázhetedik esztendejében Árpád vezér is elköltözött

Anonymus és a honfoglalás

A Kárpát-medence elfoglalásának történetét Anonymus gesztája tárgyalja a legrészletesebben, sok fejtörésre adva okot a kései korok kutatóinak. Ráadásul a hazai krónikák közül ennek a műnek maradt fenn a legrégebb kézirat a 13. század közepéről. Bizonyos, hogy nem a szerző vetette papírra, de a másolat néhány évtizeddel a mű megírása után keletkezhetett, attól is függően, hogy az eredetit 1200-hoz mennyire helyezzük közel.

Tudjuk persze, hogy a 14. századi krónikaszerkesztésnek jóval korábbi kézírataival is számolnunk kell, amelyeket a Névtelen használt, ám ezen részek egyértelmű azonosítása mindmáig vitatott. A mű megszületését többen is megpróbálták az általánosan elfogadott III. Béla király kora helyett I. Bélához kapcsolni, s így azt 150 évvel közelebb helyezni az elbeszélte események idejéhez, de ez mit sem változtat az események után több száz évvel való lejegyzés tényén. A művet használta és kiegészítette Kézai Simon, akinek krónikája pedig több lépcsőben a 14. századi krónikaszerkesztésbe került bedolgozásra. Emiatt a magyar krónikák kézírataiban fennmaradt szövegegyezésekből szinte lehetetlen az Anonymus előtti krónikák honfoglalásra és kalandozásokra vonatkozó szövegállapotának a rekonstruálása, amire pedig a magyar kutatók generációi tettek nem kis erőfeszítéseket.

A geszta teljes terjedelmében a magyar honfoglalással foglalkozik (vándorlás: 1–13., a Kárpát-medence birtokbavétele és kalandozások: 14–57. fejezetek), annak ellenére, hogy a szerző a történet Szent Istvánig való folytatására tett ígéretet. A műben leírtak forrásértékére vonatkozóan meghatározó a szóbeliség és írásbeliség viszonyának, a mű azonosítható írott forrásainak a vizsgálata, vagyis az, hogy a leírtakból mi tekinthető ősi, honfoglalás kori szóbeli örökségnek. Éppen annak köszönhetően, hogy a *Gesta Hungarorum* a 10. századi magyar történelemre vonatkozó írott források között ennyire magában áll, már első kiadása óta a hazai és nemzetközi kutatás vitáinak a kereszttüzébe került, s nem mellesleg a Kárpát-medencében létrejövő államok eredettörténetének koronként változó és országokként eltérő értelmezésű alapszövegévé vált.

Honfoglaló magyar zászlóvivő, 9–10. század

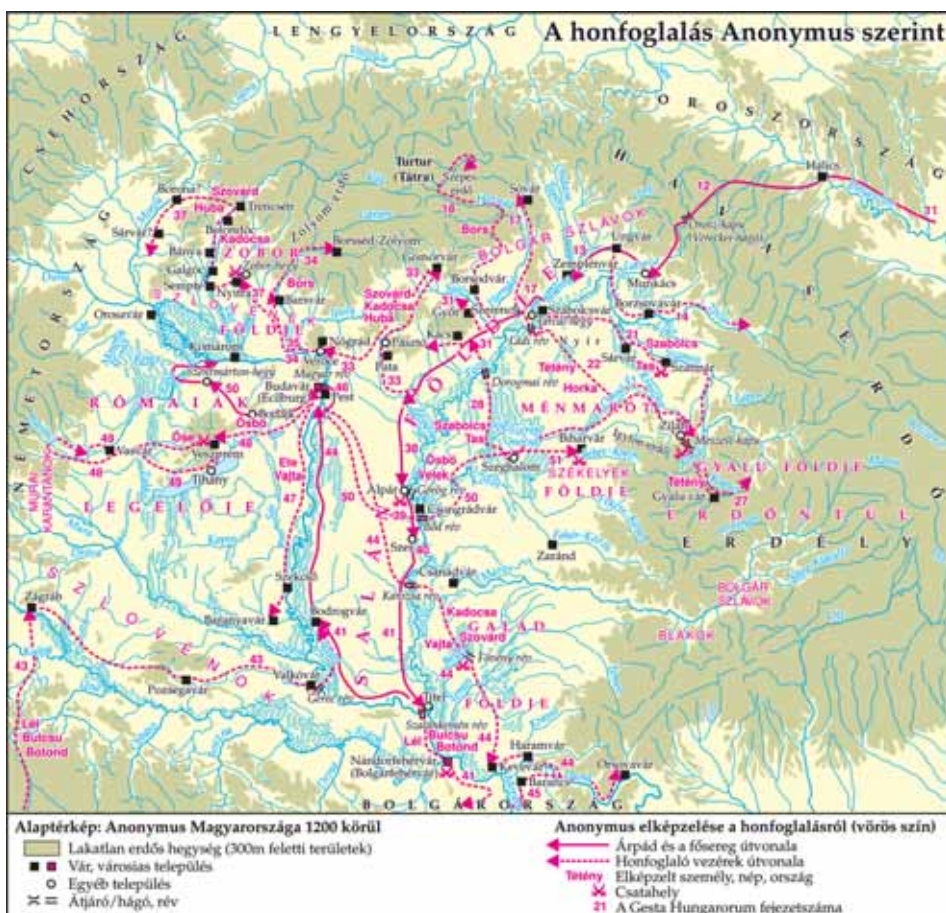
Minden hadseregben megkülönböztetett szerepe volt a zászlóknak, mert jelkép voltuk mellett a sereg irányításában is fontos szerep jutott nekik. Így volt ez a korai középkorban a magyaroknál is: a nyugati krónikások gondosan feljegyezték, ha a kalandozó magyaroktól valahol „hadijelvényeket” is sikerült zsákmányolni. A magyar hadizászlók alakja – bár közvetlenül nem ismerjük őket – a korabeli ábrázolásokon látható nomád zászlókéhoz hasonló lehetett, színükre pedig a legkorábbi támpontunk egy 11. századra vonatkozó utalás, amely szerint a zászló piros. A középkorban e szín hagyományosan a hatalmat, a háborút és az erőt jelképezte.

A képen szereplő zászlóvivő öv- és lószerszámveretei „Bene vitéz” Ladánybene-nepusztai sírjának leletei (az öv szíjvége egy nyugati, Karoling szíjvég volt), az íjtegez veretei a karosi III/11. sír, a felajzatlan íj tegezének agancsból faragott lemeze pedig a kenézlői leletek alapján került megrajzolásra. A harcos kezében egy fennőtt pajzs látható, amelyre magyar környezetből nincs bizonyítékunk: a rajz egy bizánci kézirat ábrázolása alapján készült, és „zsákmányolt tárgyként” szerepel a képen. Idegen eredetű felszerelést ritkán ugyan, de használtak a honfoglaló magyarok is: ez idáig egy- és kétélű nyugati kardok, bizánci kard, egy szárnyas lándzsa, valamint Karoling kengyel ismert a 10. századi magyar leletanyagban.

B. Z.

Rendkívül érdekes, hogy a műben a szerző korára jellemző lovagi ideálok és a pogánynak tekintett nomád hagyományok együttesen bukkannak fel. Anonymus számos alkalommal használja bizonyos szokások leírása mellett a *more paganismo* („pogány szokás szerint”) szavakat, ami egyébként igen jó történelmi érzékre utal. Ezek a vérszerződésre (5, 10. fejezet), a loáldozatra (16, 22. fejezet), egy nem részletezett pogány temetkezésre (15. fejezet), valamint a katonai életre, így a folyón tömlőkön való átkelésre és az íjhasználatra (7, 25. fejezet) utalnak. Nehezen eldönthető, hogy helytálló megjegyzései

a kortárs nomád világra, a hazai segédnépekkel és a kunokkal való érintkezésekre támaszkodnak-e, vagy esetleg – mint például a vérszerződés esetében gondolják a néprajzkutatók – ősi hagyomány továbbélésével is kellene-e számolni. Utóbbi esetben érdekes, hogy a szerző, annak ellenére, hogy lovagi vonásokkal ruházza fel a honfoglalókat (hadimén, lovagi torna), a vérszerződés esetében nem tud a lovagi konfraternitások vérszerződéssel megpecsételt felavatási szokásairól. Ugyanakkor egy helyen az íjakról és nyilakról is lenézően nyilatkozik, szembeállítva azokat kora fegyvereivel (talán a számszeríjakkal). A Névtelen által elmesélt turul monda, vagy a morvákkal kötött szövetségről tanúskodó fehérló-történet kétségkívül ősi hagyományra mehet vissza.

A magyarok őshazájáról és a vándorlásról minden bizonnyal az egyik első hazai írott lejegyzés Anonymustól származik. Ennek hátterében a Kelet iránti megélénkült korabeli érdeklődés állhat, aminek eredményeként maguk a domonkosok is útra keltek az 1230-as években. Tekintettel arra, hogy Anonymus szóbeli információk nyomán a magyarok vándorlásának kétféle útvonalát rajzolja meg művében, a krónika nagy valószínűséggel még a domonkos barátinak, Julianusnak a magyar udvarba való visszaérkezése előtt íródott. Addig, amíg Regino ismerete jó okkal feltételezhető a szerző részéről, Viterbói Gottfried munkája annak „Antiqua Hungaria” (Régi Magyarország) említésével együtt nem azonosítható művében, ám igazolja, hogy a tudományos közgondolkodás ekkor már számolt egy őshaza létevel.

A mű nyugat-európai mintákat követ, szerkezetében is közel áll a 12. századi francia Nagy Sándor-regényekhez, ugyanakkor feltűnő a klasszikus latin irodalmi források használatának szinte teljes hiánya. A biblikus és nyugati irodalmi párhuzamok, a kétféle Trója történet, de különösen a Nagy Sándor-történet párhuzamainak azonosításakor derült ki, hogy olyan fordulatai is, amiket közvetlenül a hazai énekmondó hagyományból eredeztettek, így például a „jó hírt és nevet szereztek” kifejezések közvetlen mintája megtalálható a latin Nagy Sándor-regényben, míg a magyarok törzsfőire alkalmazott szóösszetétel, „principales personae” a korabeli jogi forrásokból származik. Bizonyos, hogy a geszta mondatok, félmondatok,

motívumok ismétlődésén alapuló szerkesztése, a fiktív beszédek sem kizárólagosan a hazai szóbeliség egyébként minden kétségen felül egykoron létező alkotásaira vezethetők vissza, bár annak egyes elemei nem kerülhették el a szerző figyelmét. A honfoglalás koráról szóló történeti énekek meglétére az első biztos utalás egy 15. századi krónika-kivonatban található, az első magyar nyelvű történeti ének, a „Pannóniai-ének” pedig 16. század elejei lejegyzésű, bár nyelvi jellemzői alapján akár egy századdal korábbra is helyezhető.

A francia regényekben Nagy Sándor ellentmondást nem tűrően hódít meg minden területet és győzi le ellenfeleit. Sándor és főembereinek viszonya a végletekig harmonikus, a középkori királyok és főembereik idealizált kapcsolatának tekinthető. Nagylelkű és bőkezű, tudja, hogy a társadalmi kódrendszer szerves része az arra érdemesek jutalmazása, olykor még a legyőzötteteket is adományban részesíti. Nagy Sándor sikertörténete alkalmat kínált a 12. századi írástudóknak egy idilli, személyes király-alattvaló viszony megrajzolásához, ami sok tekintetben már megírása pillanatában is anakronisztikus volt – francia és magyar földön egyaránt.

A műben ugyanakkor határozott utalás történik az előkelők tetteit megörökítő igricek dalaira, a hősénekek beépítésére a mű szerkezetébe, amiről például a refrénszerűen ismétlődő stiláris jellegzetességek tanúskodnak. Bizonyos, hogy a Botond-mondát még nem találta meg a krónikákban, a Lehel kürtjéhez kapcsolódó történetről pedig nem nagyon lehetett tudomása, hiszen nem tesz rá

ÁRPÁD FEJEDELEM MEGTE-
KINTI A HADIJÁTÉKOKAT
KURSZÁN VÁRÁBAN.
LÁSZLÓ GYULA GRAFIKÁJA

utalást. De miként kell vélekednünk a Kárpát-medence birtokba vételét leíró, más elbeszélő vagy régészeti forrásból meg nem erősített harcokat illetően? Nem zárható ki, hogy mindaz, amit elmesél, nem pusztán a földrajzi nevek alapján önkényesen felépített történet, hanem már előtte is beszélték, énekelték azokat, még ha eredetük nem szükségszerűen vezethető vissza a 10. századig. Tény azonban,

Anonymus a magyar szóbeli hagyományokról

„Háborúikat és egyes hőstetteiket, ha e lap írott betűinek nem akarjátok elhinni, higgyétek el a regösök csacsogó énekeinek meg a parasztok hamis meséinek, akik a magyarok vitézi tetteit és háborúit mindmáig nem hagyják feledésbe menni. Azonban némelyek azt mondják, hogy egészen Konstantinápolyig mentek ők, sőt Konstantinápoly aranykapuját is bevágta Botond a bárdjával. Mégis én, mivel ezt a históriaíróknak egyetlen könyvében sem találtam, hanem csupán a parasztok hamis meséiből hallottam, azért jelen művembe nem akartam beleírni.”

„Ugyanis Tétény a maga emberségéből akart magának hírnevet és földet szerezni, mint ahogy a regöseink mondják: »Maguknak ők mind helyet szereztek, és hozzá még jó nevet is nyertek.«”

LÁSZLÓ GYULA: BOTOND ÉS A GÖRÖG ÓRIÁS

hogy a 10. századi valós történeti szereplők közül senkit sem ismer, akikről pedig Regino krónikájából és az – egyébként általa nem használt – német évkönyvekből tudomást szerezhetett volna, azokat nem illesztette be művébe (Svatozluk, Arnulf, Braszláv). Nem alaptalan a Györffy György által kidolgozott elmélet, miszerint a magyar krónikában és legendákban megörökített 11. századi államgyesítő harcok (Gyula, Ajtony) szolgáltak mintául a szerzőnek, míg Ménmarót talán a morva Svatozlukkal lenne azonosítható, a 'marót' – 'morva' megfeleltetés alapján. A hun király, Attila nevének ugyanakkor talán első hazai krónikás megörökítőjét tisztelhetjük benne, amin a harmadik keresztes hadjárat Magyarországon való átvonulásának időbeni közelsége miatt nincs is mit csodálkoznunk.

Fontos kérdés, hogy a nyugati irodalmi forrásokból való számos szó szerinti kölcsönzés mondanivalójának a lényegét hitelteleníti-e, vagy csak irodalmi minták szükségszerű alkalmazását jelenti? Annyit bizonyosan megállapíthatunk, hogy Anonymusnak nem állt rendelkezésre a honfoglalás történeteinek összefüggő írott változata, így azt neki kellett a kortársak számára elfogadható és meggyőző irodalmi formába öntenie. Ez önmagában azonban még nem bizonyítja, hogy a szerző tudatosan valótlanságokat írt volna, hiszen így például a szász Widukind biblikus képeket használó leírása alapján magának a Lech mezei csatának a megtörténtét is kétségbe lehetne vonni.

A szerző munkamódszerének fő eleme az 1200 körüli történeti földrajzi helyzet visszavetítése a honfoglalás korába, illetve az általa személyesen vagy elmondásból ismert földrajzi nevekből történeti következtetések levonása. Egyáltalán nem alaptalanul gondolt arra, hogy az ország múltja tükröződik a földrajzi neveken, s bennük a korábban ott élt vagy éppen első birtokosuk neve él tovább. Ezt támogatja az a megfigyelés, miszerint a magyar névadásban változtatás nélkül válnak a személynevek helynevekké. E tulajdonnevek – többször rejtett, azaz nem leírt helynevek – magukban is nyelvelmének tekinthetők, megőrizve a 12. századi magyar fonetikai állapotot, nemegyszer magyar ragokkal bővülve a latin szövegben (például a *Tasnak* megfelelő *Tosunec*, vö. 17, 31, 32, 40, 41, 47, 50, 52. fej.), ami egyébként ismét a magyar nyelvű történeti szóbeliségnek

lehet a bizonyítéka. E tulajdonnevek – mint Benkő Loránd megállapítja – „...a geszta élő nyelvi forrásainak legnagyobb, legfontosabb részét hordozzák, amelyeket nem lehet önmagukban, hanem csak szövegösszefüggéseikkel [...] együtt vizsgálni, [...] valóságtartalmuk elsősorban a helyek-személyek-cselekmények hármas összefüggés-rendszerében fogható meg eredményesen.” Anonymus nemegyszer maga is felfedi módszerét, amikor megállapítja, hogy „ez az elnevezés mostanáig él”.

Anonymus helynévhasználata világosan mutatja, hogy milyen hazai és külföldi területeken járt személyesen, illetve melyeket ismert csak hírből, esetleg csak oklevelekből. Feltételezett külföldi utazásai közül helynevei egy bizánci követjárásra utalnak (Bazil kapuja, Konstantinápoly, Neopatras), de a Kijev–Vlagyimir–Halics–Ungvár útvonallal is tisztában volt. A nevekből népetimológikus módszerrel próbál azok értelmére következtetni, így érzi a Munkács

Névmagyarázatok Anonymus művében

„Ezért hívták Árpádot Hungvária vezérének, összes vitézeit pedig Hungról hungvárusoknak nevezték el az idegenek nyelvén, és ez az elnevezés mostanáig él az egész világon”

„Ekkor Ond, Ketel meg Tarcál, miután az erdőn áthaladtak, a Bodrog folyó mellett lovagoltak; majd mintha pályadíjért futottak volna, sebes vágtában nyargaltak fel egy jó magas hegynek a csúcsára. A másik kettőt maga mögött hagyva, Tarcál, a serény vitéz ért fel elsőnek a hegyoromra. Ezért a hegyet attól a naptól kezdve mostanáig Tarcál hegyének nevezték.”

„Akkor Tas az urának, Árpád vezérnek meghódolt nép kérésére a Nyír és a Tisza között vásárt rendelt. Ennek a vásárhelynek a maga nevét adta, úgyhogy mindmostanáig Tas vásárának hívják.”

TARCÁL VEZÉR SZOBRA TARCALON

ANONYMUS EGYIK HŐSE:
SZABOLCS VEZÉR.
GYÖRFI SÁNDOR:
SZABOLCS VEZÉR. (1996)
SZABOLCS.

leteket illetően bizony rá volt utalva a korabeli, 12. század végi hazai hősénekekre, a Biblia és a nyugati krónikák használatára. E hősénekek természetesen azt tartalmazták, amit a korabeli előkelő nemzetségek tagjai hallani akartak elődeik, őseik önfeláldozó harcáról s vérrel szerzett birtokaikról, amit azután fejedelmi adományozás révén jog szerint is megszerezték. Mindez jól illeszkedik a 13. század elejének hazai társadalmi folyamataihoz.

A mű irodalmi értékét semmivel sem csökkenti, hogy több száz év távlatából tekint vissza Árpád és vezértársai korára, s nyújtja a középkori magyar irodalom egyik legkerekesebb, szerkesztésileg és nyelvilag egyik legkiemelkedőbb alkotását.

névben a 'munkát, fáradságot', a Szeriben a 'valaminek szerét ejteni' értelmet, megte-remtve ezzel a máig rendíthetetlenül élő első pusztaszeri magyar országgyűlés fantomját. E logika szerint kel életre a Csepel helynévből Csepel, a Tarcal hegyéből Tarcal személye, illetve általa ismert személyek cselekedeteit olyan helyre igyekszik lokalizálni, ahol azonos helynév fordul elő a közelben. Így vezeti a menekülő görög katonaságot az Alpár melletti Görög révhez, a szávaszentdemeteri görög rítusú apátság birtokához, és öli bele őket a Tiszába. Nyelvérzéke sok esetben kiállja a mai kritikát is, így joggal érzi Botond nevében a 'bot, buzogány, csákány', vagy Lél (Lehel) nevében a 'lehel, lélegzik' etimológiát.

A műnek összességében vajmi kevés köze lehet ahhoz a történeti folyamathoz, amit honfoglalásnak nevezünk. A több száz év távlata a szerző számára helyesen mutatta meg a honfoglalás történeti, ha nem túlzás, világtörténeti jelentőségét, ám konkrét rész-

A honfoglalás lezárása: a pozsonyi csata

A Salzburgi évkönyv 907. évi bejegyzésénél a következőket olvashatjuk: „Nagyon szerencsétlen harc folyt Brezalauspurcnál július Nonae-je 4. napján...” A krónika írója még nem tudhatta, hogy az egymondatos esemény milyen nagy jelentőséggel bír majd népe történetében, hiszen a többi kortárs évkönyv hasonlóan rövid bejegyzései is arról tanúskodnak, hogy a szóban forgó csatát csak egy vesztes összecsapásként értékelték. A későbbi korok történetírói az évszázadok távlatából már világosan felismerték, hogy Germánia a 907-es csatában veszítette el véglegesen pannóniai birtokait, és a Magyar Törzsszövetség bizonyította, hogy nem csak hont szerezni, hanem megtartani is képes.

A Kárpát-medencében megtelepedő magyarok 900-tól kezdődően a Garamtól nyugatra is indítottak portyázó hadjáratokat, ami aggodalommal töltötte el a bajorokat. Lakomára és tanácskozásra hívták Kuszán vezért és kíséretét, hogy rendezzék a vitás kérdéseket. Mivel a magyarok nem akarták elfogadni a korábbi területi korlátokat, fegyverrel rontottak rájuk, és legyilkolták korábbi szövetségeseiket.

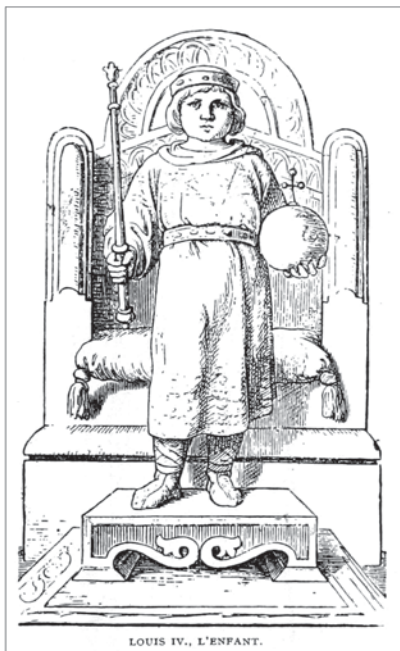
A merénylet megtorlására jelentős létszámú had indított támadást a Duna vonalában, és egészen Ennsig pusztította a vidéket. A tapasztalt vezérek elvesztését azonban megsínylette a sereg harc-képessége. Luitpold herceg csapata vereséget mért rájuk, majd felépítették Ennsburg várát, mely a Duna mellett vezető hadiutat volt hivatott lezárni a magyar támadások előtt. A szellem azonban már kiszabadult a palackból. Az Ennstől keletre fekvő vidéket a magyarok uralták, 906-ben pedig sikeres hadjáratot vezettek Szászországba.

A következő évben került sor a döntő összecsapásra, mely a bajorok vereségével végződött. Valószínűleg ennek tudható be, hogy az egykorú feljegyzések igen szűkszavúan írnak róla. 600 évvel az események után Johann Turmair – ismertebb nevén Aventinus – Bajorország történetét bemutató munkájában minden hozzáférhető forrást felkutatva, bővebb leírást adott a történekről. Napjainkban ez a csata eseményeiről rendelkezésünkre álló egyetlen részletes leírás. Az tehát nem vitatható, hogy 907-ben a bajorok vereséget

NYUGATI KARD

GYERMEK LAJOS KELETI
FRANK KIRÁLY (900–911)

szenvedtek – feltehetően – Pozsonynál, azonban arról, hogy ez miként történt, csak ebből a jóval később keletkezett leírásból értesülünk. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy 791-ben Nagy Károly serege hadjáratot folytatott a Pannóniába betelepült avarok ellen, mely főbb vonásaiban hasonlít az Aventinus által leírt 907-es fölvonuláshoz. Joggal gyanakodhatnánk, hogy a pozsonyi csata részletes leírása a 791-es hadjáratról fennmaradt feljegyzéseknek köszönhető, nem pedig mára elveszett, hiteles leírásoknak. Tovább rontja Aventinus hitelét, hogy az események időrendjét olyannyira nagyvonalúan kezeli, hogy a csata utáni visszavonuláshoz kapcsolja a 910-es augsburgi összecsapást is.

A fentiek ismeretében akár el is vethetnénk Aventinus leírását mint forrást, azonban ezzel egyrészt megfosztanánk történelmünket a honfoglalást lezáró katonai győzelem leírásától, másrészt nincsenek olyan érvek, melyek egyértelműen bizonyítanák a szöveg hiteltelenségét. Az, hogy a felvonulás módja hasonló a 791-eshez inkább mellette szól, hiszen a katonai tevékenység szabályai szerint ugyanazon a terepen, hasonló célú tevékenységet hasonlóan célszerű végrehajtani. A hadjárat kiinduló pontját és befejezésének helyét pedig az egykorú források is megadják.

907-ben Gyermek Lajos germán király tanácsadói sugallatára végleg meg akarta szüntetni a magyar fenyegetést. A birodalom keleti felében elrendelte az újoncozást egy jelentős létszámú sereg felállítása érdekében, majd az ennsburgi várnál gyülekeztette a hadakat. A sereget a nariscusok, boethusok, chambusok, vindelicusok, noricumiaiak, vennoniak, athenisek, stájerek, vendek, karintiaiak, krajnaiak alkották. Mint azt a felsorolás mutatja, elsősorban a mai Ausztria keleti felén élő népek képviseltették magukat, kisebb számban vettek részt Bajorország keleti részének lakói.

Egy június 17-én, a Markt St. Florian kolostorban keltezett oklevélből arra következtethetünk, hogy ekkor indult meg a hadjárat

a Duna mentén. Három csoportban vonultak föl a hadak. Az északi parton Luitpold herceg vezetésével, a délin Theotmár salzburgi érsek parancsnoksága alatt, kinek csapatában számos püspök volt, közöttük Zakariás Säbenből, Udo Freisingből s a monostorok előljárói, Gumpold, Hartwich [Hartwig], Helmbert. Középen, a Dunán flotta szállította a csapatokat Rathold, Hatto, Meginward és Isangrim bajor főurak és a király rokona, Sighard vezetésével.

GYERMEK LAJOS DÉNÁRJA

Ez egy alaposan előkészített hadjárat volt. Az újoncozást és a csapatok megszervezését legalább egy évvel korábban meg kellett kezdeni. A sereg létszámának megfelelő élelmet az előző évi termésből készletezni kellett, majd raktározni, és megszervezni a szállítást. Erre a legjobb lehetőséget a Duna kínálta, ugyanis egy-egy hajó több szekér rakományát volt képes szállítani. A nyugati seregek harcképességének egyik kritikus pontja az ellátás volt. A nehezen egybeültött katonákat nem lehetett szétküldeni, hogy a hadművelleti területen szerezzék be az élelmet, mert szükség esetén csak lassan lehetett volna ismét gyülekeztetni őket.

Valószínűleg a gyalogságot is a hajókon szállították és így volt képes tartani a középső csoport a menetütemet a másik két, lovasokból álló csapattal. A Duna persze így is elég széles akadály volt ahhoz, hogy a három csoportot bizonyos mértékben elszigetelje egymástól. Valószínűleg a menetvonalon találkozási pontokat jelöltek ki, ahol pihenőt tartottak, és feltöltötték a készleteiket a hajókról. Ezek korábbi római települések lehettek, ahol a folyó mindkét partja alkalmas volt a kikötésre. Az egykori Limes út mellett nagyjából 30 kilométerenként sorakoztak ezek a helyek.

Nem tudhatjuk, hogy mi volt a terv, de a 791-es hadjáratnál Pozsony elérése után délnek fordultak a seregek, és a Dunántúl nyugati részén folytak a hadműveletek. 907-ben is hasonlóra lehetett számítani.

Mivel a korabeli források csak Braszláv várát (Brezalauspurc) jelölik meg a csata helyeként, hangot kapott az a vélemény is, hogy a név nem Pozsony, hanem Braszláv székhelyét, Mosaburgot (Mocsárvár

– Zalavár) jelenti. Tekintve, hogy a sereg jelentős része a mai Ausztria keleti részén fekvő tartományokból toborzódott, indokolt azt feltételezni, hogy ezek keleti előterének biztosítása volt a cél. Az, hogy a hadjárat Ennsburgból indult, a Duna vonalában való felvonulás és a pozsonyi helyszín mellett szól. Az sem valószínű, hogy a korabeli források Zalavárra a Braszláv vára megnevezést használják, miközben a Mosaburg név ismert volt, és egyértelműen jelölte ezt a székhelyet.

Pozsony erődítése valószínűsíthetően szintén Braszláv nevéhez fűződik. Az uralmi területének északi sarkában lévő stratégiai jelentőségű hely birtoklása nagy jelentőséggel bírt. A Limes utat itt keresztezi a Borostyánkő út, mely délre vezet, és megfelelő felvonulási lehetőséget biztosított a korábbi keleti frank területek felé. Az északi part magaslatának megerősítése védett hídfoállást jelentett a Csallóköz felé, míg nyugatra a Morva és a Kis-Kárpátok elég jelentős természetes akadályt képzett, keletre pedig egészen Győrig a Szigetköz mocsarai akadályozták az átkelést. A Duna mellett, nyugati

FESZTY ÁRPÁD:
A BÁNHIDAI CSATA (1896)

irányból érkező seregeknek Pozsony elfoglalása biztosította azt a stratégiai bázist, ahonnan a Felvidék nyugati része és a Dunántúl egyaránt támadható.

A sereg részekre osztása a felvonulás időszakában nagyobb menetsebességet biztosított. Pozsony előtt azonban Luitpold oszlopának át kellett kelnie a Morván, amit valószínűleg a flotta támogatásával hajtottak végre. Ez hosszabb időre lefoglalta őket, míg Theotmár érsek csapata akadálytalanul folytathatta a menetet Pozsonyig. Előre látható volt, hogy ők érnek ide először. Abból a szempontból is könnyebb dolguk volt a felvonulás során, hogy végig az egykori római Limes úton haladhattak, ami nagyobb sebességet biztosított. Valószínűleg a magyar hadvezetés is tisztában volt azzal, hogy még a pozsonyi egyesülés előtt kell megütközni a támadókkal, mert a megosztott sereg egyes részeivel szemben nagyobb esély van a sikerre.

Először a déli oszlopot kellett legyőzniük, mivel ez tudott a leggyorsabban vonulni, és a terep itt volt a legkedvezőbb a lovas íjászok alkalmazására. A hagyományos könnyűlovas taktikát alkalmazták. Kisebb csoportok támadtak az oszlopra, majd menekülést színlelve csalták maguk után üldözőiket a leshelyen felállított csapat íjai elé. Itt azután nyílzáporral zilálták szét a hadsoraikat, majd lendületes

támadással verték szét őket. Napokon keresztül folyt a harc, míg végül július 4-én sikerült megtörni az ellenállásukat, és megkezdhették az üldözést. A sereg nagyobb része azonban nem vett részt ebben, hanem az esti órákban átkelt a Dunán, és hajnalban a gyanútlanul táborozó északi csapatot verte szét.

A lovasság legyőzése után a flotta ellen fordultak. A nehéz szállító bárkákat ebben az időben többnyire csak leúsztatták a folyón, ahhoz ugyanis nehezek voltak, hogy evezővel haladjanak ár ellen. Így szinte csapdába estek Pozsonynál. Valószínűleg kikötöttek, és amikor értesültek a másik két csapat vereségéről, a hajókat visszahagyva próbáltak menekülni.

A bajor sereg veresége jelentős veszteséggel járt. Luitpold, Bajorság keleti részének vezére, Theotmár érsek, három püspökkel, három apáttal, tizenkilenc bajor előkelővel együtt életét vesztette a csatában. A kudarc után 123 évig nem indult támadás nyugatról a magyarok ellen.

Források a pozsonyi csatáról

„907. (év) A bajorok kilátástalan háborúja a magyarokkal, Luitpold herceget megölték, övéinek féktelen kevélységét letörték, és a keresztények alig néhányan menekültek meg, a püspökök és grófok többségét meggyilkolták.” *Sváb évkönyv, 10. század*

„907. (év) A bajorok teljes seregét megsemmisítették a magyarok.” *Sváb évkönyv, 10. század*

„907. (év) Nagyon szerencsétlen harc folyt Brezalauspurcnál július Nonae-je 4. napján.” *Salzburgi évkönyv, 10. század*

„Germánia és a bajorok királya, Lajos az egész Bajorországra kiterjedt újoncozás után a bajorok új városába, Ennsvárba megy. Megjelennek itt a püspökök, a szerzetesek előljárói, a bajorok előkelői július 15. kalendaeján [azaz június 17-én] a keresztény üdvösség 907. évében, és közös elhatározással döntenek arról, hogy a magyarokat ki kell űzni a bajorok országából. Minden egyes bajor körzetből, tudniillik nariscus-ok, boethus-ok [Vogtländer], hamabus-ok [Cham vidékiek], vindelicus-ok, noricumiai, vennones, athenises [Etsch vidékiek], stájerek, vendek, karintiaiak, krajnaiak [területéről] egybehívják a férfiakat: hadat üzennek a magyaroknak, a Duna mindkét partján megindulnak a bajor előkelők harcra kész és támadó sereggel. Lajos Burchard passauai püspökkel, Aribo prefektussal Ennsvárbán marad vissza. A hadvezérek a csapatokat három részre tagolják. Luitpold, az osztrák határ parancsnoka az északi parton, Theotmar salzburgi érsek pedig a délin halad; a püspökök, Zakariás Sábenből, Udo Freisingből, s a monostorok előljárói, Gumpold, Hartwich [Hartwig], Helmbert Pozsonyig vonulnak, és ott tábort vernek. A Dunán pedig hajókon a király rokona, a semnnonok [sempatiek] vezére, Sighard és a bajor urak Rathold, Hatto, Meginward és Isangrim vezetik a csapatokat.

JOHANN TURMAIR
– HUMANISTA NEVÉN AVENTINUS –
BAJOR TÖRTÉNETÍRÓ (1477–1534)

De a magyarok sem maradnak tétlenek és gondatlanok, komolyan felkészülve tűnnek fel, mindent, ami hasznukra lehet, fegyvereket, katonákat, lovakat jó előre készenlétbe helyeztek, s mivel már nem is a dicsőségért, hanem az életükért harcolnak, kemény ellenállást fejtenek ki. Közben néhány katonájukat a bajor csapatok harcba csalogatására küldik. Mindkét királyi vezérük a rendelkezésre álló legnagyobb számú lovassággal a püspökök oszlopára támad. Mintha csak ürge lovaikkal át akarnák törni a harcfrontot, nagy erővel támadnak, s hatalmas nyíl felhőt bocsátanak ki. A bajorokat a száru-íjaikból kilőtt nyílveszőkkel borítják el, majd ismét hátrálnak. Gyorsabbak nehéz fegyverzettel felszerelt seregünkénél, s amikor még azt hisszük, hogy távol vannak, már ott is teremnek; s amilyen gyorsan jönnek, ugyanolyan gyorsan el is tűnnek. Amikor már azt hiszed, hogy győztél, a legnagyobb veszélyben találsz magad. A magyarok ellenfeleiket a távolból támadják nyilaikkal, akkoriban nem ismerték a nyílt harcot, a gyalogos csatát, az egymásnak feszülő hadsorokat, a karddal vívott közelharcot; a városok ostromát és körülfűrészt, várostromot. Szokásuk szerint cseleket alkalmazva küzdenek, hol meghátrálnak, hol szorongatják ellenfelüket, s mind ezt annyi velük született fortélyal, akkora gyorsasággal és katonai tapasztalattal teszik, hogy eldönteni nehéz, hogy mikor veszedelmesebbek rájuk nézve: amikor éppen ott vannak, vagy már el is vonultak, ha menekülnek, vagy éppen támadnak, éppen békét színlelnek, vagy hadakoznak. Miközben ugyanis elsöprő rohammal ott teremnek, ugyanolyan hirtelen eltűnnek, először menekülést színlelnek, majd lovaikat megfordítva támadnak, de bármit tegyenek, nyilaznak, és dárdát vetnek, jobbról, balról, szemből vagy éppen hátulról száguldoznak, kifárasztják a mieinket, majd minden oldalról rájuk rontanak, a megfáradt bajorokat letámadják, fölébük kerekednek, eltiporják és legyilkolják őket.

Augusztus idusának ötödik napján [azaz augusztus 9-én] a magyarok éjjel a Dunán titkon átúsztatnak, Lajos legátusát Luitpoldot, Isangrim étekfogó mestert egész csapatával, tizenöt vezérrel együtt a táborban megölik. A rákövetkező napon, azaz augusztus idusának harmadik napján [azaz augusztus 11-én], azokkal végeznek hasonló módon, könnyedén és erőfeszítés nélkül, akik halálra váltan a hajókon tartózkodtak. Három napon át folyamatosan folyik a harc az égiek haragvásának közepette: a bajor nemesség legnagyobb része elpusztul, a köznépet számolás nélkül vágják le. Luitpold, Bajorország keleti részének vezére a bajor fejedelmek nemzetségének ősatyja, a praefectonimque praetorio Rheni három püspökkel, három apáttal, tizenkilenc bajor előkelővel együtt életét veszíti. Utóbbiak nevei a következők: Pilegrimus, Theodovalda, Hebbo, Isengrim, Hatho, Bero, Rudomund, Litofrid, Valter, Aribert, Babo, Iring, Gundovalda, Isenogrim, Hathoch, Meginovarius, Rathold, Isengrim, Albert. [...] Hogy visszatérjek oda, ahonnan kiindultam, csak kevesen jutottak vissza sikeres menekülésük után Lajoshoz Ennsvárba. A meghalt Luitpold helyébe Aribo lépett.” *Aventinus: A bajor évkönyv hét könyve, 1517–1521*

A bajor hajóhad elpusztítása a pozsonyi csatában

„A rákövetkező napon (...) azokkal végeznek hasonló módon, könnyedén és erőfeszítés nélkül, akik halálra váltan a hajókon tartózkodtak” – írta a krónikás a nyugati haderő számára a katasztrofális vereséggel végződő háromnapos pozsonyi csata végső epizódjáról. Ekkora már a magyarok a Duna két partján felvonuló német sereg mindkét szárazföldi hadoszlopát megsemmisítették, majd a folyón lefelé haladó bajor szállítóhajókra került a sor. Nem tudjuk pontosan, hogy elpusztításuk hogyan zajlott le. Mivel ekkor már mindkét part a győztes magyar könnyűlovasság kezében volt, a hajósoknak a parton nem sok esélyük lehetett; talán megpróbáltak az ellátmányt és a nehézkesebb hajókat hátrahagyva a Dunán menekülni, vagyis a folyásiránnyal szemben visszaevezni. Eközben jó célpontot nyújthattak a magyar íjászoknak, akik a partról végeztek velük (a magyarok nyugati hadjárataik során is gyakran alkalmaztak gyújtónyilakat). A flotta parancsnoka, Sighard gróf a pusztítás ellenére elmenekült. A képen ábrázolt hajók Karoling-kori érmeken látható ábrázolások és hollandiai 9. századi hajómaradványok (utrechtai hajóroncs) alapján készültek.

B. Z.

A HONFOGLALÓK

Hányan lehettek a honfoglalók?

A honfoglalás kor pontos megismerését igencsak nehezíti, hogy a szűkös forrásanyag alapján nem ismerjük pontosan a magyarok életmódját, társadalomszerkezetét, sőt a lélekszámát sem. A kutatók eddig négy, egymástól jelentősen eltérő rekonstrukcióval álltak elő.

Az első és általánosan elterjedt felfogás szerint a honfoglalók nemcsak nagyállattartó nomádok voltak, hanem hiányos társadalmi szerkezetben, fegyverforgató elitként léptek be a Kárpát-medencébe. Olyan csoportként, amelynek férfi tagjai azon felül, hogy zömmel állattartással foglalkoztak, a sereg fegyvereseinek a számát is gyarapították. A ritka kivételt pedig olyan kézműiparosok – fegyverkovácsok, íjgyártók, nyergesek stb. – jelentették, akik a hadakozáshoz szükséges eszközöket gyártották. Egy ilyen, hiányos szerkezetű társadalom csak akkor tudott fennmaradni, ha rátelepedett egy terület alávetett lakosságára, s így szerezte meg magának azokat a javakat – az élelmiszerektől a luxuscikkekig –, amelyeket saját maga nem tudott előállítani. A honfoglalók nomád fegyveres elitként történő értelmezése még a 19. század folyamán megfogalmazódott, és a 19–20. század fordulóján élte fénykorát, amikor a korszak kutatóinak túlnyomó többsége – a történész Pauler Gyula, Marczali Henrik vagy a régész Hampel József – e nézőpontot vallotta. Az elgondolás egyedurialma a 20. század közép-ső harmadában megtört, ám Kristó Gyula és az általa alapított szegedi történésziskola tagjai a 20. század végén visszatértek a honfoglaló társadalom ezen rekonstrukciójához.

A fenti elmélet gyengéje, hogy e sajátos szerkezetű ethnosz kis létszámát feltételezi: a 10. századi Kárpát-medence népességének kevesebb mint egyharmadát szokták a honfoglalók utódjaként leírni. Nehezen magyarázható, hogy ezen – Hampel József szavaival élve – „elenyésző kisebbség” hogyan tudta megőrizni a magyar nyelvet. A népvándorlás kori germán közösségek jó részének (például frankok, gótok, vandálok stb.) vagy az al-dunai bolgároknak a története azt bizonyítja, hogy az országot szervező, kora középkori fegyveres

elitek rendszerint néhány nemzedéken belül feladták korábbi anyanyelvüket, és átvették az adott térség többségi lakosságának a nyelvét.

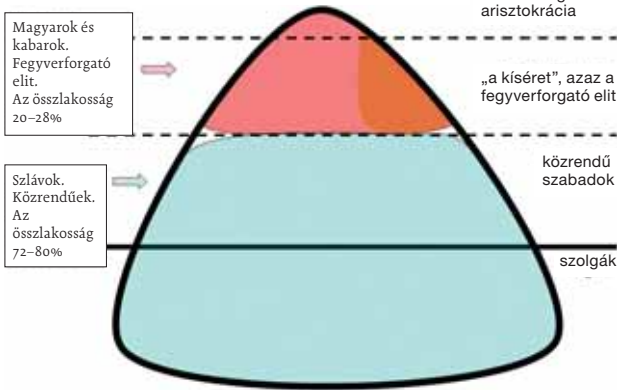
A második felfogás szerint a honfoglaló magyarokra egy sajátos gazdálkodási forma, az úgynevezett félnomád életmód volt jellemző. Társadalmuk e rekonstrukció szerint teljes lehetett, nemcsak a társadalmi piramis csúcsát – a nagyfejedelmeket és a fegyveres

A „KÖZRENDŰEK”
MEGÉRKEZÉSE
A KÁRPÁT-MEDENCÉBE.
A FESZTY-KÖRKÉP
RÉSZLETE

A kis létszámú, fegyverforgató elit elmélete

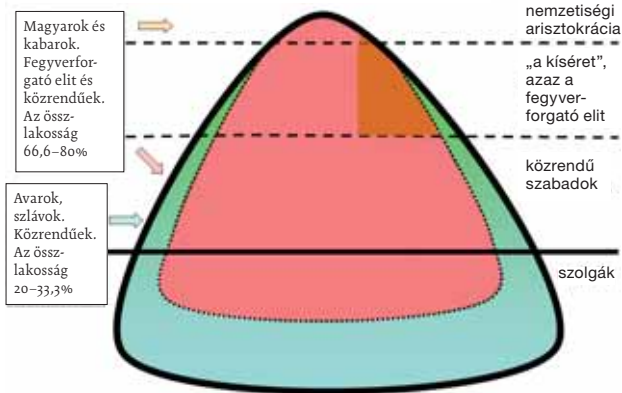
A honfoglalás-kori társadalom etnikai arányai
Krisztó Gyula elgondolása szerint

elitet – foglalta magában, hanem annak alját, tehát a szolgarendűeket is. Mivel pedig e társadalmi struktúra teljes volt, a honfoglalók nem szorultak rá arra, hogy rátelepedjenek új hazájuk népességére, javaik elvétele érdekében. Ezen elméletet két nyelvész, a turkológus Gombocz Zoltán és a szlavista Kniezsa István dolgozta ki a két világháború közötti időkben. Egyfelől arra hivatkoztak, hogy a magyar nyelv jövevényszavai között jelentős számban mutathatók ki olyan, a föld-, sőt a kertműveléssel kapcsolatos fogalmak, amelyek átvételére a honfoglalás előtti időkben kellett hogy sor kerüljön, másfelől pedig az Árpád-kori oklevelekben megőrződött hely-, illetve személynevek sem egy kis lélekszámú népességre utalnak, az adott forrástípus igencsak hiányos megmaradása ellenére sem. Az adott értelmezés elfogadását nagymértékben segítette, hogy a történész Györffy György és a régész Szőke Béla is elfogadta. Ez utóbbi kutató társadalomközpontú temetőosztályozási módja olyan kategóriákat fogalmazott meg, amelyeket a magyar régészek többsége a mai napig használ. Továbbá, e nézőpont elterjedését hathatósan támogatta, hogy ezt fogadta el Bóna István és Fodor István is, akik egyetemi oktatói tevékenységük révén a magyar régészek közép- és fiatalabb nemzedékének szinte minden tagját meg tudták győzni a teljes társadalmi struktúra elgondolásának igazáról.

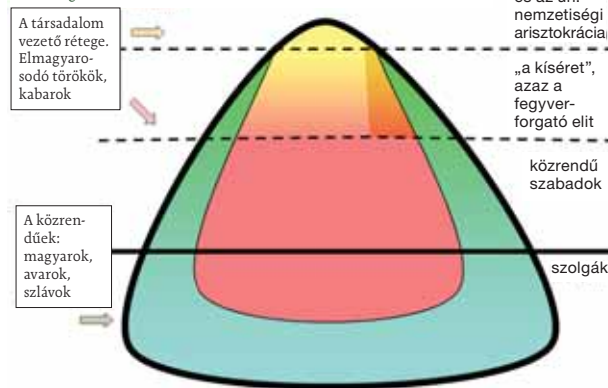
**A teljes struktúrájú etnikai közösség elmélete (A „nemzet-
ségi arisztokrácia és a köznép” elmélete)** A honfoglalás-kori
társadalom etnikai arányai Györffy György elgondolása szerint

A honfoglalók teljes társadalomként történő értelmezésének gyengéje – amint erre elsőként Dienes István mutatott rá – az, hogy alig számol a Kárpát-medence meghódított lakosságának utódaival. Györffy György irányadó felfogása szerint a honfoglalók a 10. századi népességnek legalább a kétharmadát tették ki. Ehhez viszont fel kellett tételezni az Avar Kaganátus lakosságának a tömeges kiirtását a 8–9. század fordulóján, és e népesség maradványainak az elvándorlását a 9. század aszályos éghajlata miatt. Két olyan gondolatot, amelyet a 9. század egyébként rendkívül hézagossá írt forrásanyaga nem támogat. (Az avarok kiirtásáról szóló utalások nem korábbiak a 10., sőt 11. századnál.)

A harmadik nézőpont szerint a honfoglaló magyarok társadalmában is összetett etnikai képletnek tekinthető. Kialakulása oly módon fejeződött be, hogy a kelet-európai sztyeppéket északról övező területeken egy török nyelvű fegyveres elit rátelepedett egy finnugor nyelvet beszélő közösségre, a honfoglalást pedig már e két csoport egyvelege hajtotta végre. Az elméletet Hóman Bálint dolgozta ki a II. világháború utáni években, és ő adta neki a „bolgár modell” nevet, utalva ezzel arra, hogy a feltételezett török elit, a dunai bolgárokhoz hasonlóan, a honfoglaló magyarok esetében is az államlapítás idején cserélhette le eredeti anyanyelvét az alávetettek nyelvére.

Török eredetű fegyveres elit, magyar anyanyelvű köznép elmélete) A honfoglalás-kori társadalom etnikai összetétele **Hóman Bálint** elgondolása szerint

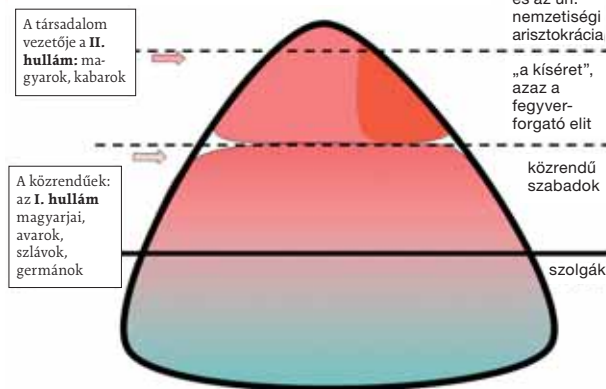

A bolgár modell két alapvető hiányossága, hogy egyrészt a honfoglalás előtti időkre vonatkozó részeinek a kronológiája bizonyosan téves, másrészt a honfoglalás utáni részei kidolgozatlanok. A politikai pályára lépő Hóman Bálint sajnos nem igyekezett gondolatmenetének 10. századi részét pontosabban körvonalazni, későbbi követője pedig alig akadt. Talán részben annak következtében is, hogy a német törekvések iránt egyre megértőbbé váló Hóman összességében negatív előjelű politikai ténykedése mintegy rávetült korábbi éveinek történeti munkásságára is.

A negyedik nézőpont a magyarok többszöri Kárpát-medencei bevándorlásának a feltételezésén alapul. E nézőpont legelterjedtebb változata szerint a fegyverforgató elitként értelmezhető honfoglalók a Kárpát-medencében egy szintén magyar etnikai csoportra telepedtek rá. E nézőpontot – a közkezdvelt vélekedéssel ellentétben – nem László Gyula fogalmazta meg elsőként, hanem Vámbéry Ármin a 19–20. század fordulóján, régészeti vonatkozású elemeire pedig Nagy Géza utalt elsőként. László Gyula újabb érveket igyekezett kovácsolni, s ő alkotta meg a rá jellemző sajátos, intuitív stílusban a „kettős honfoglalás” fogalmát is. A történészek közül Engel Pál mutatkozott fogékonynak e gondolat iránt, a régész Vékony Gábor pedig nagyívű régészeti-történeti koncepcióba helyezte a többszöri magyar bevándorlás tételét.

A többszöri bevándorlás elmélete. A honfoglalás-kori társadalom etnikai összetétele **László Gyula** elgondolása szerint

Megjegyzendő, hogy László Gyula egyes időskori interjúiban, illetve alkalmi írásaiban a „kettős honfoglalás” felvetését oly módon igyekezett továbbvinni, hogy az Árpád vezette honfoglalókat teljes mértékben török nyelvűnek feltételezte. Felvetve ezáltal egy olyan – fentebb már vázolt – bolgár modell lehetőségét, ahol a bolgár-török hódítók nyelvi áthatásuk csak a Kárpát-medencei honfoglalásuk után, a 10. században indult volna meg.

A többszöri, több lépcsőben lezajlott Kárpát-medencei magyar bevándorlás nézőpontjának a hibája – akár az eredeti elgondolást, akár a László Gyula kései munkáiból kihámozható „továbbfejlesztést” vizsgáljuk – az, hogy tényként kezeli a magyar anyanyelvűek Kárpát-medencei jelenlétét a 7. század végétől, miközben erre nincs szilárd bizonyíték. Addig azonban, amíg ilyen nem kerül elő, e feltételezés nem lehet több egy érdekes, de bizonyíthatatlan gondolatkísérletnél.

Nézetek a honfoglalók és a Kárpát-medencében talált lakosság létszámáról

A honfoglalók

14 000 fő	(Vékony Gábor, Mesterházy Károly)
70 000 fő	(Makkay János)
80 000 fő	(Pauler Gyula)
100 000 fő	(Kristó Gyula)
200 000 fő	(Róna-Tas András)
400 000 fő	(Györffy György)

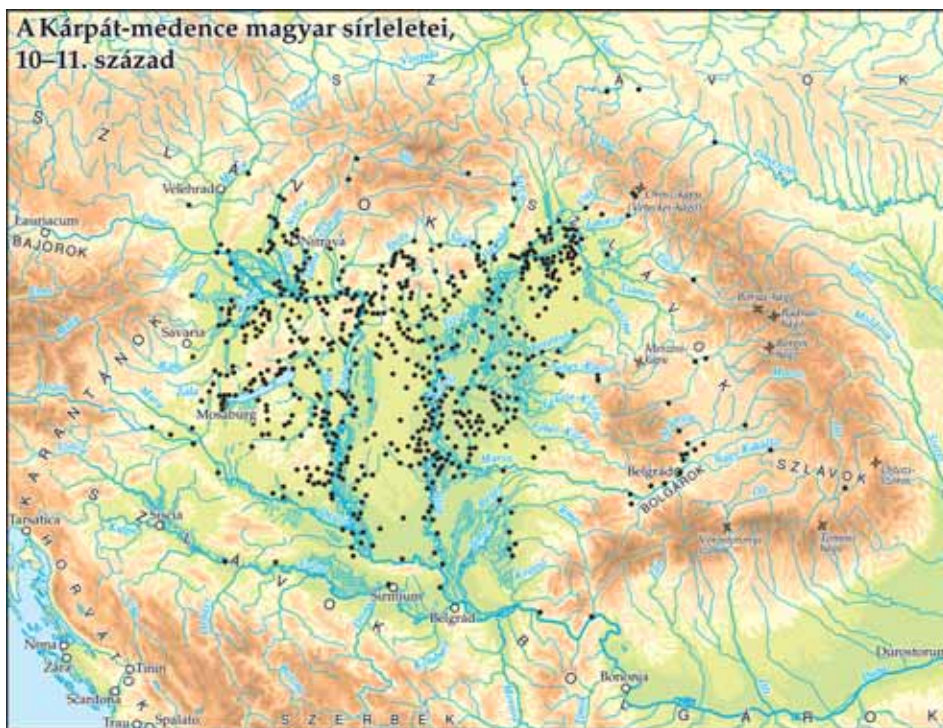
A Kárpát-medence lakossága:

250 000 fő	(Kristó Gyula)
350 000 fő	(Kristó Gyula)
600 000 fő	(Györffy György)
1 390 000 fő	(Vékony Gábor)

A honfoglalók szállásterülete

A honfoglalók megtelepedéséről az utánuk maradt 9–11. századi temetők vallanak a legvilágosabban. Ezek értelmezése korántsem egyszerű, ám nem tanulságok nélkül való feladat. A 9. század végén új hazájukba költöző magyarok ugyanis nem néptelen területre érkeztek. A Kárpát-medence középső részein avar közösségeket találtak, a peremterületeket szláv népek lakták, a Dunántúl (a hajdani római Pannónia provincia) frank fennhatóság alá tartozott, a Maros középső szakaszát (Gyulafehérvár környékét) pedig bolgár csoportok tartották uralmuk alatt. A térség etnikai sokszínűségét tovább növelte az a tény, hogy maguk az érkezők is több gyökerű kultúrával rendelkeztek. Az írott forrásokból tudjuk, hogy három törzsbe szervezték a 9. század folyamán hozzájuk csatlakozott, eredetüket és kultúrájukat tekintve eleve vegyes összetételű kabarokat. A kutatók álláspontja nem egységes annak megítélésében, hogy a székelyek elődei Kelet-Európában vagy itt helyben csatlakoztak-e a magyarokhoz. Végezetül Taksony fejedelem (955 k.–972 k.) uralma idején besenyő csoportok is költöztek a Kárpát-medencébe, maga a fejedelem is e nép egyik előkelő családjából választott feleséget.

A hajdani Magyarország területén talált 9–11. századi temetők értékelését megnehezítette, hogy a kutatók korábban (s gyakran napjainkban is) kétféle értelmezési módból kiindulva kutatták azokat. Leggyakrabban, már a 19. század második felétől etnikai alapon próbálták szétválasztani a régészeti hagyatékot, de ez a törekvés – amely gyakran nem nélkülözte az aktuálpolitikai szándékot sem – számos hibalehetőséget rejtett magában. Egészen az 1950-es évekig a magyar kutatás is csupán a lóval, fegyverrel, ékszerekkel és méltóságjelvényekkel jellemezhető lelőhelyeket tartotta magyarnak, kizárva ezzel a magyar emlékek köréből a szerény ékszerekkel vagy éppen melléklet nélkül eltemetettek sokaságát, a hajdani társadalom közrendű vagy félszabad, szolgai állapotú tömegeit. Ez utóbbiakat ugyanakkor a környező államok nemzeti identitást kereső kutatói örömmel fogadták el a maguk őseinek, ily módon nagy szláv tömegekkel benépesítve a Kárpát-medencét. A helyzet tarthatatlansága Fehér Géza

és Szőke Béla kutatásai nyomán vált nyilvánvalóvá. Utóbbi, szakítva a zsákutcába vezető módszerrel, inkább társadalmi kategóriák (törzsi-nemzeti arisztokrácia–középréteg–köznép) szerint próbálta besorolni a korszak temetőit. E jogi kategóriák azonban a régészet eszközeivel nagyon nehezen elkülöníthetők. Az is bizonyos, hogy egy-egy temető önmagában nem köthető valamely társadalmi réteghez, hiszen az ott eltemetettek különböző rangú és származású személyek lehettek. E módszerrel tehát ismét nem sikerült előrelépni.

Újabb lehetséges vizsgálati módszer a mikrorégiók leletanyagának preconcepciók nélküli feltérképezése és értelmezése. Az egy-egy térségben talált 10–11. századi temetők összetétele, leletanyaguk és a megfigyelt temetkezési szokások sajátosságai, a temetők megnyitásának és felhagyásának időpontja számos olyan kérdésre választ adnak (belső népmozgások, egyes közösségek áttelepítése, a helyben

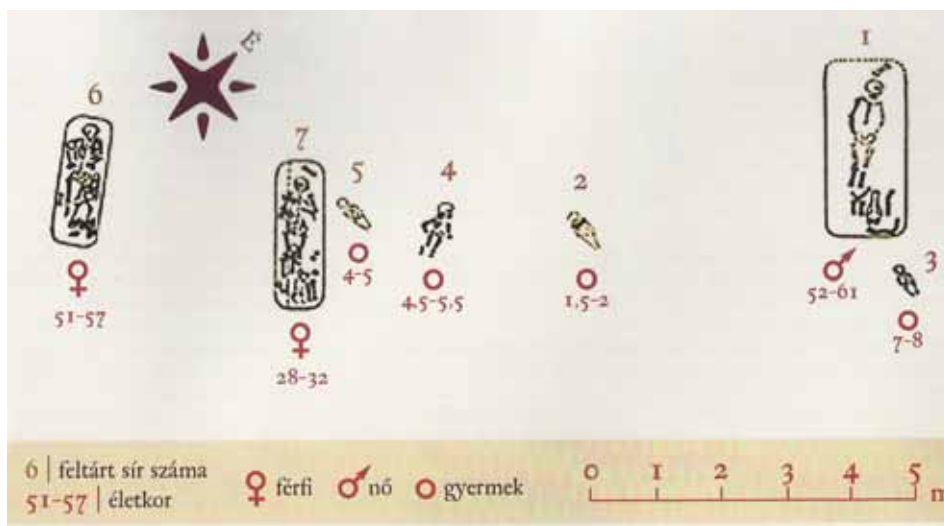
FIATAL NŐ LOVAS SÍRJA
KAROSRÓL

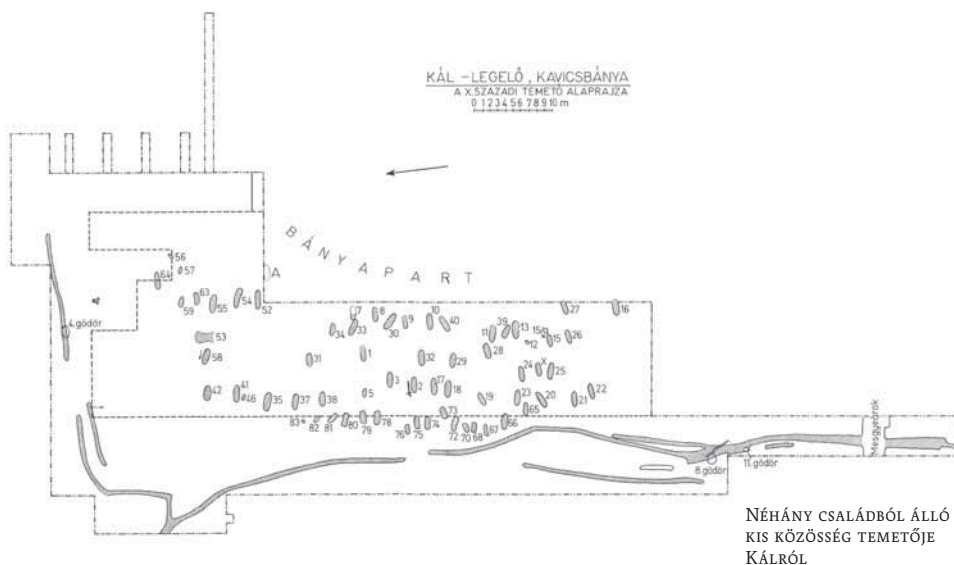

talált és az újonnan érkezett népesség összeolvadása, a társadalom és a hitvilág változásai stb.), melyek korábban rejtve maradtak előlünk.

Általánosságban elmondható, hogy a honfoglaló magyarság még a Kárpát-medence letelepedésre alkalmas területeit sem tudta létszámánál fogva teljesen kitölteni. A 10. századi temetők viszonylag kis sírszámúak voltak, az eltemetettek száma egy-egy lelőhelyen a százat

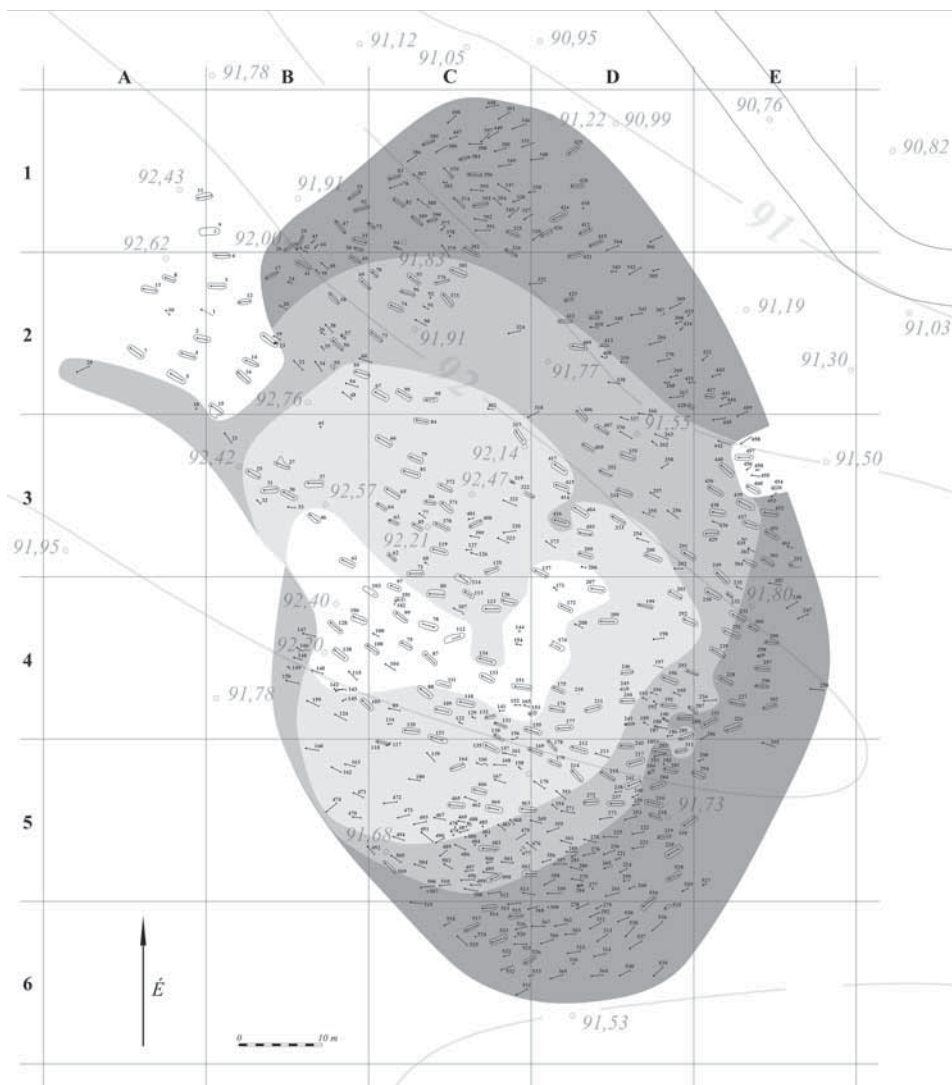
GAZDAG CSALÁD
TEMETŐJE SZAKONYBÓL

ritkán haladta meg. (Egészen extrém méretűnek – és egyedülállónak – számít a Sárrétudvari–Hízóföldön [Hajdú-Bihar megye] talált 262 síros lelőhely.) E kis, többnyire néhány családból álló közösségek temetőiket gyakran csak néhány évig vagy évtizedig használták, majd tovább költözve új szállásokat és temetőket nyitottak. A korábbi feltételezésekkel szemben csak egyes kisebb térségekre volt jellemző az, hogy ugyanazon falu népessége a 10. század elejétől a 11. század végéig egy helyben maradt. A temetőket többnyire a folyók állandóan vagy időlegesen vízjárta térségeiből kiemelkedő dombokon vagy a vízfolyásokat követő magaspartonokon létesítették. A vizektől távolabb eső szárazulatokat azonban vagy betelepítetlenül hagyták, vagy csak nagyon gyéren szállták meg. Ennek következtében az olyan, egyébként jó termőtalajjal rendelkező területek nagy részén is csak gyéren találunk temetőket, mint például a Bácska, a Bánság vagy a Maros–Körös-közének belső területei. Az erdős, hegyes vidékekre legfeljebb a nagyobb folyók völgyei mentén hatoltak be, de inkább csak az ezredforduló időszakától. Rendkívül vázlatosan áttekintve a temetők elhelyezkedése a következő képet tárja elénk:

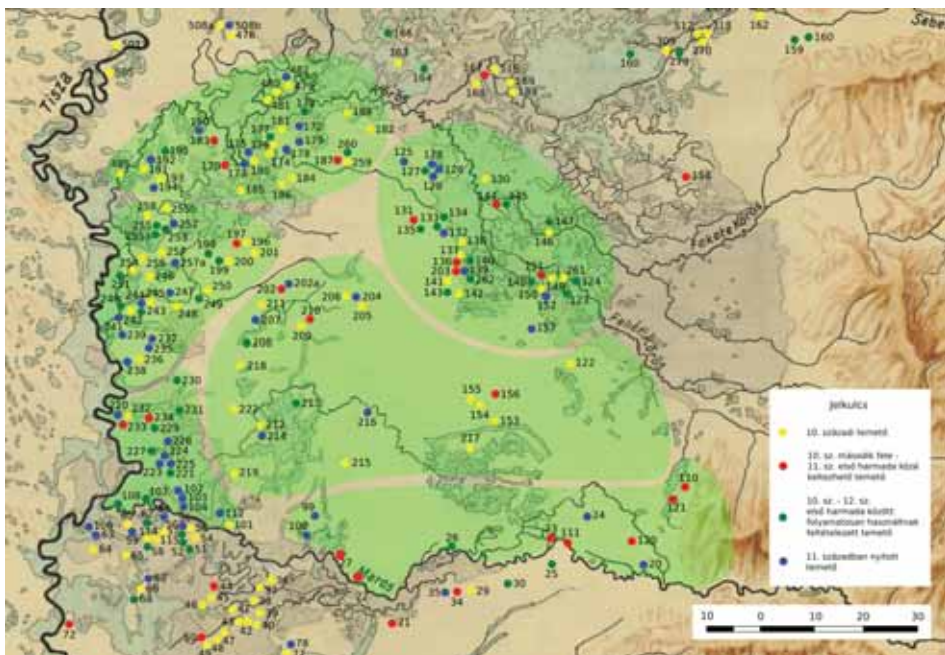
A 10–11. SZÁZADBAN FOLYAMATOSAN HASZNÁLT MAGYARHOMROGI TEMETŐ

Észak-Erdély területén a 10. század első kétharmadában csak Kolozsvár térségében bizonyítható a magyarok megtelepedése. Az ottani temetőkön kívül csupán nehezen értelmezhető szórvány leletekről van tudomásunk. Dél-Erdélyben a Maros-völgy középső szakaszán, Gyulafehérvár környékén a 10. század középső harmadában tűnnek fel a magyar temetők, de nem olyan számban, hogy ott jelentős hatalmi centrum (a gyulák feltételezett központja) kialakulásával számolhassunk. A korábbi avar, bolgár és szláv népesség itt tovább élt. E két területen a század utolsó harmadában mutatható ki jelentős betelepülő magyar népesség. A Székelyföld a 10. században csak szórványosan lakott, a székelyek folyamatos jelenléte e területen nem bizonyítható. Betelepedésükkel csak a 12. század elejétől számolhatunk.

Délen a Bánság területének a déli részét a 10. században csak gyéren lakták. A Győrffy György által ide lokalizált kabar és fekete magyar lakosságnak nincs nyoma, de a feltételezett szláv és bolgár őslakosság régészeti leletei sem mutathatók ki. A magyarság a Bánság északi részén és a Maros mentén három nagyobb tömbben telepedett le. Kis sírszámú temetőik mozgékony életmódról és rövid ideig fennálló szállásokról tanúskodnak. Állandóan megtelepedett falvakkal e területen csak a 10. század végétől számolhatunk. A magyar szállásterületet övező gyeptől a Temes és a Béga folyók középső folyásvidékén és attól délre húzódott. A gyeptől őrző katonai telepeknek azonban nincs nyoma.

A Maros–Körös–Tisza vidékén szinte általánosak voltak a kis sírszámú temetők, ezek felhagyása azonban mikrorégióként eltérő képet mutat. A történeti koncepciókkal (Ajtony, Vata, Gyula ide lokalizált központja) a régészeti leletek kevésbé hozhatók összhangba. Békés megye északkeleti területén feltűnő a keleti, sztyeppei jellegű leletek (lószerszámos, fegyveres sírok) előfordulása még a 11. század közepén is. Egyes mikrorégiókban (Szentés–Mindszent környéke, Mezőberény–Békéscsaba körzete) a 10. századi népesség egy részének töretlen 11. századi továbbélésével számolhatunk. Ettől délre, a hajdani Zaránd megye területén az ezredfordulón törés következett be a népesség folyamatosságában. Elsősorban a Berettyó völgyében és a Sárrét vidékén, valamint Hajdúdorog környékén számolhatunk

A TISZA–MAROS–KÖRÖS-KÖZ 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK MIKROREGIONÁLIS CSOPORTJAI

más térségektől eltérő, nagyobb lélekszámú 10. századi temetőkkal, melyek használata törés nélkül folytatódik a 11. század végéig.

A Felső-Tisza-vidék hatalmi központ szerepét a 10. század első felében továbbra is megerősítve látom. Az ottani sajátos összetételű, jelentős férfitöbbséget tartalmazó temetők a fegyverekkel, méltóságjelvényekkel gazdagon felszerelt sírjaikkal a hajdani fejedelmek katonai kíséretét rejthették. Árnyaltabban kell kezelni azonban (saját korábbi megállapításaimmal szemben is) a katonai kísérethez sorolt temetők kérdését. Úgy tűnik, a Felső-Tisza-vidék e szempontból nem egységes, hanem kisebb régiókra bontható. Az említett, egymástól gyakran csak 100–150 méterre létesített kis temetők vagy temetőcsoportok sávja Tiszaeszlár és Rakamaz határától a Bodrogközön át a Tiszahátig (Tuzsér, Eperjeske, Tiszabездéd) húzódik. Egészen eltérő jellegűek azonban a nyíri Mezőség nyugati és középső, valamint

a Rétköz területének nyugati és középső részén feltárt lelőhelyek. Egy sajátos, 10. század eleji, néhány síros kis temetőkből álló csoport kezd kirajzolódni Bereg és Szatmár térségében (Szolyva, Beregszász, Tarpa), s valószínűleg e körhöz tartozott a kolozsvári temetők egy része is. E gazdagon felszerelt kis közösségeket a Bodrogtól a szatmár-beregi síkon, Szilágyságon át a Szamos mentén Kolozsvárig húzódó terület szláv csoportjai közé rendelte a fejedelmi akarat.

Az abaúji, borsodi, hevesi és nógrádi vidék azonos képet mutat. Leletanyaga viszonylag szegényes, a 10. század második felében az egész térségben komoly népmozgások következtek be. Itt adatolható a 11. században a nyugati telepések megjelenése is. A feltételezett, illetve az írott források által bizonyítottan ide köthető idegen elemek (kabarok, besenyők) régészeti hagyatéka azonban jelenleg nem választható el az általános Kárpát-medencei 10–11. századi leletanyagtól.

A Duna-Tisza közén a 10. század első felére csak viszonylag kevés lelőhely keltezhető, ezek kicsiny temetők voltak. A század közepén komolyabb létszámú népesség beáramlásával számolhatunk a pesti síkságtól a Szeged–Szatymaz–Kiskundorozsma környékéig húzódó területsávban. Ezek temetői azonban ismét csak rövid életűek, két-három évtizedig használták azokat. Úgy tűnik, itt régészeti

BODROGZUGI TÁJ.
FOTÓ: GABLER CSABA JUNIOR

eszközökkel is nyomon követhető a fejedelmi nemzetségen belül Taksony uralomra kerülésével feltételezett hatalomváltás. Ennek nyomai lehetnek az újabban feltárt lelőhelyek közül például Bugyi–Kisványpuszta (az ott talált tarsolylemez még a Felső-Tisza-vidéken készülhetett), vagy az Mo-ás autópálya nyomvonalán, Soroksár határában talált temető. Hasonló az időrendje a Maros-torkolattal szemközti Duna-Tisza közti lelőhelyeknek is (10. sz. utolsó negyede), amelyek a korszerű feltárásoknak köszönhetően a temetkezések új rendjét jelzik: egymás közvetlen közelében fekvő magányos sírok vagy néhány temetkezésből álló sírcsoportok alkotják azokat. E temetőkezdemények feltehetőleg azért nem fejlődtek nagyobb temetőkké (olyanokká, mint például a bodrogi köziek), mert az azokat létesítő közösségek viszonylag gyorsan, a század végén tovább költöztek innen. E lelőhelyek vonulata a Duna-Tisza közti homokhátságon (a hajdani Ős-Duna-meder körzetében) egészen Kalocsa környékéig elnyúlik. E régió sűrű településhálózata nagyjából a mai szerb-magyar határ körzetében húzódik, a bácskai löszhátság és a homokvidék találkozási sávjában. A Bácska déli része gyéren lakott volt, csak a Duna és a Tisza mentén települtek meg sűrűbben a honfoglaló magyarok. A Dráva–Száva közének 10–11. századi, folyamatosan használt temetői a terület keleti részén mutathatók ki. Népeességük a leletanyag alapján kevert lehetett, a helyben találtak és a honfoglaló magyarok hagyatéka egyaránt felfedezhető.

A Dunántúl keleti és középső területein már a 10. századtól jelen voltak a 12. század elejéig folyamatosan használt, s így nagy sírszámúra duzzadt falusi temetők. E sávban számolnunk kell egy, a magyar honfoglalást megért késő avar népeességgel. A Dél- és Nyugat-Dunántúlon nagyjából a Vörs–Kaposvár vonal jelezte a magyarság településterületét egészen a 11. század végéig. A Zala folyó vonalát csak a 10. század második felében lépte át a magyar szállások láncolata. Az Őrségben, Őrvidéken a 11. század végéig nem tudunk kimutatni markáns magyar leletanyagot. A feltételezett székely határőr közösségeknek (melyeket a nyelvészek és történészek szerint innen telepítettek volna Erdélybe) nincsen nyoma. A Nyugat-Dunántúlon viszonylag sűrű magyar településhálózat Győr és Sopron tágabb körzetében mutatható ki a 10. század elejétől, mely aztán

kiterjedt a Lajtáig. Az Árpád-kori forrásokból ismert Fertő-Moson-videki gyepűt őrző fegyveres közösségek 10. századi régészeti nyomai azonban hiányoznak.

A Kisalföld Dunától északra elterülő részét elsősorban a folyók (Vág, Nyitra, Zsitva) mentén telepítették be a magyarok. Temetőik azonban nem egyenletesen oszlanak el, például a Csallóköznek csak a délkeleti részét szállták meg, a középső részek üresen maradtak. A hegyek közé a 11. század végéig itt is csak a folyóvölgyekben hatoltak be. A temetők egy részében kétséget kizáróan kimutathatók a 9. századi népesség utódai.

A 10. századi magyar hagyatékek zöme a kis sírszámú, többnyire rövid ideig használt temetőkben keresendő, melyek sírszáma csak igen ritkán haladja meg a 100-130 temetkezést. Egyedül és önmagában ez a népesség bizonyosan nem tudta volna sok száz síros temetőtkel benépesíteni a 11. századi, 12. század eleji Kárpát-medencét. Ráadásul eddigi vizsgálataim szerint nyilvánvaló, hogy még a 10. századi síroknak is csak alig egyharmada tartalmazott klasszikus keleti típusú leletanyagot: fegyvert, méltóságjelvényt, ruhadísz, ötvösmívű ékszert. A fennmaradó kétharmad vagy melléklet nélküli, vagy egyszerű eszközöket (kés, csiholó, edény), karikaékszereket tartalmaz (nyitott hajkarikák, huzalkarperecek, huzal- vagy sodrott nyakperecek, huzal- vagy pántgyűrűk). Ez utóbbiak alig, vagy semmiben sem különböznek a késő avar temetők szélső sávjának leletanyagától. E kérdés azonban már az ide érkezők – a honfoglalók – és a helyben találtak kapcsolatának elemzéséhez vezet tovább.

A Dunántúl-jelenség

A „Dunántúl-jelenség” lényege a következőképpen foglalható össze: a Dunántúlon alig található klasszikus honfoglaló leletanyagot tartalmazó temetkezés, ezzel szemben jó néhány nagy sírszámú, mellékletekben szegény 10–11. századi temetőt ismerünk innen. A problémát egyfelől jól érzékeltetik a tarsolylemezek: az eddig ismert 27 példány közül csak egyetlen került elő a Dunántúlról (Bana). Másrészt a Kárpát-medence három legnagyobb sírszámú, mellékletekben szegény kora Árpád-kori temetője itt található: Majs (1137 sír), Halimba (932 sír), Rácalmás (795 sír).

Pedig jól indult a honfoglalás korának dunántúli kutatása: innen – Verebről – került elő a második, egyértelműen azonosított és publikált, gazdag honfoglalás kori temetkezés 1853-ban. Ezt követően azonban a rohamosan gyarapodó leletanyag tükrében egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a terület jelentősen eltér a 10. századi Kárpát-medence más tájegységeitől. Ennek ellenére a „Dunántúl-jelenség” megfogalmazására csak egészen későn, 1996-ban került sor. Addigra azonban már kutatók generációi próbáltak magyarázatot találni a tárgyi anyagban és jelenségekben megfigyelhető különbségekre.

A jelenséget sokáig etnikai alapon próbálták értelmezni: a nagy sírszámú szegény teme-

tőket szlávnak, a csekély mennyiségű, klasszikus honfoglaló anyagot tartalmazó sírt pedig magyarnak tekintették, a késő avar csoportok esetleges továbbélése ekkor még nem merült fel. Az elképzelés tarthatatlansága az 1950-es évek végére, az 1960-as évek elejére vált nyilvánvalóvá, ekkortól a magyar kutatás látóköréből eltűntek a korábbi „szláv tömegek”.

Később újabb szempontok kerültek előtérbe, például az, hogy a késő római örökség és a hozzá kapcsolódó keresztény kultúra még évszázadokon keresztül jelen volt a Dunántúlon, amely ugyan az avar időszakban visszafejlődhetett, akár el is tűnhetett, de a Karoling hódítás hatására ismételten teret nyert. 900-ban, a Dunántúl megszállása során a honfoglaló magyarság jelentős keresztény csoportokat és részben

TARSOLYLEMEZ BANÁRÓL

kiépült egyházi szervezetet talált a területen. Nem tudjuk, hogy a Dunántúl lakosságának mekkora része lehetett keresztény, de az bizonyos, hogy a kereszténység kulturális hatása sokkal erőteljesebben jelentkezett, mint a Dunától keletre eső régiókban. E szempontból a Dunántúl a Kárpát-medence legfejlettebb régiója volt, s ennek hatása tükröződhet a temetkezési szokásokban és a tárgyi kultúrában is.

Tovább bonyolítja a kérdést, hogy a forrásadatok alapján a 10. században a Dunántúl jelentős részét a fejedelmi család birtokolta, így még nehezebben magyarázható a gazdag sírok hiánya. A nagyszámú, szegényes mellékletű temető meglétét azonban esetleg indokolhatja az erős fejedelmi hatalom, amely megóvta a földművelő közösségeket az államalapításhoz vezető harcoktól vagy a tudatos széttelepítéstől.

A különféle történeti magyarázatokon túl a régészeti kutatás módszerei is jelentősen torzíthatják az eredményeket, okként felmerülhet akár a terület régészeti kutatottságának az elégtelensége, de szóba jöhetnek a regionális-mikroregionális különbségek is. Ha a Dunántúlt a Kárpát-medence honfoglalás kori leletanyagában leggazdagabb területével, a Felső-Tisza-víddékkal vetjük össze, akkor a különbség kiáltó. De nem szabad elfelejtenünk, hogy ez utóbbi térség messze átalagon felülinek tekinthető. Ráadásul a Dunántúl maga sem egységes régió, az elmúlt évtizedek kutatásai például a Balaton déli partja mentén gazdag honfoglaló sírok és kistemetők láncolatát hozták napvilágra, illetve Vörs körzetében több nagyméretű temető is előkerült. Ennek ellenére a Dunántúl eltérése a többi területtől a 10. századi leletanyag tekintetében továbbra is megfigyelhető: az okokat tovább kell keresnünk.

P. Zs.

Nomadizáltak-e a magyarok a Kárpát-medencében?

HAJFONATKORONG LÓ ÉS LOVAS ÁBRÁZOLÁSSAL
A SÁRRÉTVÁRI–HÍZÓFÖLDI TEMETŐBŐL

A 10. századi Kárpát-medencei, magyarokhoz köthető temetkezéseket a temetők nagysága alapján több csoportra különítette el a kutatás. A temetőtípusok két szélső pontját a több száz síros temetők, illetve a csak pár sírt tartalmazó sírmezők jelzik. Ez utóbbi temetőtípusba tartozó példákra elmondható, hogy bennük gyakoriak a mellékletben gazdag, lóval, lószerszámmal eltemetettek aránya, ami mögött többnyire az egykori elit sírjait védelmezi a kutatók jelentős része. E temetők közül néhányban archeogenetikai vizsgálatra is sort került. Ilyen temető többek közt a Léva (Levice, Szlovákia)–Génya, a Harta–Freifelt, a Kiskundorozsma–Hosszúháthalom, a Karos–Eperjesszőg III. temető vagy a Balatonújlak–Erdő dűlő lelőhelyek. A vizsgálatok során kiderült, hogy számos temetőben az anyai leszármazási vonal (a mitokondriális DNS) vizsgálata nem mutatott egyezést egyetlen vázcsont esetében sem, azaz az eltemetett

nők nem voltak egymás rokonai. E vizsgálatok tovább szélesítik a régészeti kutatásokban használt modelleket: míg korábban László Gyula kutatásai nyomán alapvetően a több generációt összefogó, úgynevezett nagycsaládi rend és temetkezési modell feltételezése volt általános, utóbb Dienes István és Révész László kutatásainak a hatására a kiscsaládi temetkezési modellel is számoltak a szakemberek. E fentebb említett anyai vonalú „rokontalanság” esetében (főleg olyan temetőknél, ahol a sírok többsége női temetkezés) felmerült annak a lehetősége is, hogy az ilyen kis sírszámú temetőket egy olyan nagyobb közösség hagyta hátra, amelyik mobilisabb volt, s csak időlegesen telepedett meg egy-egy területen, majd bizonyos idő elteltével máshova költözött. Így képzelhető el ugyanis az, hogy a viszonylag rövid idő alatt elhunytak közt semmiféle genetikai úton kimutatható családi kapcsolat nem állt fenn. Van azonban ellenpélda is: a genetikusok vizsgáltak már olyan (a temető belső szerkezete alapján is összetartozónak ítélt) sírokat, amelyek genetikai azonossága megerősítette, hogy az elhunytakat vérségi rokoni kapcsolat fűzhette össze.

L. P.

A honfoglaló nemzetségek továbbélésének problémái

Joggal tehető fel a kérdés: a 13–14. században ugrásszerűen fejlődésnek induló írásbeliség által megőrzött, s a régi magyar nemzetségekre vonatkozó adatok vajon segítenek-e a honfoglalás kori állapotok megértésében, ahogy ezt egyébként a kor krónikái maguk is sugallják?

A keresztény magyar állam megszervezése a társadalmi-politikai intézmények 10. században még létező rendszerét alapjaiban alakította át. Nem sok kétségünk lehet afelől, hogy a központi hatalom kiépítése számolta fel véglegesen a magyar törzseket, mégpedig oly sikerrel, hogy emléküket már csak a Bíborbanszületett Konstantin által feljegyzett nevükkel azonos alakot mutató helynevek, valamint a honfoglalók hét vezérének vagy kapitányának a középkori magyar történetírás egyes alkotásaiban különféle változatokban előszámlált listái őrizték meg. A törzsekre vonatkozó ismeretek megkopásának szemléletes példája, hogy a honfoglalás regényes történetét a 13. század elején megíró Anonymus az általa „hét fejedelmi személyként”-ként említett vezéreket nevezi munkájában „hétmagyar”-nak (*Hetumoger*), jöllehet a kifejezés sokkal inkább lehetett a magyar törzsszövetség sztyepei mintákat követő megnevezése.

Másként alakult ugyanakkor a pogány kor társadalmi intézményrendszerének alacsonyabb szintjén elhelyezkedő nemzetségek története. Mindaz, amit a honfoglalók nemzetségeiről tudni vélünk, javarészt történeti és néprajzi analógiákon alapszik. Ennek ellenére bizonyosra vehető, hogy e nemzetségek léteztek egykoron, s jellemzőik nem sokban különböztek a sztyepei népek hasonló intézményeitől. Ha valóban így volt, akkor a honfoglaló magyarok nemzetségei olyan, társadalmilag tagolt képződmények lehettek, amelyek a gazdag és előkelő nemzetségfői rokonság mellett a jóval szerényebb vagyonú vagy éppen kifejezetten szegény közrendűeket is egységbe szervezte. A csoporttudat alapja a vérrokonság eszméje volt, azzal a megszorítással azonban, hogy a nemzetség ugyan valóban a szó biológiai értelmében vett rokonságok csoportjaiból

72 VERBULCH, XII. Herzog der Hunnen.

VÉRBULCSÚ, A LÁD NEMZETSÉG ŐSE
A NÁDASDY-MAUSOLEUM METSZETÉN (1664)

épült fel, ám a nemzetség egészére kiterjedő rokonság tudata csupán fikció volt, mely azonban így is hatékony társadalomszervező erőként fejtette ki hatását. A feltételezett közös őstől való leszármazás hite részint az ős tiszteletében megnyilvánuló kultikus közösséggé formálta a nemzetséget, részint pedig olyan jogközösséggé, mely egyfelől védelmet nyújtott tagjainak, másfelől pedig részt adott nekik a nemzetség szállásterületéből.

A középkori magyar történelemben később – jellemzően a 13–14. század forrásaiban – szereplő nemzetségei (mint például az Aba, a Csák és mások) és a honfoglalók között a középkori magyar történetírás magától értetődőnek tekintette a kapcsolatot. Ennek jeleként származtatott kortárs nemzetségeket honfoglaló „kapitányoktól”, s egyikük – általános vélemény szerint a korábbi krónikákat a 13. század második felében átdolgozó Ákos mester –, amikor a vezérlista végére ért, még ki is fakadt, mondván: „ha tehát egyes könyvek azt tartalmazzák, hogy ez a hét kapitány vonult be Pannóniába, és Magyarország egyedül csak tőlük származott és népesült be, honnan jött akkor Ákos, Bor, Aba és más magyar nemesek nemzetsége, hiszen ezeknek egyike sem jövevény, hanem valamennyien Szkítiából származnak”.

A kérdés akkor is indokolt, ha ma már kétségtelen, hogy a két korszak nemzetségei között jelentős különbségek figyelhetők meg, így azonosításuk bizonyosan nem lehetséges. A 13–14. század

„A másik sereg kapitányát Szabolcsnak hívják vala ki azon helyen ütött táborn, hol most Csák vára fekszik romokban. Ezen Szabolcstól veszi eredetét a Csák nemzetség.” „Minthogy a tiszta magyarságban nincs több törzs vagy nem, mint a száznolcz nemzetség, lássuk, honnan veszik eredetüket azok nemzetségei, kik az olasz földről, vagy Németországból vagy más tartományokból származtak.” *Kézai Simon: Gesta Ungarorum, 1285.*

nemzetségei ugyan maguk is jog- és kultuszközösségek voltak, ám tagjaikat valóságos vérrokonság fűzte össze – még ha az idővel igen távolivá is vált –, társadalmi tekintetben pedig, eredetileg legalábbis, homogének voltak, s ha egy-egy nemzetségen belül társadalmi és vagyoni különbségek alakultak ki, az, bár nem volt rendkívüli jelenség, másodlagos körülményekre vezethető vissza.

A középkor krónikásai ugyanakkor nem teljesen önkényesen kapcsoltak egy-egy honfoglaló őst a maguk korának némely nemzetségéhez, eljárásukhoz maguknak a nemzetségeknek a hagyományai adták a kiindulópontot. A 13–14. század egyes nemzetségeinek történeti emlékezete tehát messze önnön létük határain túlra nyúlt vissza, ami ellentmondás ugyan, de feloldható. Ezen nemzetségek kialakulása ugyanis szervesen illeszkedett a honfoglalók nemzetségeinek felbomlásához, amelyet indokoltan tekinthetünk hosszabb folyamatnak. Az az időszak ugyanakkor, amelyben e bomlási folyamatot előidéző vagy felgyorsító tényezők jelenléte a magyar társadalomban sokszorosan igazolható, éppen a honfoglalás és a keresztény magyar királyság kialakulása korának határán azonosítható, jelesül Szent István uralkodásának idejében. A kereszténység követésének szigorú megkövetelése a pogány őstiszteletet tette üldözendő cselekedetté. A királyság intézményrendszerének kialakítása a fiktív vérrokonságon, tehát személyes kapcsolatokon alapuló nemzetségi szerveződés helyett területi alapú keretekbe foglalta a társadalom működésének olyan alapvető életjelenségeit, mint amilyen például a hadakozás vagy az igazságszolgáltatás volt. A királyi birtokadományok megindulása a régi nemzetségek vagyonközösségét bomlasztotta az egyéni tulajdon megteremtésével. Az „államalapítás” kifejezéssel összefoglalható intézkedések ily módon a honfoglaló nemzetségek kötelékeinek legalábbis fellazítását, de inkább szétszakítását eredményezték. A változásokhoz a honfoglaló nemzetségek azon előkelői alkalmazkodhattak a legkevesebb megrázkódtatás

SZABOLCS VEZÉR 19. SZÁZADI ÁBRÁZOLÁSA
A NÁDASDY-MAUSOLEUM (1664) NYOMÁN

A POGÁNY ÁBA. KŐ PÁL SZOBRA ÓPUSZTASZEREN (2001).
FOTÓ: MARTINI JÁNOS

A KEGYES ÁBA. TILL ÁRANKA SZOBRA
ÁBASÁRON

arán, akik még idejében és önként meghódoltak a királyi hatalom előtt. Számukra az új intézmények bevezetése egyenesen kedvező fejleménynek számított, hiszen kiválva a kezüket számos vonatkozásban megkötő nemzetségükből, saját maguk és vér szerinti utódai számára biztosíthatták mindazon javakat, amelyeket az uralkodó kegyéből birtokoltak.

Ez a folyamat kínál magyarázatot arra, hogy a 13–14. század nemzetségei közül a legrégebbieknek tekinthetők névadói között miért találkozunk feltűnő gyakorisággal Szent István korában élt ősökkel: azért, mert valóban ők voltak azok, akik – megszabadulván régi nemzetségük kötelékeitől – egy új, immár kizárólag a tőlük vér szerint leszármazókat összefogó nemzetség alapítói lettek. A krónikás által is említett Ába nemzetség például nem azon honfoglaló kabar nemzetségtől eredeztette magát, amelynek nemzetségfője Szent István

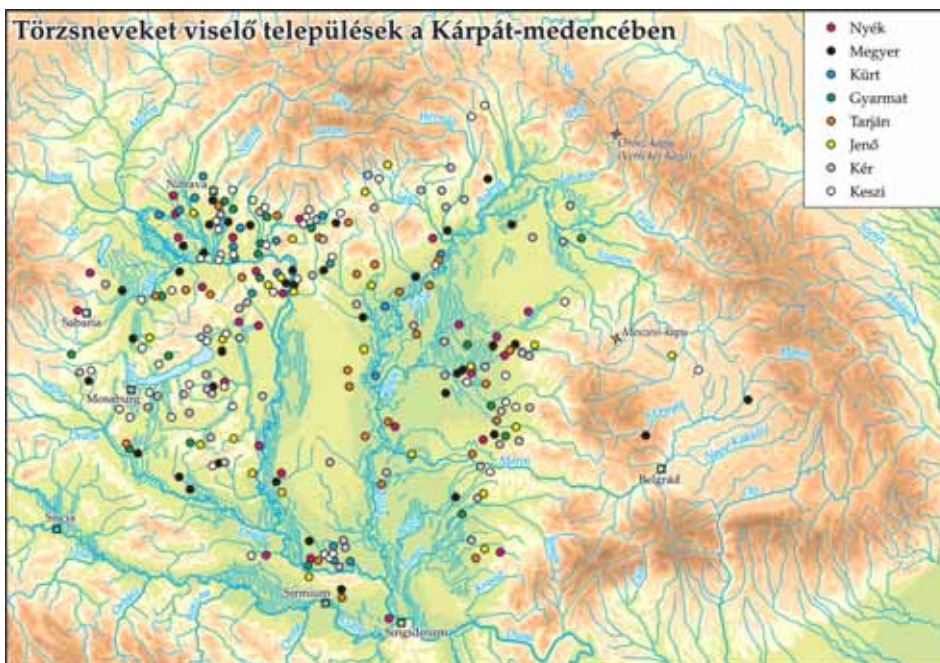

kortársa, az utóbb rövid ideig királyként is uralkodó Sámuel volt, hanem kizárólag magától Sámuelről, akit – mint Anonymus megjegyzi róla – „kegyessége miatt Abának hívtak”. A honfoglalók nemzetségei és a 13–14. századból ismert hazai eredetű nemzetségek egy része között tehát valóban lehetett ebben a korlátozott értelemben kapcsolat, melyet az előbbiből kiváló és az utóbbit ősként megalapító személy teremtett meg. Az Abák példáját idézve fel ismét: Sámuel egy ismeretlen kabar nemzetség tagjaként látta meg a napvilágot, halála után viszont egy másik, a róla elnevezett nemzetség őseként tekintettek rá utódai néhány nemzedék elteltével. A kapcsolat mégsem teremtett folyamatosságot a két, egymástól különböző típust képviselő nemzetség között, hiszen amikor létezett a honfoglaló kabar nemzetség, nem volt még Aba nemzetség, ellenben mire ez utóbbi kialakult, az előbbi már elenyészett.

A törzsnévi helynevek tanulságai

A honfoglaló magyar törzsek nevét Bíborbanszületett Konstantin *De administrando imperio* című, 950 környékéről származó munkája nyomán ismerjük: a mű elsőként a kazár nemzetségből való *kabarokat* említi, majd a türköknek nevezett magyarok hét törzsét sorolja fel: *Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi*. Annak felismerése, hogy e nevek fontos szerepet töltenek be a magyar helynévkincs kialakításában, nem túl régi keletű, történészeink a jelenségre csupán a 18. században figyeltek fel. A törzsnévi eredetű településnevek a Kárpát-medencében való letelepedés, a megyerendszer kialakulása kérdéseinek megválaszolása kapcsán kerültek elsősorban a történettudomány figyelmének középpontjába. Napjainkig körülbelül 300 törzsnévre visszavezethető mai vagy egykori településnévről tudunk, ám a legújabb listák sem tekinthetők véglegesnek, hiszen a ma is folyó kutatások során a forrásokból újabb adatok is előkerülhetnek,

illetve már ismertekről is kiderülhet, hogy mégsem sorolhatók ebbe a névtípusba.

A nyelvtudomány a törzsnevek vizsgálatakor sokáig szinte kizárólag etimológiai irányultságú volt. Azonban azoknak a kérdéseknek a vizsgálata, hogy e szócsoporthoz miként tagozódott be a magyar hely- és személynévrendszerbe, milyen lehetett a magyar nyelvben játszott szerepe, milyenek voltak a nyelvi sajátosságai, független a szavak végső eredetétől. Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása a névtani kutatások feladata. A törzs- és népsorok etimológiai kérdései kapcsán annyit azért érdemes megjegyezni, hogy egy népcsoport megnevezésének nyelvi eredete független az adott közösség által használt nyelvtől, azaz a törzsnév eredete – ha egyáltalán biztosan megállapítható – nem utal a törzsbeli nyelvhasználatára. Így ebből a szempontból valójában érdektelen, hogy több törzsnévünk eredetével kapcsolatban ma sincs tudományos konszenzus. A később folytatott nyelvészeti vizsgálatok a törzsnévi eredetű településnevek nyelvszerkezeti tulajdonságai felé fordultak, s megállapították, hogy ezek az elnevezések létrejöttükkor jellemzően a törzsnévvel azonos alakúak voltak, és nagy részük változatlan alakban élt tovább – sokszor napjainkig is – a magyar nyelvben, legfeljebb jelzői előtaggal való kiegészülésük figyelhető meg.

A törzsnévre visszavezethető településnevek létrejötte a tudományosságban egészen az 1970-es évekig általánosan elfogadott nézet szerint nem léphette túl a 10. század végét, illetve a 11. század közepét. Úgy vélték ugyanis, hogy erre az időre a törzsszervezet már eltűnt, a törzsek neve pedig feledésbe merülhetett, így nem lehetett alapja a névadásnak. A névcsoport e kronológiai jellemzőjéből eszerint az következik, hogy a törzsnévi eredetű helynevek kormeghatározó értékűek lehetnek. Azaz a törzsnevekből még abban az esetben is következtethetünk a magyarság 11. századi telepeire, ha a helynevet egyébként csak későbből, akár csupán az újkorból tudjuk adatolni. Mára azonban az újabb kutatások nyomán egyértelművé vált, hogy e települések létrejötte még évszázadokon át tartott, ekkor azonban már más névalkotási motivációval is számolhatunk: az új nevek hol még a valóságos törzsbe tartozás emlékének lecsapódásaként, hol már csak közvetetten, törzsnévből lett személynévből

alakulva, esetleg már létező településnevek költöztetésével jöhettek létre. Emellett pedig az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a magyar helynévrendszer tagjaiként ilyen helynevek számosan léteztek, s az újabb nevek ezek ismeretében, ezek mintájára is megszülethettek. A napjainkban rendelkezésre álló helynévi anyag vizsgálata pedig világosan mutatja, hogy a törzsnévből alakult településneveink történeti adatolásának csúcsidezőszaka nem a 10–11., hanem a 14. század. Nyelvi-névtani szempontból tehát semmi nem szól amellett, hogy a törzsi névvel egyező helyneveknek a korábbiakban említett merev, túlzottan korlátozott kronológiai értéket tulajdonítsunk.

A törzsnévi településnevek kapcsán gyakran felvetődő kérdés, hogy kik éltek ezekben a falvakban, illetve hogy mi motiválhatta az ilyenféle névadást? Az egyértelműen megállapítható, hogy a korai törzsnévi falvak lakói a névadáskor az illető törzshöz tartoztak, s ebben az időben a törzsnevek használatban voltak. Éppen ezért merült fel az a kérdés, hogy a Kárpát-medencében elszórtan található, e névtípusba tartozó elnevezéseket viselő falvak segítségével vajon rekonstruálhatók lennének-e a honfoglalás korának törzsi szállásterületei? A probléma szempontjából nagyon fontos tény, hogy a helynévadás szokásos törvénye szerint azonos alakú nevek az ország területén mindig szétszórtan találhatók, hiszen ha túl sűrűn lennének egymás mellett, alapvető feladatuknak, az azonosításnak, az egyedítésnek nem tudnának eleget tenni. Másfelől közelítve: egy elnevezésnek csak akkor van értelme, ha a környezethez képest valamilyen eltérő sajátosságát nevezik meg a településnek, legyen ez akár a környező területeken élő törzstől eltérő törzsbeliség megjelölése. A településnevek tehát olyan helyen találhatók, ahol nem voltak a törzsek eredeti szállásterületei, azaz lényegében törzsi szigetet alkottak valamilyen más törzsi, etnikai környezetben, hiszen csak így érvényesülhetett a tulajdonnév legfontosabb, megkülönböztető szerepe. Mindezekből következik, hogy a törzsnévi alapú helynevek semmiképpen nem jelölhetik az illető törzs eredeti szállásterületét. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a törzsi helynevek előfordulásának hiányából sem lehet közvetlenül és egybehangzóan rekonstruálni a törzsek szálláshelyét.

A honfoglalók nyelve

Az írott források és a régészet által föltárt leletek mellett a nyelv is használható történeti forrásként, hiszen a szavak őrzik az egykori kultúra és történeti kapcsolatok nyomait. A nyelvtörténet megállapításainak mellőzésével írt történelem nem is lehet teljes: a régészeti leletekből a szokások, hiedelmek, viselet, életmód sok viszonylata kiolvasható, de az nem, hogy a sírban nyugvó ember milyen nyelven beszélt. Az emberi közösségek nem egymástól elszigetelve, szomszédok, szövetségek, hódítások nélkül, s területileg sem szigorúan elkülönülve éltek, s a nyelv – sokszor csak a nyelv – megőrzi ezeknek a viszonyoknak a nyomait.

A hangváltozásokat korszakokhoz tudjuk kötni, a nyelv a történeti kapcsolatok idejéről, az átvett szavak jellegének köszönhetően pedig a kapcsolatok hozzávetőleges helyéről is árulkodhat. Például a török eredetű, egykor *dzs*-vel kezdődő szavaknak az ómagyar *dzs- > gy-* hangváltozást megelőzően kellett a magyarba kerülniük, hiszen részt vettek ebben a változásban, illetve a *szőlő, bor, seprő, ászok* csak olyan vidéken kerülhetett a magyarba a törökből, ahol volt szőlőműveltség.

A társas szemléletű nyelvtörténet további segítséget nyújt azzal, hogy a nyelv működésének a jelenben megfigyelhető szabályszerűségeit alkalmazza a hézagok múltkép kiegészítésére. A mai kontaktusok vizsgálatainak tanulságaiból például a múltbeli nyelvérintkezésekről is részletesebb képet alkothatunk: milyen erejű lehetett a kulturális és politikai hatás, milyen lehetett az érintkező nyelveket beszélők lélekszáma, hogyan alakulhattak közöttük a presztízszviszonyok.

Ahhoz, hogy forrásként használhassuk a nyelvet, egy-egy szó eredetének, történetének pontos földelésére van szükség, szigorú szabályok betartásával: a szavak minden egyes hangját az ismert hangtörténeti változások mentén kell visszavezetni a régebbi állapotra, s a jelentés is meghatározott szabályszerűségekkel változik. A nyelv működésének ma megfigyelhető aspektusait fölhasználva figyelembe kell vennünk a nyelv identitásjelző és egyéb szimbolikus szerepének eltéréseit a jelen állapot és a vizsgált korszak között.

ROVÁSJELEK EGY CSERÉP-
FÚJTATÓ MARADVÁNYÁN,
BODROG-ALSÓBÚRÓL

Mit mondhatunk a honfoglalás korának nyelvi állapotairól? Mit hoztak magukkal a honfoglaló törzsek?

Nincs elismert nyelvész sem a magyar, sem a nemzetközi tudományos világban, aki megkérdőjelezné, hogy a magyar nyelv a legközelebbi kapcsolatokat az uráli nyelvcsoporthoz nyelveivel mutatja. Nyelvünk szókincsének és nyelvtanának legrégebbi rétegét ez a kapcsolat jelenti. A magyar nyelv előzménye és a hozzá akkoriban legközelebb álló idióma, a manysi és chanti nyelv előzménye kétezer-ötszáz éve távolodott el egymástól, ez a különálló magyar nyelv történetének kezdete. A honfoglalásig eltelt időben a magyar megtartotta korábbi örökölt vonásainak zömét – alapszókincsét, nyelvtani eszközeit –, de természetesen sokat változott. Módosult a hangrendszer, a szavak jelentése, új szavak, képzők, jelek, ragok jelentek meg benne, a nyelvérintkezések következtében változott szókészlete, kis mértékben nyelvtana is. A korai érintkezések közt szokták említeni a permi nyelvekkel való kapcsolatot, és a több emléket hagyó érintkezéseket az iráni nyelvekkel – az utóbbi lenyomata többek között a *nemez*, *szekér*, *tehén*, *hús*, egy későbbi iráni (alán) érintkezésből származik például az *asszony*, *híd*, *zöld*, *üveg*, *kincs*, *kert* szó.

A legerősebb honfoglalás előtti hatást a török nyelvek gyakorolták a magyarra. Ma is mintegy négyszáz szót használunk ebből a korból, ezek egy része olyan jellemzőt tartalmaz, amelyből tudjuk, hogy az átadó nyelv a török nyelveknek abból a csoportjából való volt, amelyikbe ma egyedül a csuvas tartozik, de a 6–10. századi Kelet-Európában több török etnikum is ehhez közeli nyelvet beszélt, például a bolgárok, onogurok, valószínűleg a kazárok és talán az avarok is. Más szavakon nincs ilyen kritérium, de úgy vélik, ezek is az összefoglaló névvel *nyugati őtörökök* nevezett nyelvekből származnak.

A honfoglalás előtt a magyar népességet valószínűleg kiterjedt kétnyelvűség jellemezte. A magyar törzsszövetséghez csatlakoztak török töredékek is – a kabarokról biztosan tudjuk, hogy ezek közé tartoztak –, de más honfoglaló törzsekben is lehettek török nyelven beszélők. Nemcsak a később asszimilálódó, eredetileg török nyelvű néprészek voltak kétnyelvűek, hanem a magyarok jó része is. A „kétnyelvűség” ugyanis a nyelvészetben nem azt jelenti, hogy valaki „anyanyelvi szinten” beszél két nyelvet, hanem hogy mindennapi

tevékenységei közben két nyelvet is aktívan és természetes körülmények között használ. A kétnyelvűség nem a nyelvtudásra, hanem a társas körülményekre, s az ebből adódó pszicholingvisztikai állapotról szóló fogalom. A kölcsönzés alapfeltétele a kétnyelvűség, ahhoz, hogy valaki először használjon egy másik nyelvből való szót az anyanyelvében, ismernie kell a másik nyelvet. Ahhoz, hogy ez az újítás elterjedjen, másoknak is érteniük kell mindkét nyelvet, legalábbis a terjedés első szakaszában, később már az egynyelvűek is átvehetik tőlük az új szavakat.

Ha a mai magyar nyelvben használatos honfoglalás előtti török kölcsönszavak számából indulunk ki, a négyszáz szó tetemes mennyiségnek számít, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az a nomád kulturális környezet, amelyet a török kölcsönszavak eredetileg tükröztek, lényegében minden elemében eltűnt. A szavak nem néhány specifikus fogalomkörbe tartoznak, hanem sokba. A nyelvtani hatást eddig alig kutatták, de úgy tűnik, ilyenről is beszélhetünk. Mindent összevetve: a török hatást az egyszerű kulturális kölcsönzésen jóval túlmutatónak, erősnek mondhatjuk, s ehhez kiterjedt kétnyelvűség kellett.

Gyakran kérdezik, nem lehet-e a török nyelvünk alaprétege. Nem lehet: az alapszókincs uráli–finnugor eredetű, és a nyelvtani rendszer elsődleges összefüggései jóval több hasonlóságot mutatnak a finnugor nyelvekkel, mint a törökökkel. Sokszor fölvetődik, hogy a török

Honfoglalás előtti jövevényszavak példái a magyar nyelvben

testrésznev, család, melléknév: *gyomor, kar, ész, iker, kölyök, apró, kék, sárga*

bíráskodás: *törvény, tanú, kín, kölcsön*

írásbeliség: *ír, betű, szám*

lakóhely: *sátor, bölcső, tükör, söpör, szék*

természeti környezet, növény- és állatvilág: *tenger, homok, szél, sár, bölény, tüzök, teve, béka, kőris, kőkény, csalán, torma, som*

állattartás, halászat, vadászat, gazdálkodás: *ól, karám, ökör, bika, borjú, kos, kecske, disznó, tyúk, túró, gyapjú, süllő, sőreg, sólyom, keselyű, őlyv, búza, árpa, eke, arat, borsó, komló, gyümölcs, alma, körte, dió, szőlő*

hitvilág: *bű, bocsát, búcsú, báj(ol) bűbáj, bölcs, egy ('szent').*

ÁRPÁD FEJEDELEM
SZOBOR TORJÁN
(MIHOLCSA JÓZSEF, 2003).

elemek a beolvadt török nyelvű népesség nyelvcsere után megőrzött örökségei volnának. Azonban a kölcsönzés, valamint a nyelvcsere után az egykori anyanyelvből megmaradt elemek (szubsztrátum) nyelvi lenyomata különbözik egymástól, s ez alapján a török hatás kölcsönzésre utal, noha különleges szociokulturális körülmények között előfordul, hogy a szubsztrátumban sok szó is megmarad.

Maradt még egy kérdés: ha ilyen erős volt a török kulturális hatás, és kiterjedt a kétnyelvűség, miért nem vették át a magyarok a domináns török kultúrával együtt a török nyelvet is? Többféle válasszal próbálkoztak már, például hogy csak a kabarok voltak kétnyelvűek (aligha volt így), hogy a magyar nagyon eltér más nyelvektől, ez „burokot” képez körülötte (ilyen „burok” nem létezik), hogy a magyarok nem éltek sokáig török környezetben (rövid idő alatt nem érte volna a magyart erős hatás). Biztos válaszunk egyelőre nincs, de talán az okok között van, hogy a török kulturális hatás nem egyszerre zúdult a magyar törzsekre, hogy a nyelvnek a honfoglalás előtti időkből nem volt olyan kiemelt szimbolikus szerepe, mint ma, s hogy a magyar törzsek vélhetően viszonylag nagy létszámúak voltak, a hozzájuk csatlakozott török néprészek pedig nem egy időben érkeztek.

A Kárpát-medencében a honfoglaló magyarok már nemigen találtak török nyelvű népességet: az avarok is, bolgárok is nyelvet cseréltek addigra. Az új, szintén nagy hatású nyelvi környezet a szláv volt.

A HELYBEN TALÁLTAK

A székelyek és a honfoglalás

A magyar honfoglalás előzményeiről, lefolyásáról és számos vonatkozásáról – legalábbis a fő vonásokat illetően – sok mindent tudunk, elsősorban az írott forrásoknak köszönhetően. Alapvető ismereteink helyell-közzel szilárdnak mondhatók, a kutatók között ezekkel kapcsolatosan egyetértés mutatkozik. (Ez persze nem jelenti azt, hogy sok idevágó kérdéssről ne folynának komoly viták) Egészen más a helyzet, ha azt szeretnénk megtudni, hogy a székelyek milyen szerepet játszottak a honfoglalásban. Ebben az esetben kizárólag feltételezéseket fogalmazhatunk meg, mégpedig olyan feltevéseket, amelyek – akkor is, ha szigorúan megfelelnek a tudományos kutatás szabályainak – jelentősen eltérnek egymástól. Ennek pedig a legfőbb oka az, hogy a székely-kérdésre a kutatás – minden ellenkező állítás dacára – a mai napig nem tudott általánosan elfogadott, a tudományos kritikának minden szempontból megfelelő megoldást találni. A székely-kérdés vagy székely eredetkérdés azon problémák gyűjtőelnevezése, amelyeket így lehetne megfogalmazni: kik voltak

HELBING FERENC: CSABA
KIRÁLYFI A TEJÚTON
LOVAGOL HARCOSAIVAL

a székelyek ősei, mindig is magyarul beszéltek-e, és eredetileg is a magyarok közé tartoztak-e, vagy úgy csatlakoztak hozzájuk? Ha igen, akkor mikor történt a csatlakozás, és milyen nyelven beszéltek eredetileg? A pontos válasz hiánya a források szűkös voltával és többféleképpen értelmezhetőségével magyarázható. Ezért kényszerülünk feltevésekre hagyatkozni, ha a székelyek és a honfoglalás kapcsolatát vizsgáljuk.

A középkori krónikások közül – elszórt előzményeket követően – IV. (Kun) László (1272–1290) jegyzője, Kézai Simon dolgozta ki a hun-történetet, amely többek között a hun–magyar azonosságot volt hivatva bizonyítani. A művet a későbbi krónikák is átvették. Kézai szerint Attila fia, Csaba, miután apja halála után vereséget szenvedett féltestvérétől, Aladártól, Görögországon keresztül Szkítiába ment a hunok egy részével. A Kárpát-medencében maradt viszont háromezer hun, „akik a nyugat népeitől való félelmükben egészen Árpád idejéig Csige mezején maradtak, s magukat ott nem hunoknak, hanem székelyeknek hívták”. Ők, „midőn értesültek arról, hogy a magyarok ismét Pannóniába költöznek”, Ruténia (azaz Oroszország) határainál a visszatérők elé mentek, és „miután együttesen meghódították Pannóniát, részt nyertek belőle, de nem Pannónia síkján, hanem a vlahokkal [románokkal] együtt a határvidék hegyei között kapták meg részüket”. Kézai hun-történetét az utóbbi másfél évszázad krónika-kutatása alaposan kielemezte, és egyértelműen megállapította, hogy a mű erősen mesés jellege, vaskos anakronizmusai (csak egyetlen említve: Attilának nem volt Csaba nevű fia, a hun-történet szereplője valójában 10–11. századi személy lehetett), valamint a Kun László számára kedvező aktuálpolitikai törekvései nem teszik lehetővé, hogy hiteles történelmi dokumentumnak fogadjuk el. Ez alapján sem a székelyek, sem a magyarok hun származását nem lehet bizonyítani, és nem rajzolhatjuk meg a székelyeknek a honfoglalásban játszott szerepét sem. A mérvadó kutatáson belül leginkább arról folyik vita, hogy a Kézainál leírtakat lehet-e olyan emléktöredékeknek tekinteni, amelyek a székelyeknek a magyarokhoz való csatlakozásával kapcsolatosak; ha igen, akkor pontosan hogyan is értelmezhetők ezek.

A székely eredetkérdéssel kapcsolatos feltevések közül elsőként a László Gyula által kidolgozott kettős honfoglalás elméletét vesszük

GR. BÁNFFY MIKLÓS:
CSABA KIRÁLYFI.
(SEPSISZENTGYÖRGY,
1904).
FOTÓ: TUZSON BALÁZSNÉ

sorra. E felfogás szerint 670 táján az avar fennhatóságú Kárpát-medencébe egy új népesség érkezett, a „késő avarok”. László Gyula különböző megfontolások alapján arra az eredményre jutott, hogy ez az onogur népesség zömében magyarul beszélt. Nagy számban megérték az Árpád-féle honfoglalást, s csatlakoztak a magyarokhoz. Ők voltak a székelyek, akiket a magyarok határőri és katonai segédnépi feladatokra használtak. A „kettős honfoglalás” elméletének számos követője, s legalább annyi bírálója akadt. Az utóbbiak több súlyos, megkerülhetetlen szakmai kritikát fogalmaztak meg a feltevessel kapcsolatban régészeti, nyelvtörténeti, történeti és egyéb oldalról. Mindezek tükrében a „kettős honfoglalást” is a székely eredetkérdés

CSABA VEZÉR/
CSABA KIRÁLYFI SZOBRA
RÁKOSCSABÁN (BUDAPEST)

megoldására irányuló egyik, de kellőképpen nem bizonyított elméletnek kell tartanunk. Újabban régészeti-embertani vizsgálatok alapján fogalmazódott meg óvatosan egy bizonyos jellegű avar-székely kapcsolat lehetősége, ezek a vizsgálatok azonban, amellet hogy további kutatásokat igényelnek, magukban hordozzák azokat a korlátokat, amelyek a régészetet vagy az embertant a nyelvi-etnikai megismerés terén behatárolják.

Egy másik, nagy múltra visszatekintő elméletcsoportot alkotnak azok a teóriák, amelyek a székelységben egy eredendően magyar nyelvű népességet látnak. Felfogásuk szerint a székelység a honfoglaláskor még nem létezett önálló népalakulatként. Elődjei a hét magyar törzs tagjai közé tartoztak, s velük együtt vettek részt a honfoglalásban. Az államalapítás körüli időben a központi hatalom felállította azt a fegyveres alakulatot, amelyet a valamilyen katonai foglalkozást jelentő *székely* szóval neveztek meg. A teória hívei általában a *székely* név vélt jelentéseire, a székelyek magyar nyelvűségére és a régészeti anyag egyformaságára szoktak hivatkozni. A legfőbb ellenérvek is innen adódnak azonban. Kiderült, hogy a székely elnevezés nem rendelkezett a neki tulajdonított katonai jelentésekkel, következésképpen nem lehet foglalkozást jelentő szó, hanem népnév. A székelyek eredendő magyar nyelvűségét nem lehet ugyan cáfolni, ugyanígy nem lehet azonban kizárni egy esetleges nyelvcsere lehetőségét sem (lásd a magyarokhoz csatlakozott kabarokat). A régészeti anyag hasonlósága pedig megint csak nem döntő érv, hiszen más, a magyarokhoz csatlakozott népek hagyatékának az elkülönítése sem egykönnyen kivitelezhető feladat.

Végül – de valóban nem utolsósorban – azok az elméletek következnek, amelyek a honfoglalás előtt a magyarokhoz csatlakozott (általában törökös nyelvű) népességben keresik a székelyek elődeit. Gyakran kötik őket az *eszel*, *eszkil* nevű volgai bolgár

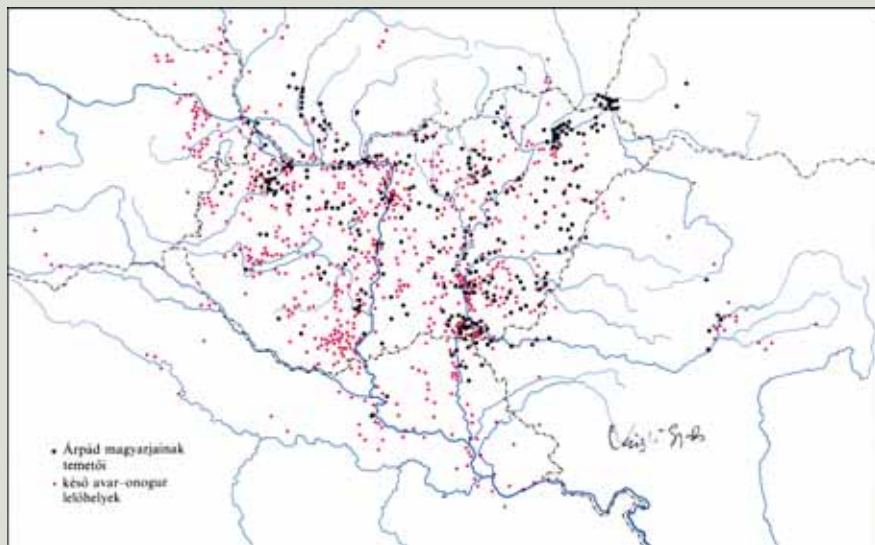
törzshöz, illetve a kabarokhoz. Ha így volt, akkor a székelyek részt vettek a honfoglalásban. Mint csatlakozott katonai segédnépnek, nyilván az elő-, illetve utóvédi feladatok ellátása jutott nekik osztályrészül, valamint a törzsszövetség legveszélyeztetettebb határszakaszainak a védelme. Több minden megerősíteni látszik ezeket az elméleteket. A székelyek önálló népnévvel és történeti tudattal rendelkeztek, a források a legkorábbi időktől kezdve (12. század legeleje) a katonai segédnépekre jellemző szerepkörben mutatják, s mindig megkülönböztetik a magyaroktól őket. Ne hallgassuk el azonban az ellenérveket sem. Így például a volgai bolgár törzsnév eleve egy rekonstruált alak, ami minden etimológiai kísérletet bizonytalanná tesz. Egyelőre nincsenek olyan konkrét bizonyítékaink sem, amelyek a nyelvcsere tényét igazolnák, s nem csak a lehetőségét engednék meg.

Összefoglalóan azt mondhatjuk tehát, hogy a székelyek vagy az elődeik valamilyen módon – tevékenyen vagy csak passzívan – részesei voltak a honfoglalásnak, csak éppen azt nem tudjuk, hogy pontosan miként.

László Gyula és a kettős honfoglalás

A magyar őstörténet iránt érdeklődők leginkább a „kettős honfoglalás” elméletét kötik László Gyula (1910–1998) nevéhez. Ez az általa hangsúlyozottan *vázlatos feltevés*ként kezelt nézet legalább annyira megosztotta a művelt nagyközönséget, mint a 19. század hetvenes-nyolcvanas éveiben az „ugor–török háború”, amikor közéleti összecsapások témája volt az, hogy a magyar nyelv finnugor vagy török rokonsággal rendelkezik-e. Az elmélet egyes alkotóelemei már az 1940-es évek elejétől kialakultak, de László Gyula tétélesen csupán három évtizeddel később, a régész-történész szakma kifejezett kérésére rögzítette írásban. Az elmélet az érvek-ellenérvek felsorolásával vitaindítónak szánt publikációk (1970), majd ezt követően oktatási segédeszközként megjelentetett, illetve nagy példányszámú tudományos ismeretterjesztő kiadványok révén (1973, 1978) rendkívül népszerűvé vált a történelemtanárok és a laikus olvasók körében is.

László Gyula neves elődök (például Vámbéry Ármin, Zichy István, Németh Gyula) munkásságára támaszkodott feltevésének megfogalmazásakor. Nagy Gézának a millenium idején közzétett elképzelései nyomán gondolta – és ez feltevésének a lényege –, hogy a 670-es években a Kárpát-medencébe költözött griffes-indás népesség, az úgynevezett késői avarok (nála következetesen: kora magyarok) finnugor nyelven beszéltek, és eleink a 895-ös

AVAR ÉS MAGYAR LEŐHELYEK EGYMÁSMELETTISÉGE A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN. (LÁSZLÓ GYULA KÉZJEGYÉVEL)

honfoglaláskor rokon népeket találtak a Kárpát-medencében. Téziseinek főbb forrásait az akkoriban rendelkezésre álló nagy összegzésekben – Hóman Bálint: *Magyar történet* (1928), Kniezsa István: *Magyarország népei a XI. században* (1938), Csallány Dezső avar lelőhelykatasztere (1956), valamint a Fehér Géza, Éry Kinga és Kralovánszky Alán által összeállított magyar honfoglalás kori és kora Árpád-kori lelőhelykorpusz (1962) –, térképes ábrázolásaiban találta meg. Véleménye szerint a griffes-indás lelőhelyek és Árpád magyarjainak temetői (telepei) nagy tömbökben kiegészítik egymást, ugyanakkor a településeket a késő avarok által megszállt területeken is magyar nyelven nevezték el. Vizsgálta a magyar törzsek, törzsnevek, a korai királyi birtokok és várak elhelyezkedését a kései avar lelőhelyekhez viszonyítva; a két korszak közösnek tartott mitológiai elemei (égig érő fa, csodaszarvas monda, totemállatok), valamint egyes mesterségbeli fogások (fazekasság, fémművesség) továbbéléséből is a népi folyamatosság bizonyosságára következtetett.

Szakmai berkekben – néhány kivételtől eltekintve, akiknek vezéralakja Engel Pál volt – a kettős honfoglalás elmélete általában nem talált elfogadásra; a mellette és ellene szóló érvek mérlegelésekor a kutatók többsége (Györffy György, Bóna István, Madaras László, Kristó Gyula, Fodor István, Bálint Csanád) minden egyes elemét elutasította. A kérdés körül több évtizeden át fel-fellángoló vita azonban azt eredményezte, és ez László Gyula elvitathatatlan érdeme, hogy a többféle szempontból igen forráshiányosnak tartott 9. századot minden korábbinál intenzívebben kezdték vizsgálni régész, történész, nyelvész és antropológus szakemberek. Az iskolateremtő professzor alaposan feladta a leckét az utódoknak: amennyiben meg akarjuk haladni azt a problémafelvetést, hogy milyen nyelven beszéltek az avarok és a honfoglaló magyarok, tudatos hangsúlyeltolással egyre inkább az avar-magyar asszimiláció kérdésének vizsgálatára kell fókuszálnunk. A birodalmuk hanyatlását 'túlélő' avar kori népesség és a honfoglaló magyarság egyidejűségét sugalló képet csak úgy lehet tudományos hitelességgel ábrázolni, ha mindkét korszak tekintetében olyan alap kutatásokat végzünk, melyekkel és a ma már rendelkezésre álló korszerű térinformatikai módszerekkel az egész Kárpát-medencében összehasonlíthatók lesznek e két, régészeti hagyatékuk alapján jól elkülöníthető népességnek a lelőhelyei.

Sz. J.

KÉSŐ AVAR KORI ARANYOZOTT BRONZ LÓSZERSZÁMVERET
LÓFEJ ÁBRÁZOLÁSSAL, VÖRS-PAPKERT B, 371. SÍR

Avarok és magyarok

A magyarság etnogenezise szempontjából a Kárpát-medencében élő „őslakosság” sorsa azért fontos, mert általuk ismerjük meg, hogy milyen kulturális-anyagi műveltséget hordozó népesség beolvadásával lehet számolni a 10. század során. Az asszimiláció bonyolult folyamatát csakis több tudományág közös erőfeszítésével lehet megközelíteni, közülük az egyik legfontosabb forrást a régészet jelenti, amelynek értelmezését ugyanakkor számos korlát nehezíti. A nagyszámú (jelenleg mintegy 4000) avar kori lelőhely ellenére bizonyos, hogy olyan temetkezési helyet, amelynél egyáltalán felmerül annak a lehetősége, hogy mind az avar, mind a magyar népesség egyaránt és egyidejűleg használta volna, csak néhányat ismerünk. Az újonnan jött népesség döntő többségében új temetőket nyitott, ezzel sem alkalmazkodtak a korábban itt élt népesség szokásaihoz. Az egymástól jellegzetesen eltérő tárgyi kultúrák huzamosabb időn keresztül való keveredése egyazon személynél, illetve közösség hagyatékában – ez lenne a legkézenfekvőbb bizonyíték két különböző műveltség egyidejűsége mellett. Az avar–magyar asszimiláció elfogadását ellenzők

KÉSŐ AVAR KORI PRÉSELT BRONZ LEMEZES ÖVVERET OROSZLÁNÁBRÁZOLÁSSAL,
VÖRS-PAPKERT B, 347. SÍR

KÉSŐ AVAR KORI ÁTTÖRT NÖVÉNYDÍSZES ARANYOZOTT BRONZ ÖVVERETEK,
VÖRS-PAPKERT B, 371. SÍR

részéről hangoztatott legsúlyosabb érv az, hogy szerintük nincsen ilyen, hiteles körülmények között feltárt lelőhely. Mégis van azonban néhány olyan temető, amely e tekintetben számításba vehető. Ezek a Kárpát-medence különböző pontjain, egymástól eltérő természetföldrajzi körülmények között kerültek elő; és ami mégis közös bennük, az az, hogy mindegyik olyan késő avar kori leletanyaggal is rendelkezik, amelynek tanúsága szerint az ott temetkező népesség megélhette a magyarok letelepedését. El kell azonban ismerni: ma még nem rendelkezünk olyan perdöntő régészeti bizonyítékkal, amelynek alapján az archeológia bevett szabályai szerint, módszertanilag kifogástalanul érvelhetnénk a késő avar kori lakosság és a honfoglaló magyar népesség asszimilációja mellett. Egyelőre elegendőnek látszik azt elfogadtatni, hogy egy-egy lelőhely folyamatos temetkezésre szolgált a 9–10. század fordulóján, azaz nem volt időbeli törés az avar kori és magyar honfoglalás kori régészeti műveltséggel rendelkező lakosság életében.

Amennyiben a késő avar kori népesség megélte a magyarok 895-höz köthető bejövetelét, akkor azzal a további feltevással kell számolnunk, hogy zavartalanul tovább éltek, s úgy lettek az újonnan

KÉSŐ AVAR KORI ÁTTÖRT NÖVÉNYDÍSZES ARANYOZOTT BRONZ ÖVVERETEK,
VÖRS-PAPKERT B, 371. SÍR

érkezett hódítók alárendeltjei, hogy a betelepülők azonos társadalmi rétegeibe tagozódhattak be: a lakosság zöme a „nincstelenek” táborát szaporította (ne feledjük, hogy az egész késő avar kor folyamán a temetkezéseikből ismert lakosság kilenczied része nem rendelkezett a korszakra jellemző griffes-indás leletanyaggal); a köznép vezetői pedig – saját népességükből származó fegyvereseik élén – a honfoglaló magyarok társadalmának középszintű vezetői közé kerülhettek, akár mint katonai segédcsoportok vezetői. Ma még eldönthetetlen kérdés, hogy átvették-e a honfoglaló magyarok rangjelzőit, s ezáltal levetették-e a korábbi korszak hatalmi szimbólumait, lemondtak-e „avar” voltukról.

Az Avar Kaganátus lakosságának 9. századi továbbélése a településrégészeti leletek tükrében

Az 1960-as évekre öltött végleges formát azon elgondolás, hogy az Avar Kaganátus nemcsak megbukott a 8–9. század fordulóján, hanem népessége is megtizedelődött, különösen egykori uralmi területe központi, alföldi részein. A Krum kán által vezetett bolgár hadjárat népiertó jellegét alátámasztani igyekvő Váczi Péter és Bóna István érvelését Györffy György nemcsak megismételte több munkájában, hanem egy újabb érvet is igyekezett kovácsolni: felvetette

a maradék avar lakosság keletre vándorlásának a lehetőségét a 9. századi Kárpát-medence aszályossá vált éghajlatára hivatkozva. Ezen elgondolásnak azonban nem volt kellő forrásalapja. Krum bolgár kán 9. század legelején lezajlott avar hadjáratáról és annak népiertő voltáról kortárs feljegyzés nem szól, csak két későbbi, más kitételei alapján is kétes hitelűnek minősíthető írott forrásban történik rá utalás. Így Szőke Béla Miklós egy igencsak logikus következtetést fogalmazott meg az 1990-es évek elején, amikor e hadjárat megtörténtét is kétségbe vonta. Érdeemes e ponton emlékeztetni egy osztrák történész, Walter Pohl nézőpontjára is, amely szerint Krum avarellenes hadjárata megtörtént ugyan, de csak korlátozott érvényű lehetett. Végezetül a Kárpát-medencéből keletre történő 9. századi avar kivándorlásnak nemcsak az mond ellent, hogy ennek az írott forrásokban nincs nyoma, hanem az is, hogy egy ilyen népmozgás a Györffy György által utalt ok miatt teljesen értelmetlen lett volna: a kelet-európai sztyeppék évezredes távlatokban is szárazabb éghajlatúak voltak, mint a Nagyalföld.

Az utóbbi évtizedekben megszorodott, kora középkori telepfeltárások sem látszanak támogatni az avar lakosság 9. század eleji tömeges kiirtásának a gondolatát. Az avar kori települések kései rétegéből hiányoznak az erőszak olyan nyomai, amelyek a lakosság tömeges pusztulására utalnának. A 8–9. századra keltezett, több hektárnyi kiterjedésű települések-településrészek feltárása során még egyetlen esetben sem lehetett telepjelenségbe (házba, gödörbe, kemencébe stb.) bedobált, részleges vagy teljes emberi maradványokat találni, miközben az 1241–1242. évi tatárjárás esetében ilyen – joggal borzalmasnak minősíthető – tettek régészeti nyomait már tucatnyi lelőhelyen figyelték meg. Az is általános tapasztalat, hogy az avar korra keltezett települések elég gyakran rendelkeznek egy olyan kései réteggel, amelyet több-kevesebb valószínűséggel a 9. századra szabad, lehet, sőt egyes esetekben kell kelteznünk. Az avar kor edényművességében olyan, általánosan jellemző változások tapasztalhatók, mint például a korong nélkül formázott edények részarányának a visszaszorulása. E jelenséget ugyan nehéz pontosan korhoz kötni, de több telep (Örménykút 54, Kompolt–Kistéri-tanya, Hajdúnánás–Mácsi dűlő, Nyíregyháza–Rozsátszölő–Szelkő-dűlő... stb.) feldolgozása során felmerült, hogy ezen arányeltolódás részben vagy egészben már a kaganátus bukás utáni időkben zajlott. Különösképpen vonatkozik e megállapítás olyan régiók lelőhelyeire, amelyek távol estek az új, 9. századi hatalmi központok vonzáskörétől. Ilyen területnek tekinthető a Kisalföld déli része, valamint a Nagyalföld középső és északi harmada. Bár a kronológiai bizonytalanságok miatt a szakemberek óvakodni szoktak attól, hogy pontosan megadják egy-egy lelőhely használatának a végpontját, mégis rendszeresen felmerül a 9. századi keltezés lehetősége. Tanulságosak egy észak-alföldi mentőásatás leletanyagában tapasztaltak. A Kompolt–Kistéri-tanyai 405., 406. és 439. objektum cserépanyagának a feldolgozása alapján reális lehetőségként kellett felmerülni: régészeti érvek alapján lehetett olyan kút a Nagyalföld északi szélén, amelyet még az Avar Kaganátus idején ástak ki, de a magyar honfoglalás utáni évszázadban is használtak.

T. M.

Adóztatás a 10. századi Magyar Fejedelemségben

A magyar törzsszövetség köznépe terménnyel vagy szolgálattal tartozott az előkelőknek, akik erre alapozva tartották fenn kíséretüket és hatalmukat. A meghódított terület köznépeinek adóztatása nem nagyon különbözhetett attól, amilyenek ezt a korabeli Kelet-Európából ismerjük: a behódoltakat megkérdezték, hogy mit tudnak leróni, majd kiszabták rájuk az évi mennyiséget. Az adót természetben szedték, és bármilyen értékes termék lehetett: forrásaink gyakran szólnak „élelmiszeradóról”, prémekről, mézről, viaszról, „minden eke után” fizetett adóról vagy éppen adóként adott kardokról. Az egyfajta mesterségre, termékekre – például vaskohászatra – „specializált” falvak léte egyszerűsítette az ilyesfajta adóztatást is. Az adóztatás lényege a folyamatosság és fenntarthatóság volt, és (nyugalmas időkben) nem lehetett azonos a kirablással vagy sarcolással. A képen ábrázolt jelenetben az avar falu – részben – vassal is adózik, a szekéren levő ládába éppen vasszabványokat (kohósítás után félkészre kovácsolt „vaspogácsákat”) pakolnak, illetve baltafejeket és sarlópengéket hoznak. A vas a korszakban értékes stratégiai termék volt, amit kemény munkával kellett kinyerni gyepvasércből. B. Z.

Avar–magyar folyamatos temetőhasználat? Vörs-Papkert B

A mintegy 700 kora középkori sírt tartalmazó temető 1983 és 1996 között, a Kis-Balaton rekonstrukciós munkálatait megelőző feltárások során került napvilágra. A leletegyüttesek tanúsága szerint a késő avar kortól az Árpád-kor kezdetéig folyamatosan temetkeztek ide; a lelőhely legnagyobb sírszámú csoportját a késő avar-avar kor végi temetkezések alkotják.

A temető keleti szélén külön tömbben, egymástól átlag ötméterenként, 6–7 sorban helyezkedett el 40 olyan lovas sír, amelyben az elhunyt férfiakat és nőket rendszerint a nagyméretű sírgödör északi felében, nyugat-keleti tájolással temették el, mellettük pedig ellentétes tájolással a felszerszámozott ló feküdt. Közülük csak két lovas

kerülte el a fosztogatást, a többi sírt nagy valószínűséggel az Árpád-kor elején rabolták ki, legkésőbb III. Béla (1172–1196) uralkodása idején, amikor már egy falu népessége települt erre a helyre. A sírokban talált leletek alapján bizonyos, hogy az avar társadalom középrétegéhez tartozó gaz-

dag családok temetkeztek ide. Dúsan aranyozott, vésett-poncolt és áttört pikkelymintás, valamint a nagyszentmiklósi kincs stílusához közeli oroszlánábrázolásos övveretek, szőlőfürtcsüngős és üveggyöngy-díszes arany fülkarikák, állatalakos dobozos mellboglár, továbbá a lószerszám aranyozott réz- és ezüstlemezekkel, tausírozással díszített kantárverei és kantárrózsái, ún. falerák jellemzik régészeti hagyatékukat. Nem ritkán több edényt – az egyszerű kis fazék mellett ún. sárga bögrét és palackot is – tettek túlvilági útravalóval töltve az elhunyt mellé.

A temető nyugati felén szerényebb mellékletű temetkezések voltak, étel- és italáldozattal megtöltött fazekakkal és polírozott felületű sárga palackokkal. A férfiakat fegyverrel (lándzsa, balta), ezüstözést utánzó, ónozott felületű veretes övvel, egy esetben pedig sarkantyús lábbelivel temették el. Viseletük szokásos eleme a vaskés és borotva. A nőknél egy-

HONFOGLALÁS KORI
KÉTÉLŰ VASKARD
MARKOLATA,
VÖRS-PAPKERT B,
167. SÍR

HONFOGLALÁS KORI ÖNTÖTT
BRONZ BÚJTATÓ ÁLLATÁBRÁZOLÁSSAL,
VÖRS-PAPKERT B, 167. SÍR

HONFOGLALÁS KORI BRONZ CSAT
ÁLLATÁBRÁZOLÁSSAL, VÖRS-PAPKERT B,
561. SÍR

HONFOGLALÁS KORI EZÜST
FÜLBEVALÓPÁR ÉS ARANYOZOTT
EZÜST KAFTÁNVERETEK,
VÖRS-PAPKERT B, 690. SÍR

szerű fülkarikákat, mozaikszemes és többtagú rúdgyöngyökből álló nyakláncot, poncolt díszű lemezgyűrűket, bronz- és vasfülű üvegombokat találtak. Ezek a leletek részben már abból az időszakból származnak, amikor Priwina és Chezil a közeli Mosaburgban (a mai Zalavár területén) létrehozta alsó-pannóniai grófságának birtokközpontját. A vörsi temetőben eltemetett személyek egy időben talán a mosaburgi hatalmi központ egyik szolgálónépi közösségét is alkothatták.

A temető teljes használati idejére jellemző markáns szociális különbségekből arra lehet következtetni, hogy a kiemelkedően gazdag lovas temetkezésű családok az avar kor végén sem süllyedtek szolgálónépi szintre. Annak a kérdésnek az eldöntése azonban, hogy a mosaburgi grófsághoz milyen függelmi kapcsolat kötötte a Kis-Balaton egyik szigetén temetkező késő avar kori katonáskodó középréteg tagjait, még további vizsgálatokat igényel. A 9. században a halottait ide temető közösség egy része azonban a magyar honfoglalás után is helyben maradt, és a Kárpát-medencét birtokba vevő magyarság

helyi képviselőivel együtt egészen a 10–11. század fordulójáig (a magyar állam megszilárdulásáig) használta a temetkezési helyet. A temetőtől mintegy 800 méterre, egy mocsárból kiemelkedő halmon került elő a közösség települése, a Vörs-Papkert A nevű lelőhelyen.

K. L.–Sz. J.

A VÖRS-PAPKERTI B TEMETŐ TELJES TÉRKÉPE

Magyar–szláv nyelvi kapcsolatok

Szláv nyelven beszélő népességgel a magyarok már a honfoglalás előtt érintkezésbe kerültek. A szlávokat általában jelölő *tót* népnév indoeurópai, közelebbről valószínűleg balti eredetű: a litván *tautà* és a lett *tauta* szó jelentése egyszerűen 'nép'. Ezt a kezdetben valószínűleg a baltiakra vonatkozó népnevet vihették át a magyarok a baltiakkal nyelvileg szoros rokonságban álló szlávokra.

A mai Ukrajna déli részén átvonuló magyarokról említést tesz az orosz őskronika is. A találkozás nyelvi nyomát őrzi a szlávban a magyaroknak a török *onogur* szóból származó szláv neve: *огури* [kiejtve kb. *ongure*] 'magyarok', *огурины* [ongurinu] 'magyar férfi', *огурискы* [onguriszku] '[melléknévként] magyar', amelyből később az egyes szláv nyelvek sajátos hangfejlődési szabályai szerint lett a régi oroszban *угрину* [ugrin], *угорский* [ugorszkij], a lengyelben *Węgier* [vengjer], *węgieński* [vengjerszki] (a mai orosz *венгр*, *венгерский* szavak az időközben feledésbe merült régi orosz népnév helyett a lengyelből lettek átvéve a 17. század elején). A magyarok elvonulása Kijev mellett valószínűleg az orosz krónika híradásának megfelelően csak érintőleges nyelvi kapcsolatokkal járt. Egyes magyar nyelvészek és történészek feltételezik ugyan, hogy néhány szláv eredetű szó (*halom*, *lengyel*, *varsa*, *szégye*, *tanya*) bekerülhetett nyelvünkbe már a honfoglalás előtt is a keleti szlávból (a későbbi délorosz és ukrán nyelvjárásokból). Ez lehetséges, de nem zárható ki az sem, hogy ezek a szavak a honfoglalás korában a Kárpát-medencében talált szláv lakosság nyelvében is megvoltak, tehát átvételük ideje és helye ugyanaz volt, mint régi szláv jövevényszavaink legnagyobb részének: a honfoglalást követő egy-két évszázad és a középkori magyar állam területe.

A szláv nyelvek az indoeurópai nyelvcsalád egyik ágát alkotják, a nyelvcsaládon belül a legszorosabb rokonságban a balti ág nyelveivel (lett, litván, óporosz) állnak. A szláv nyelvek ma is jól felismerhetően hasonlítanak egymáshoz. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a szlávoknak a Kr. u. 6. századig még nagyjából egységes és viszonylag kis területen (a Visztula és a Dnyeper középső folyása között) beszélt alapnyelve, az ósszláv csak ezután, a 7–8. századi nagy szláv expanzió korában kezd differenciálódni, s az egyes szláv nyelvek

Szláv hatások a magyar nyelvben

A magyar nyelv szláv eredetű szavainak száma messze meghaladja más idegen nyelvből átvett szavainkét. A *magyar nyelv értelmező szótára* hét kötetében található tőszavak 9,36 százaléka szláv eredetű, s ez csak a finnugor eredetű öröklött tőszavaink arányával (10,1 százalék) vetethető össze; a magyarra jelentős hatást gyakorolt idegen nyelvek közül a török ennek a felénél kevesebbel (4,59 százalék), a német pedig a felénél valamivel többel (5,43 százalék) van jelen. Az értelmező szótárak természetesen csak a közneveket tartalmazzák. A tulajdonnevek között is feltűnően sok a szláv. A jól ismert családnevek közül szláv eredetű például: *Babics, Csermanek, Grosics, Horacsek, Janurik, Kossuth, Medzihradsky, Mersich, Nemecsek, Novák, Prisztás, Riba, Zászkaliczky*. Eredeti *Petrovics* családnevének tükörfordításával alkotta meg művésznévét *Petőfi Sándor*. Magyar névadással még ennél is több, igen gyakori, szláv eredetű tőszót tartalmazó családnev keletkezett, mivel számos foglalkozás-, méltóság- és népvnevettünk át a szlávból, s ezekből igen gyakran lettek családnevek (*Asztalos, Bodnár, Kádár, Kovács, Mészáros/Menszáros/Mensáros, Molnár, Takács, Bán, Császár, Király, Vajda; Görög, Horvát(h), Lengyel, Német(h), Olasz, Oláh, Szász*). Hasonló a helyzet a földrajzi nevekkal is: számos földrajzi nevet vettünk át készen a szlávból: *Balaton* ('sáros, mocsaras'), *Csongrád* ('fekete vár'), *Csorna* ('fekete'), *Keszthely* ('kis templom'), *Légrad* ('balparti vár'), *Nógrád* ('új vár'), *Pécs* ('kemence'), *Pest* ('barlang' – eredetileg Budára vonatkozott), *Szeleste* ('szálláshely'), *Tapolca* ('meleg vizű forrás/patak'), *Visegrád* ('magasban lévő vár'), *Zagyva* ('kormos, sötét színű'). Magyar névadással is keletkezett számos olyan földrajzi név, amely szláv tövet vagy töveket tartalmaz, mivel korábban köznévként átvett szavakból alkották elődeink, így a helynevekben gyakoriak a *király, patak, puszta, szabad, szent, szerda, szombat* szláv eredetű tövek, amelyek egyes helynevekben halmozódhatnak is: a *Szentkirályszabadja* helynév biztosan magyar névadással keletkezett, noha az összetétel mindhárom tagja köznévként szláv eredetű.

Z. A.

kialakulásához vezető folyamat csak a 12. században zárult le, másrészt a szláv nyelvek azóta is mindig egymás földrajzi közelségében és állandó nyelvi és művelődési kölcsönhatásban élnek. A honfoglaló magyarság tehát még nem egyes, mai értelemben vett szláv nyelvekkel került kapcsolatba a Kárpát-medencében és annak szomszédságában, hanem a már differenciálódásnak indult, felbomlófélben lévő ősszláv nyelv különböző dialektusaival. A szláv–magyar nyelvi kapcsolatok első, a 12. századig tartó szakaszában tehát még nem beszélhetünk szlovén, bolgár, horvát, szlovák stb. jövevényszavakról a magyarban, hiszen még ezek a nyelvek sem alakultak ki véglegesen.

Régi szláv jövevényszavaink jelentős része bármely mai szláv nyelv honfoglalás kori alakjából származhat. (Például a *bab*, *bába*, *dajka*, *déd*, *ikra*, *mák*, *patak*, *rák*, *széna*, *szita* szavaink szláv előképe ma is nagyjából ugyanúgy hangzik az összes környező szláv nyelvben). Ettől minőségileg is különbözik a második szakasz, amikor az egyes, immár kialakult, egymástól jól megkülönböztethető környező szláv nyelvek hatottak a magyarra, és bizonyos hangtani vagy művelődéstörténeti jegyekből megállapítható, hogy például a *kótyavetyél* szerb, a *pesztonka* szlovák, a *harisnya* ukrán, a *pogrom* pedig orosz eredetű. A két szakasz között még egy alapvető különbség van. Régi jövevényszavaink anynyira átszövik a magyar nyelv egész területét és csaknem minden fogalmi körét, hogy ezek nem egyszerű nyelvhatár menti érintkezéssel jutottak a magyarba, hanem nagyobb számú néptömegnek a Kárpát-medence területén történt beolvadása útján.

Szláv jövevényszavak a magyar nyelvben

növénynevek: *bab*, *barack*, *berkenye*, *bodza*, *cser*, *cseresznye*, *galagonya*, *gomba*, *jegenye*, *lapu*, *lencse*, *luc*, *málna*, *moha*, *répa*, *reték*, *szilva*, *uborka*

állatnevek: *bolha*, *csuka*, *darázs*, *galamb*, *gilisza*, *medve*, *pióca*, *pisztráng*, *rák*, *szajkó*, *szarka*, *szuka*, *veréb*, *vidra*

halászat, vízi élet: *csónak*, *gát*, *iszap*, *ladik*, *mocsár*, *patak*, *zátony*, *zsilip*

földművelés: *barázda*, *csép*, *gabona*, *kalász*, *len*, *mezsgye*, *parlag*, *repce*, *rozs*, *szalma*, *ugar*, *zab*

állattenyésztés: *bárány*, *abrák*, *iga*, *járom*, *jászol*, *jérce*, *kanca*, *pásztor*, *patkó*, *zabla*

ház és berendezése: *ablak*, *asztal*, *abrosz*, *gerenda*, *kemence*, *konyha*, *kulcs*, *párna*, *pitvar*, *pince*, *retesz*, *terem*, *udvar*, *zár*

háztartás: *csésze*, *ebéd*, *káposzta*, *kolbász*, *kovász*, *pecsenye*, *szalonna*, *tészta*, *uzsonna*, *vacsora*

ruházat: *gatyá*, *kapca*, *nadrág*, *palást*, *posztó*, *szoknya*

mesterségek nevei és műszavai: *abroncs*, *bodnár*, *bődön*, *donga*, *esztergályos*, *kádár*, *kalapács*, *kovács*, *mészáros*, *molnár*, *takács*

állam és társadalom: *ispán*, *király*, *megye*, *nádorispán*, *paraszt*, *pecsét*, *perel*, *pénz*, *udvarnok*

kereszténység: *barát* 'szerzetes', *kereszt*, *kereszttyén* (ebből később a *kereszt* beleértésével *keresztény*),

malaszt, *pap*, *parázna*, *péntek*, *szent*, *szerda*, *szombat*, *zarándok*, *zsolozsma*

családi élet: *bába*, *család*, *cseléd*, *déd*, *dajka*, *mostoha*, *unoka*

tulajdonságok: *bolond*, *drága*, *gonosz*, *izgága*, *göndör*, *szabad*, *tiszta*

igék: *gázol*, *kapál*, *kuruzsol*, *öblít*, *panaszol*, *parancsol*, *szid*, *tör*, *töröl*, *varázsol*, *vizsgál*

PALACKTÖREDÉK
GLAGOLITA ÍRÁSJELEKKEL
ZALAVÁR–VÁRSZIGETRŐL

A Kárpát-medencében talált szlávság nem egyetlen nyelvjárást beszélt. Régi szláv jövevényszavaink hangtani jellegzetességei alapján legalább két dialektus különböztethető meg: a pannóniai szláv, amely átmenetet képezett a későbbi horvát–szlovén és a morva–szlovák nyelvjárások között, továbbá egy olyan, amely a későbbi bolgár–szláv nyelvjárásokkal mutat egyezéseket. Vannak szavak, amelyek mindkettőből átkerültek a magyarba: a pannóniai szlávból származik a megye és a ragya, a bolgárslávól a mezsgye és a rozsdá. A pannóniai szláv dialektus elsősorban a Dunántúlon lehetett elterjedve, a bolgársláv pedig a Dunakanyartól kelet felé, a mai szlovák–magyar államhatár mindkét oldalán, a Budai-hegységtől a Bükkig, valamint ettől északra, a Vág völgyétől Észak-Borsodig. Ez utóbbi nyelvjárás területére a bolgáros st-vel hangzó és 'barlang' jelentésű pest elemet tartalmazó földrajzi nevek – Pest, Pest pataka, Pes(t)kő, Kőpes(t) – elterjedése alapján lehet következtetni. Mindamellett korai szláv jövevényszavaink túlnyomó többségéről hangtani fogódzók hiányában nem állítható meg, hogy mely nyelvjárásból származnak.

A Kárpát-medencében talált szlávok asszimilálása nyilván több nemzedéken át tartott, s közben elég elterjedt szláv–magyar kétnyelvűséggel számolhatunk. Számoltak ezzel a magyarságot megszólítani kívánó keresztény misszionáriusok is: a bizánci hittérítők nyilván a macedóniai görög–szláv kétnyelvűek közül kerültek ki, s hoztak magukkal és honosítottak meg olyan balkáni eredetű egyházi terminusokat (*hálát ad, karácsony*), amelyeket a későbbi, szintén szláv nyelvi közvetítésű térítés (*apát, apáca*) sem tudott felülírni.

Régi szláv jövevényszavaink oly mértékben belesimultak a magyar szókincsbe, hogy szláv nyelvismeret nélkül fel sem ismerhetők, sőt kétségtávol magyarosabbnak tűnnek például későbbi német eredetű konkurrensaiknél (*galuska ~ nokedli, pálinka ~ snapsz, párol ~ dinsztel*).

ÖSSZEGZÉS

Kötetünkben azt igyekeztünk áttekinteni, hogy mi tudható pillanatnyilag a honfoglalásról és a magyarok kárpát-medencei megtelepedéséről. A szállásváltás okai között mindenképpen szerepel a besenyő támadás, amelynek súlyosságát kár volna túlértékelni, megtörténtét viszont nincs okunk tagadni: semmilyen (nomád) nép nem hagyja el jószántából lakóterületét. A besenyőket valós fenyegetésként élhették meg még akkor is, ha úgy tűnik, az etelközi támadás nem ottani besenyő honfoglalásként értelmezendő, sokkal inkább egy bolgár szövetségben végrehajtott „kalandozó hadjáratként”. Moldáv kutatók pedig felvetették annak lehetőségét is, hogy a magyar hegemonia a Kárpátok keleti előterében akár a 10. század közepéig is eltarthatott.

A Kárpát-medencét – legalább részben – a magyarok jól ismertették, hiszen különféle szövetségekben több hadjáratot is vezettek ide. Az is bizonyos, hogy a területet több lépésben foglalták el. Nem tudjuk ugyanakkor, hogy hol is keltek át a Kárpátokon: az Erdélyi-medencét csak a 10. században, már az Alföld felől szállták meg őseink, ami ellentmondani látszik az erdélyi hágók használatának. A Felső-Tisza-vidéki gazdag temető és az Orosz kapuhoz (Vereckei hágó) kapcsolódó magyar hagyomány inkább az északkeletről való beköltözés irányába mutatnak.

Cseppet sem mellékes – annál többet vitatott – kérdés a honfoglalók létszáma, amely az itt találtakhoz való viszony megítélését is erősen befolyásolja, ráadásul mai magyar nyelvűségünk szempontjából sem közömbös: hogyan őrizhette meg a magyarság saját nyelvét, miközben a hasonló események gyakran a hódítók nyelvvesztésével jártak együtt? Biztos válaszunk nincs, e tekintetben is csak feltevésekkel élhetünk.

Az utóbbi évtizedekben átalakulóban van a megérkezés helyéről, a 9. századi Kárpát-medencéről kialakított képünk is. A történeti tabló alapját az összeomló Avar Kaganátus képezi. Államuk elvesztése ellenére az avar állam lakóinak többsége minden bizonnyal megélte a honfoglalást, kérdés, hogy hol és milyen állapotban. A kaganátus helyére több állam is pályázott a régióban. A legjelentősebb

EMLÉKMŰ
A VERECKEI HÁGÓN

s a jövő kutatásának kérdése, hogy hogyan is épült be a középkori magyar királyság szervezetébe. Északnyugaton éppen az avarok forrásokból való eltűnésének pillanatában jelennek meg a morvák. Fejedelemségük, amelynek centruma a Morva-medencében volt, de idővel kiterjedt a mai Szlovákia nyugati részére is, nem egészen egy évszázados fennállása alatt folyamatosan azért küzdött, hogy a frankoktól függetleníteni tudja magát. Kevés sikerrel, a hadakozás végére a magyar hódítás tett pontot. Délen, az Adriai-tenger keskeny parti sávjában a horvátok alakították ki államukat, amely valószínűleg szintén Nagy Károly avarellenes hadjáratainak köszönhette létét, és sokáig frank fennhatóság alatt állt. Mindkét államban, Moráviában és Horvátországban is erős frank kulturális hatás érvényesült. Az Avar Kaganátus összeomlása nyomán nagy valószínűséggel a Kárpát-medence peremvidékén lakó szláv csoportok beljebb húzódtak, és a Bolgár Kánság is számottevő hatalmi pozíciókat szerzett a térségben, még ha talán kisebbeket is, mint korábban feltételezték, mert tényleges bolgár megszállással – betelepedéssel – nem nagyon számolhatunk.

A beköltöző magyarok ezt a sokszínű, sokféle érdekszférába tartozó, sok különféle népnek otthont adó területet hódították meg néhány év alatt, s ezt kellett működőképes orszaggá szervezniük, lakóit egységes néppé kovácsolniuk. Hogy hogyan is történhetett mindez, az egy következő kötet témája lehetne.

a Frank Birodalom volt, amelynek a térségben egy új tartománya jött létre, az Oriens provincia. Ennek igazgatási és vallási központjává egyre inkább Mosaburg – a régészeti feltárásokból egyre jobban ismert Zalavár – vált. A fejlett, láthatólag jól prosperáló, egyre inkább keresztény tartomány 900 körül a magyarok kezére került,

KÖTETÜNK SZERZŐI

ÁRVAI MÁTYÁS

MTA Talajtani és Agrokémiai Kutató Intézet, Talajterképezési és Környezetinformatikai osztály, tudományos segédmunkatárs
geográfus

BÁCSATYAI DÁNIEL

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, fiatal kutató

BOLDOG ZOLTÁN

régész

KORDÉ ZOLTÁN

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, adjunktus
történész

KOVÁCS LÁSZLÓ

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet
régész

KÖLTŐ LÁSZLÓ

régész

LANGÓ PÉTER

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, tudományos segédmunkatárs
régész

NÉGYESI LAJOS

Nemzeti Közszerológiai Egyetem, egyetemi docens, nyá. alezredes
hadtörténész

NÓTÁRI TAMÁS

Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, tudományos főmunkatárs
jogtörténész

PETKES ZSOLT

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Magyar Őstörténeti Témacsoport, tudományos segédmunkatárs
régész

RÁCZ ANITA

Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, egyetemi docens
nyelvész

RÉVÉSZ LÁSZLÓ

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Régészeti Tanszék, tanszékvezető egyetemi docens
Magyar Nemzeti Múzeum, szakmuzeológus
régész

SÁNDOR KLÁRA

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Könyvtartudományi és Humáninformatikai Tanszék, habilitált főiskolai tanár
nyelvész

SOKCSEVITS DÉNES

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, tudományos főmunkatárs
történész

SUDÁR BALÁZS

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Magyar Őstörténeti Témacsoport, tudományos főmunkatárs
történész, turkológus

SZENTPÉTERI JÓZSEF

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, tudományos főmunkatárs
régész

SZABADOS GYÖRGY

Magyar Tudományos Akadémia–Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Szegedi Tudományegyetem–Országos Levéltár
Magyar Mediavisztikai Kutatócsoport, tudományos főmunkatárs
régész

B. SZABÓ JÁNOS

Budapesti Történeti Múzeum, tudományos munkatárs
történész

TÜRK ATTILA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, Régészeti Tanszék, egyetemi adjunktus
Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Magyar Őstörténeti Témacsoport, tudományos főmunkatárs
régész

TAKÁCS MIKLÓS

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, tudományos főmunkatárs
régész

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, egyetemi docens
történész

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Hadtörténeti Intézet, igazgató, nyá. alezredes
történész

ZOLTÁN ANDRÁS

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szlav és Balti Filológiai Intézet, Ukrán Filológiai Tanszék, egyetemi tanár nyelvész

ZSOLDOS ATTILA

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, tudományos tanácsadó, témacsoport-vezető
történész

A képalíráásokban fel nem tüntetett szerzőjű képek forrásai:

